

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ВОРОНЦОВА АННА СЕРГІЇВНА**

УДК 37.014.543:37.018(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ**  
**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ**  
**СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.  
Використання ідей, результатів і текстів інших  
авторів мають посилання на відповідне джерело \_\_\_\_\_ А. С. Воронцова

Науковий керівник:  
Петрушенко Юрій Миколайович  
доктор економічних наук, доцент

Суми – 2018

## АНОТАЦІЯ

**Воронцова А.С. Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». – Сумський державний університет, Суми, 2018.

Дисертаційна робота присвячена удосконаленню теоретичних засад і науково-методичних підходів до фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя.

Дослідження змістовних характеристик щодо сутності поняття фінансової політики в галузі освіти дозволило сформулювати його розуміння як цілеспрямований напрям діяльності органів влади різних рівнів щодо розроблення та використання відповідного фінансового механізму, який може застосовуватися в освітній сфері з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей сталого розвитку країни, регіонів та територіальних громад.

Серед ключових складових фінансової політики в галузі освіти було виділено її фінансове забезпечення, щодо якого було обґрунтовано соціально-економічну сутність та інвестиційну природу. Такі характеристики пояснюються тим, що по-перше, видатки на освіту є видатками розвитку та продуктивними витратами, метою яких є забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, а отже і соціально-економічного розвитку загалом; по-друге, освітні послуги мають інвестиційний характер, що супроводжується перетіканням людського та соціального капіталу в фінансовий у вигляді віддачі від інвестицій і синергетичних позитивних екстерналій; по-третє, діяльність в освітній сфері неможлива без фінансових потоків, що зумовлює необхідність її розгляду через призму інструментів фінансової політики.

У роботі обґрунтовано, що найбільш ефективною формою організації відносин у фінансовому забезпеченні розвитку системи освіти впродовж усього життя є концепція партисипативного фінансування, що передбачає трансформацію комплексу форм, джерел фінансування та інструментів фінансового регулювання із залученням стейкхолдерів різних рівнів (міжнародного, державного, регіонального та місцевого) та використання широкого набору принципів (партисипації; соціального партнерства; субсидіарності; розподілу тягаря витрат, адиціоналізму).

Дослідження сучасних тенденцій фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя дозволило виділити наступні її ключові проблеми: відсутність статистичного обліку фінансових потоків у сфері фінансування неформальної освіти та позабюджетного фінансового забезпечення галузі освіти; нераціональна структура існуючої системи фінансового забезпечення галузі освіти, що зумовлює: номінальне зростання витрат на освіту без суттєвих якісних змін щодо надання освітніх послуг, неготовність місцевих органів влади до повноцінного фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж життя, низький рівень фінансової підтримки позашкільної та післядипломної освіти.

З метою прогнозування обсягу позабюджетного фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя запропоновано підхід, що ґрунтується на інструментарії структурного моделювання з виділенням видатків на освіту Зведеного бюджету та індексу освіти (як складова індексу людського розвитку) як базових параметрів для розрахунку.

Дослідження оптимальної структури фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя було здійснено на основі рівня відповідності освітніх послуг критеріям задоволення суспільних та приватних благ (характер споживання, виключність споживання, рівень конкуренції у наданні послуг, вичерпність послуг, рівень соціальної значимості тощо).

В роботі досліджено взаємозв'язок фінансового потенціалу розвитку системи освіти впродовж усього життя (як сумарний обсяг можливих бюджетних та позабюджетних асигнувань на освіту) та макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни. Доведено позитивний вплив даного показника на забезпечення балансу на ринку праці у середньостроковій перспективі, зниження нерівномірності розподілу доходів, рівень економічного зростання країни, рівень її конкурентоспроможності та глобалізації, приріст податкових надходжень до бюджету.

З метою розбудови дієвих регіональних стратегій фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя запропоновано перш за все оцінити рівень розвитку освітньої галузі за допомогою показника «індекс регіонального розвитку системи освіти впродовж життя», який розраховано за допомогою багатofакторного регресійного аналізу відповідно до методики Міжнародної комісії ЮНЕСКО з питань освіти з урахуванням особливостей системи освіти в Україні.

В роботі здійснено діагностику рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону та готовність регіону до повноцінного впровадження запропонованої в роботі концепції партисипативного фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя. На відміну від існуючих, дана методика була здійснена на основі методології GAP-аналізу шляхом розрахунку показника «розрив в ефективності методів фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя» та інструментарію фронтірного стохастичного аналізу, що дозволило порівняти регіони України за рівнем сумарного приросту індексів регіонального людського розвитку та розвитку системи освіти впродовж усього життя при бюджетному та партисипативному фінансовому забезпеченню розвитку системи освіти впродовж усього життя.

Автором вперше розвинуто науково-методичний підхід до диференціації регіональних стратегій фінансового забезпечення галузі освіти

на основі кластеризації регіонів України, що дозволило виділити три кластера залежно від рівня їх готовності до запровадження партисипативної концепції фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя та сформувавши для них відповідні стратегії (ініціалізації, інституціоналізації та випереджаючих інновацій), дорожню карту заходів та формалізувати ключові результати її виконання.

**Ключові слова:** фінансове забезпечення, фінансова політика, партисипативне фінансування, бюджетне фінансування, позабюджетне фінансування, система освіти впродовж усього життя.

## ABSTRACT

### **Vorontsova A.S. Financial support for the development of a lifelong learning system. – Qualifying scientific work as the manuscript.**

Thesis for the degree of candidate of economic sciences (PhD) on specialty 08.00.08 «Money, Finance and Credit». – Sumy State University, Sumy, 2018.

The research has helped to resolve a number of scientific tasks, aimed at developing the methodological basis of financial support for the development of the lifelong learning system.

The thesis is devoted to the improvement of theoretical foundations and scientific and methodical approaches to the financial support for the development of the lifelong learning system.

In order to achieve the strategic and tactical goals of sustainable development of the country, regions and territorial communities, a study on the content characteristics of the concept of financial policy in the field of education was conducted. That allowed to form its understanding as a targeted direction of activity of the authorities at different levels regarding the development and use of the appropriate financial mechanism, which can be applied in the educational sphere.

Financial support was allocated among the main components of financial policy in the field of education, its socio-economic essence and investment nature was justified. Such characteristics are explained by few facts: firstly, education expenditures are expenditures on development and productive expenditures, which purpose is to provide scientific, investment and innovation activities, and therefore to socio-economic development, secondly educational services are investment-related that is accompanied by the flow of human and social capital into financial in the form of returns on investment and synergistic positive externalities; thirdly, educational sphere activities are impossible without financial flows, which necessitates its consideration through the prism of financial policy instruments.

The thesis substantiates that the concept of participatory funding is the most effective form of organization of relations in the financial support for the development of the lifelong learning system. That involves the complex of forms transformation, the transformation of the funding sources and financial regulation instruments with the involvement of stakeholders from different levels (international, state, regional and local). It also provides the use of a broad range of financial support principles (participative, social partnership, subsidiarity, distribution of pay-as-you-go spending, additionalism).

The research of financial support for the development of the lifelong learning system's modern tendencies has allowed highlighting of the following key issues: the lack of financial flows statistical accounting in the field of non-formal education financing and extrabudgetary financial support of the education sector; the irrational structure of the existing system of the education sectors financial support, which determines: the nominal growth of educational expenditures without significant qualitative changes in the provision of educational institutions, the lack of local authorities readiness to provide full financial support for the development of a lifelong learning system, low level of financial support for extracurricular and postgraduate education.

In order to predict the amount of extra-budgetary financial support for the development of a lifelong education system, an approach, based on structured modeling tools with the allocation of expenditures on consolidated budget education and the education index (as a component of the human development index) as the basic parameters for calculation, is proposed.

The study of the financial support for the development of the lifelong learning system's optimal structure has been carried out on the basis of the level of compliance of educational services with the criteria for satisfying public and private goods (nature of consumption, exclusivity of consumption, level of competition in providing services, exhaustiveness of services, level of social significance, etc.).

The relationship between the financial potential of the education system throughout life (as the total amount of possible budget and extrabudgetary allocations for education) and macroeconomic indicators of socio-economic development of the country are investigated in the thesis. The positive influence of the financial potential of the lifelong education system development on the balance of labor market in the medium term, the reduction of uneven distribution of income, the level of economic growth of the country, the level of its competitiveness and globalization, and the increase of tax revenues to the budget are proved.

In order to develop effective regional strategies for financial support for the development of the lifelong learning system, it is proposed to assess the level of development of the educational sector by the regional development index of lifelong learning indicator, which is calculated using multivariate regression analysis in accordance with the International Commission of UNESCO methodology on education issues, taking the peculiarities of the education system in Ukraine into account.

The diagnostics of the different stakeholders level of engagement to financing the educational needs of the region and the readiness of the region for the full implementation of the proposed concept of participatory financial support for the development of the education through life system has been carried out in the thesis. Unlike existing ones, this methodology was implemented on the basis of the GAP-analysis methodology by calculating the indicator of "the gap in the efficiency of the methods of financial support for the development of the education system throughout life" and the tools of the frontier stochastic analysis. That allowed comparing the regions of Ukraine to the level of the total growth of the regional human development index and the regional development index of lifelong learning under the budget and participative financial support for the development of the education system throughout lives.

The author developed for the first time a scientific methodological approach to differentiate regional strategies for financial support of the education sector. It



based on the clustering of the regions of Ukraine that allowed the allocation of three clusters depending on their level of readiness to introduce a participatory concept of financial support for developing the lifelong learning system, to formulate appropriate strategies for them (initialisation, institutionalization and advanced innovations), road map of events and formalize the key results of its implementation.

**Keywords:** financial support, participative financing, budgetary financing, extrabudgetary funding, investment in human and social capital, lifelong learning system.

*Список публікацій здобувача*

*в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Воронцова А. С. Розвиток соціального капіталу як передумова надання якісних соціальних послуг у місцевих громадах. Місцевий розвиток за участі громади. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст: монографія / [за заг. ред. к.пол.н. Г. І. Мелеганич, д.е.н. Ю. М. Петрушенка]. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 141-155. (0,58 друк. арк.).
2. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С. Джерела формування місцевих бюджетів: вітчизняний та зарубіжний досвід. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України (Index Copernicus). 2014. Вип. 40. С. 226-233 (0,58 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено континентальну модель ФЗ та управління місцевими бюджетами (0,28 друк. арк.).*
3. Абакуменко О. В., Воронцова А. С. Соціальна складова фінансової політики місцевого розвитку. Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2014. Вип. 2 (37). С. 94-98 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено сутність ФЗ розвитку місцевих громад як складового елемента фінансової політики (0,17 друк. арк.).*
4. Воронцова А. С. Порівняльна характеристика фінансового забезпечення сфери надання соціальних послуг. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент» (Index Copernicus). 2015. Вип. 4 (63). С. 184-189 (0,37 друк. арк.).
5. Воронцова А. С., Сапожнікова М. В. Мікрофінансування як джерело фінансового забезпечення соціальних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. (Index Copernicus). 2015. Вип. 12. С. 171-174 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено сутність мікрофінансування як інструменту ФЗ галузей соціальної сфери (0,17 друк. арк.).*
6. Воронцова А. С., Мунтян В. В. Розвиток соціально-культурної сфери через бюджетне грантування інститутів громадянського суспільства. Галицький економічний вісник. 2016. №1 (50). С. 146-155 (0,51 друк. арк.).

*Особистий внесок: досліджено сутність бюджетного грантування як інструменту ФЗ галузей соціальної сфери (0,25 друк. арк.).*

7. Петрушенко Ю М., Воронцова А. С. Співвідношення між податковим навантаженням та забезпеченістю соціально-культурної сфери. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». (Index Copernicus). 2017. Вип. 4. С. 195-200 (0,38 друк. арк.).

*Особистий внесок: досліджено зв'язок між податковим навантаженням та якістю суспільних послуг в Україні (0,19 друк. арк.).*

8. Petrushenko Y. M., Zamora O. M., Vorontsova A. S. Analysis of the impact of social sphere budget financing on economic development: case study of Ukraine. Актуальні проблеми економіки (EBSCOhost, EconLit, ABI/Inform (by ProQuest)). 2017. № 4. С. 149-159 (0,41 друк. арк.). *Особистий внесок: формалізовано вплив витрат на соціальну сферу на ВВП України (0,14 друк. арк.).*

9. Petrushenko Y., Kostyuchenko N., Smolennikov D., Vorontsova A. Impact of the participatory financing of international development projects on social capital of the local communities. Problems and Perspectives in Management (Scopus). 2017. № 15(3). С. 183-192 (0,72 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено механізм впливу партисипативного ФЗ на соціальний капітал громад (0,18 друк. арк.).*

10. Petrushenko Y., Zamora O., Vorontsova A. Decentralization of Social Services as a Precondition for Democratic Stability and Sustainability. Chorzowskie Studia Polityczne (Index Copernicus). 2015. №9. Р. 203-213 (0,45 др. арк.). *Особистий внесок: досліджено механізм партисипативного партнерства державного та недержавного секторів (0,15 друк. арк.).*

*які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

11. Воронцова А. С. Розвиток соціального підприємництва: позитивні та негативні фактори. Проблеми сучасної економіки : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 13-14 лютого 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 34-35 (0,11 друк. арк.).

12. Воронцова А. С. Моделі фінансового забезпечення соціальної сфери. Транскордонне співробітництво як форма розвитку міжнародної

інтеграції: тези V Міжнародного науково-практичного семінару (м. Луцьк, 19 травня 2015 р.). Луцьк, 2015. С. 26-29 (0,14 друк. арк.).

13. Воронцова А. С. Соціальне підприємництво як альтернативна форма фінансування соціальних послуг. Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 12-13 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 213-216 (0,16 друк. арк.).

14. Воронцова А. С. Особливості функціонування системи соціального захисту населення в Україні. Стан та перспективи розвитку фінансів, обліку та підприємництва в умовах трансформації економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8-9 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 97-99 (0,11 друк. арк.).

15. Воронцова А. С. Партисипативне бюджетування як альтернативне джерело фінансового забезпечення соціально-культурної сфери. Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 23-24 листопада 2016 р.). Суми, 2016. С. 12-16 (0,13 друк. арк.).

16. Воронцова А. С. Розвиток та управління системою освіти впродовж усього життя в умовах економіки знань. Менеджмент розвитку соціально економічних систем в новій економіці : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19 жовтня 2017 р.). Полтава, 2017. С. 219-222 (0,11 друк. арк.).

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ.....	23
1.1 Аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження сутності фінансової політики в галузі освіти та її складових.....	23
1.2 Соціально-економічна сутність та інвестиційна природа процесів фінансового забезпечення галузі освіти.....	40
1.3 Партисипативна концепція фінансування розвитку системи освіти впродовж усього життя.....	65
Висновки до розділу 1 .....	86
РОЗДІЛ 2 ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ: СТРУКТУРА ТА ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.....	88
2.1 Оцінювання сучасного стану та тенденцій розвитку фінансового забезпечення галузі освіти в Україні .....	88
2.2 Методичні засади формування структури фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя.....	104
2.3 Формалізація впливу фінансового потенціалу розвитку системи освіти впродовж усього життя на показники соціально-економічного розвитку України.....	130
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3 РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ.....	150
3.1 Методичні підходи до визначення рівня освіти впродовж усього життя в регіонах України.....	150
3.2 Науково-методичне забезпечення діагностики рівня залученості стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону.....	172
3.3 Науково-методичні засади формування та реалізації стратегій фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж	

усього життя для регіонів України .....	192
Висновки до розділу 3.....	208
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	248

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Фінансування системи освіти впродовж усього життя (СОВЖ) розглядається світовою спільнотою як інвестиції в людський і соціальний капітал, які при належному врядуванні мають забезпечувати позитивні екстерналії, соціально-економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності країни. Новою редакцією Закону України «Про освіту» визначено право кожного громадянина здобувати формальну, неформальну й інформальну освіту впродовж усього життя (дошкільну, повну загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту, освіту дорослих), а також визначено, що державні асигнування на СОВЖ за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел мають складати не менше 7% ВВП.

Протягом останніх двох років у системі фінансового забезпечення (ФЗ) розвитку СОВЖ відбуваються радикальні зрушення, зокрема впроваджуються принципи адресного фінансування здобувача освіти та відповідальності об'єднаних територіальних громад за ФЗ розвитку СОВЖ (наприклад, сьогодні витрати тільки на шкільну та дошкільну освіту складають близько 45% видатків місцевих бюджетів), зобов'язання з фінансування професійно-технічних закладів освіти поступово передаються на місцевий рівень, відбувається трансформація структури державних видатків на СОВЖ тощо. У таких умовах пошук ефективних механізмів та інструментарію поєднання коштів державного та місцевих бюджетів, фінансових ресурсів приватного сектору й особистих інвестицій здобувачів освіти для фінансування СОВЖ стає одним із найпріоритетніших завдань фінансової політики України.

Фундаментальні засади реалізації фінансової політики в галузі освіти закладено в працях Дж. Беккера (G. Becker), К. Вейна (K. Wain), Р. Дейва (R. Dave), В. Драсковіца (V. Draskovic), А. Корреа (A. Cooray), П. Ленграна

(P. Lengrand), Р. Масгрейва (R. Musgrave), Р. Нева (R. Neva), М. Палаціуса (M. Palacios), Т. Зорана (T. Zoran) та ін. Окремим аспектам зазначеної проблематики присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема Т. М. Боголіб, В. Є. Власюка, О. С. Григорської, О. А. Грішньої, О. В. Длугопольського, І. С. Каленюк, Л. В. Козарезенко, В. В. Малишко, Ю. М. Петрушенка, І. Ф. Радіонової, В. В. Садики, В. Б. Тропіної, В. І. Усик, Ю. Ю. Харчук, Г. З. Чекаловської, Л. С. Шевченко, А. В. Шевчука та ін.

Разом із тим, подальшого дослідження вимагає комплекс питань, пов'язаних зокрема з запровадженням концепції партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ, пошуком оптимального співвідношення бюджетних і позабюджетних джерел ФЗ, визначенням потенційного обсягу позабюджетних коштів на освіту, дослідженням впливу обсягів асигнувань на освіту на показники соціально-економічного розвитку країни, діагностикою рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону, розробленням критеріїв формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ тощо. Таким чином, незавершеність формування цілісного уявлення про методичне підґрунтя та розрахунковий інструментарій ФЗ розвитку СОВЖ обумовили актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація узгоджується з основними напрямками наукових досліджень Сумського державного університету. Зокрема, до звіту за темою «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0109U006782) увійшли результати аналізу основних положень концепції партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ; до теми «Конкурентоспроможність національної економіки в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0111U009459) – щодо формалізації впливу сукупних витрат на освіту на показники соціально-економічного розвитку країни; до теми «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку



об'єднаних територіальних громад» (номер державної реєстрації 0117U003935) – пропозиції щодо включення ФЗ розвитку СОВЖ до стратегічних планів функціонування об'єднаних територіальних громад.

**Мета та завдання дослідження.** Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних засад і науково-методичних підходів до ФЗ розвитку СОВЖ.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- узагальнити теоретичні засади формування та реалізації фінансової політики в галузі освіти;
- обґрунтувати соціально-економічну сутність та інвестиційну природу процесів ФЗ галузі освіти;
- сформувати основні положення концепції партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ;
- проаналізувати тенденції та проблеми ФЗ галузі освіти в Україні;
- запропонувати підхід до визначення потенційного обсягу позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ;
- удосконалити методичні засади формування структури ФЗ розвитку СОВЖ (співвідношення бюджетного та позабюджетного ФЗ);
- формалізувати вплив фінансового потенціалу розвитку СОВЖ на показники соціально-економічного розвитку країни;
- розробити методичні підходи до визначення рівня розвитку СОВЖ в регіонах України як критерію формування регіональних стратегій його ФЗ;
- поглибити науково-методичне забезпечення діагностики рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону;
- обґрунтувати підхід до формування та реалізації стратегій ФЗ розвитку СОВЖ для різних регіонів України.

*Об'єктом* дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі акумулювання фінансових ресурсів з різних джерел та ефективного їх використання для ФЗ розвитку СОВЖ.

*Предметом* дослідження є науково-методичні засади реалізації фінансової політики на державному та місцевому рівнях щодо партисипативного управління фінансовими ресурсами, спрямованими на забезпечення розвитку формальної та неформальної освіти впродовж усього життя.

*Методи дослідження.* Теоретичну основу дисертації становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії державних і місцевих фінансів, грошей і кредиту, інвестування, бюджетного менеджменту, теорії фінансового планування та прогнозування, наукові праці з питань ФЗ галузі освіти.

У роботі використовувалися такі методи дослідження: аналіз, синтез, логічне узагальнення – при визначенні соціально-економічної сутності й інвестиційної природи процесів ФЗ галузі освіти, його зв'язку з фінансовою політикою; індукції, дедукції, наукової абстракції та групування – при формуванні основних положень концепції партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ; порівняльний і статистичний аналіз – при дослідженні сучасних тенденцій і проблем ФЗ галузі освіти; метод структурного моделювання – при визначенні потенційного обсягу позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ; кореляційно-регресійний аналіз – при формалізації впливу фінансового потенціалу розвитку СОВЖ на показники соціально-економічного розвитку країни; метод головних компонент, метод Фаррара-Глобера, Гольдфельда-Квандта та багатофакторний регресійний аналіз – при розробленні критерію формування регіональних стратегій його ФЗ; параметричне моделювання (стохастичний фронтірний аналіз) та GAP-аналіз – при діагностиці рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону; кластерний аналіз – при групуванні регіонів для визначення стратегій ФЗ розвитку СОВЖ. Економіко-математичне моделювання проведено за допомогою програмних продуктів STATISTICA 10, STATA 12 і FRONTIER Version 4.1.

Інформаційною та фактологічною базою дисертації є закони України, Бюджетний кодекс України, нормативні акти, що врегульовують фінансову

політику в галузі освіти в Україні; звітно-аналітичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, Рахункової палати України, обласних державних адміністрацій регіонів України; результати наукових досліджень щодо реалізації фінансової політики в галузі освіти.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в удосконаленні існуючих та обґрунтуванні ряду нових науково-методичних підходів до ФЗ розвитку СОВЖ.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

*вперше:*

– розроблено науково-методичний підхід до диференціації регіональних стратегій ФЗ галузі освіти на основі кластеризації регіонів України, що передбачає системне поєднання методів (ієрархічного, Уорда та методу евклідових відстаней) і параметрів (індекс регіонального розвитку СОВЖ, обсяг витрат на освіту, рівень ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ). Це дозволило виділити три кластери регіонів залежно від рівня їх готовності до запровадження партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ, сформувати для кожного з них стратегію ФЗ розвитку СОВЖ (ініціалізації, інституціоналізації та випереджаючих інновацій), відповідну дорожню карту заходів та формалізувати ключові результати її виконання;

*удосконалено:*

– методичні засади визначення потенційних обсягів позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ, що, на відміну від існуючих підходів, здійснено за допомогою структурного моделювання, де за базу розрахунку прийнято видатки на освіту Зведеного бюджету й індекс освіти (як складова індексу людського розвитку);

– науково-методичні засади формування структури ФЗ розвитку СОВЖ, що, на відміну від існуючих, передбачають визначення оптимального співвідношення бюджетного та позабюджетного ФЗ для груп освітніх послуг

(базової, професійної, додаткової освіти) залежно від їх відповідності критеріям задоволення суспільних і приватних благ (характер споживання, виключність споживання, рівень конкуренції у наданні послуг, вичерпність послуг, рівень соціальної значимості тощо);

– методичний інструментарій діагностики рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону, який, на відміну від існуючих підходів, запропоновано здійснювати на основі показника «розрив ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ», розрахованого на засадах фронтірного стохастичного аналізу та GAP-аналізу з урахуванням регіональних диспропорцій, що дозволило порівняти регіони України за рівнем сумарного приросту індексів регіонального людського розвитку та розвитку СОВЖ при бюджетному та партисипативному ФЗ розвитку СОВЖ;

*набуло подальшого розвитку:*

– обґрунтування напрямків трансформації ФЗ галузі освіти шляхом визначення основних положень партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ, що передбачає коригування комплексу форм, джерел фінансування й інструментів фінансового регулювання виходячи з необхідності залучення стейкхолдерів різних рівнів, підвищення їх відповідальності та більш раціонального використання фінансових ресурсів держави; доповнення системи принципів ФЗ (партисипації, соціального партнерства, субсидіарності, розподілу тягаря витрат, адиціоналізму); визначення елементів, які формують підґрунтя для переходу до цієї концепції;

– методичні засади оцінювання впливу обсягів асигнувань на освіту на показники соціально-економічного розвитку країни, що, на відміну від існуючих підходів, дозволило за допомогою кореляційно-регресійного аналізу підтвердити позитивний вплив фінансового потенціалу розвитку СОВЖ на забезпечення балансу на ринку праці у середньостроковій перспективі, зниження нерівномірності розподілу доходів, рівень економічного зростання країни, рівень її конкурентоспроможності та глобалізації, приріст податкових надходжень до бюджету.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані Міністерством освіти і науки України – при реформуванні ФЗ системи освіти; Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України – при оцінюванні фінансового потенціалу регіонів; органами місцевого самоврядування – при формуванні стратегій ФЗ розвитку СОВЖ у регіонах.

Висновки та рекомендації щодо оптимізації співвідношення бюджетного та позабюджетного фінансування для груп освітніх послуг, визначення пріоритетів фінансування СОВЖ у регіонах України – у діяльність Представництва Інституту міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (довідка від 17.10.2017 №80/1), визначення рівня розвитку СОВЖ у регіонах України як критерію формування регіональних стратегій його ФЗ – у діяльність Громадської організації «Українська асоціація міст, що навчаються» (довідка від 16.10.17 №91), методичні засади оцінювання ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ – у діяльність Управління Північно-східного офісу Державної аудиторської служби в Сумській області (довідка від 22.06.17 №101), щодо формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ і переходу до концепції «регіони, що навчаються» – у діяльність Департаменту освіти і науки Сумської ОДА (довідка 10.07.17 від №01-14/140).

Одержані дисертантом наукові результати використовуються у навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін: «Публічні фінанси», «Місцеві фінанси», «Бюджетна система» (акт від 19.09.2017 р.).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є завершеною науковою роботою. Наукові положення, висновки, рекомендації та розробки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно та відображені в опублікованих працях. Результати, опубліковані дисертантом у співавторстві, використані у дисертаційній роботі лише в межах його особистого внеску.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дисертації доповідалися, обговорювалися й отримали схвальну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Проблеми сучасної економіки» (м. Запоріжжя, 2015 р.), «Транскордонне співробітництво як форма розвитку міжнародної інтеграції» (м. Луцьк, 2015 р.), «Менеджмент розвитку соціально-економічних систем в новій економіці» (м. Полтава, 2017 р.). Крім того, результати дисертації оприлюднені на всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.), «Стан та перспективи розвитку фінансів, обліку та підприємництва в умовах трансформації економіки» (м. Київ, 2016 р.), «Проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України» (м. Суми, 2016 р.).

**Публікації.** Основні положення та висновки дисертації опубліковано у 16 наукових працях загальним обсягом 5,34 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,24 друк. арк., у тому числі: підрозділ у 1 колективній монографії, 8 статей у наукових фахових виданнях України й 1 стаття в зарубіжному науковому виданні (з них: 7 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), 6 публікацій у збірниках тез доповідей конференцій.

**Структура та зміст роботи.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дисертації складає 274 сторінок, у тому числі сторінок основного тексту 198, 28 таблиць, 45 рисунків, 11 додатків та список літератури з 365 найменувань.

## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ

1.1 Аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження сутності фінансової політики в галузі освіти та її складових

Забезпечення стійкого зростання та сталого розвитку є одними із основних завдань державної економічної політики для будь-якої країни світу. В умовах переходу суспільства на нову фазу розвитку – так зване «інформаційне» суспільство або ж суспільство знань (*learning society*), де найвищими цінностями виступають інформація та знання, а можливість їх швидко генерувати та ефективно використовувати є основою конкурентної переваги для країни та передумовою соціально-економічного зростання, відбувається зміна і економічної системи на так звану економіку знань (*knowledge economy* чи *knowledge-based economy*).

Поштовхом для поширення феномену «економіка знань» (в науковій літературі зустрічаються й інші назви: «нова економіка», «цифрова економіка», «мережева економіка» тощо) вважають розроблену у сімдесятих роках ХХ століття теорію технологічних хвиль цивілізації американського вченого Е. Тоффлера [323]. Науковець розглядав історію людства через призму проривних винаходів, так званих технологічних хвиль, та виділив три етапи його розвитку: аграрний, промисловий і постіндустріальний. Постіндустріальний етап або ж «третя технологічна хвиля» за Тоффлером характеризується зростанням ролі інформації та людського інтелекту, впровадженням нових інформаційних та комунікаційних технологій, формуванням світової економіки тощо.

Не менш важливою для розвитку концепції економіки знань багато науковців вважають теорію інноваційного розвитку австрійського економіста Й. Шумпетера [358], який пов'язував інновації з економічними циклами та виділяв п'ять інноваційних хвиль. Саме п'яту інноваційну хвилю вчений

пов'язував зі світовою технологічною революцією, тобто з виникненням нового типу економіки – економіки знань.

Поняття «економіка знань» вперше було введено в науковий оборот в 1962 році американським вченим Ф. Махлупом, який включив в неї наступні складові: сфера освіти, досліджень і розробок, зв'язку, інформаційне машинобудування та інформаційну діяльність [305]. Науковець вважав, що економіка знань є одним із секторів загальної економічної системи держави. Пізніше стало зрозуміло, що економіка знань – це новий тип економіки.

На рівні міжнародної спільноти експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначають економіку знань як «тип економіки, що базується безпосередньо на виробництві, розподілі та використанні знань та інформації» [94]. Ці два фактори визначаються основними двигунами економічного зростання у більшості визначень науковців.

Заслуговує на увагу погляд Ніколеску О., який визначає що економіка знань характеризується «трансформацією знань в матеріал, капітал та інші виробничі фактори, що необхідні для економіки; а також генерацією, продажем та придбанням, навчанням та розробкою, поширенням та захистом знань через економічні процеси, що є визначальним для отримання прибутку та для забезпечення довгострокової економічної стабільності» [62]. Дане твердження підтверджує функцію перетікання знань як складової людського капіталу в інші форми, у тому числі фінансові.

Натомість, Стюарт Т. пропонує розглядати економіку знань як своєрідну «економіку якості». Він зазначає, що «... зростання когнітивної складової у вартості основних благ призведе до когнетивізації товарів, перетворенню їх на своєрідні «згустки знань» [88]. Ці якості є основою для зростання конкурентоспроможності та наукоємності економіки країни та передумовою для інноваційного розвитку.

Для розуміння ключових рис нового типу економіки, пропонуємо порівняти індустріальну економіку та економіку знань у таблиці 1.1.



Таблиця 1.1 – Порівняльна характеристика індустріальної економіки та економіки знань

Фактор	Індустріальна економіка	Економіка знань
Ринки		
Характер змін	Повільні	Швидкі
Характер конкуренції	Локальна	Глобальна
Характеристика ринків	Стабільні	Динамічні
Життєвий цикл товарів і технологій	Довгий	Короткий
Компанії		
Ключовий фактор зростання	Капітал	Знання, інновації
Ключовий фактор технологічного розвитку	Автоматизація і механізація	Інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютеризація
Орієнтація виробництва	Масове виробництво	Гнучкість та малосерійне виробництво
Фактор успіху	Прибуток	Ринкова капіталізація
Основне джерело конкурентних переваг	Доступ до сировини, дешева робоча сила та оборотний капітал, зниження витрат завдяки економії на масштабі	Інституційні переваги, трудові ресурси, контроль вартості, управління якістю з урахуванням вимог замовника, дослідження ринку
Недостатність ресурсу	Фінансовий капітал	Людський капітал
Організаційна структура	Ієрархічна, бюрократична	Взаємопов'язана система з делегуванням повноважень, мережева структура
Особливості суб'єктів господарювання	Наявність великої бази матеріальних активів	Звільнення від матеріальних активів
Система менеджменту та навчання		
Роль працівника на виробництві	Виконавець	Функція регулювання та наладки
Трудові навички та вміння	Стандартизовані, пов'язані переважно з однією сферою трудової діяльності	Багатофункціональні, гнучкі
Вимога до освіти	Вміння = кваліфікація	Навчання впродовж всього життя
Мета освіти	Запам'ятовування та накопичення великих об'ємів інформації, формування професійних знань	Самоосвіта та навчання отримувати нові знання, формування професійної компетентності
Відносини між працівниками і менеджерами	Конфронтація	Кооперація, робота в групі
Рівень зайнятості	Повна та постійна зайнятість	Зайнятість і можливість працевлаштуватися
Винагорода для працівників	Грошова	Інвестиції

Джерело: складено автором на основі [27], [152], [252].

Таким чином, в основу економіки знань покладено переважання високотехнологічних галузей, розвиток переважно інтелектуальних послуг, що вимагає формування якісно нової системи освіти впродовж усього життя людини. Враховуючи, що у фінансовій сфері відбуваються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, фінансовій політиці приділяється все більше уваги як одному з дієвих інструментів швидкого впливу на соціально-економічні процеси та розвиток будь-якої сфери діяльності, у тому числі і освітньої.

З огляду на це виникає необхідність у систематизації теоретичних підходів до її розуміння та визначення, а також дослідження основних механізмів її реалізації на різних рівнях.

Поняття фінансова політика поєднує у собі дві категорії: «фінанси» і «політика». Відповідно до словника української мови, політика – це «цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань; загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії» [310]. Тобто, фінансову політику умовно можна розглядати як напрям діяльності держави щодо управління фінансами. Розглянемо більш детально сутність другої категорії.

Згідно з теоретичними основами фінансової науки, фінанси можна розглядати з декількох точок зору:

–«як економічна категорія – це система економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості ВВП та створення централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій держави, ведення безперервного процесу виробництва та соціального захисту населення;

–як явище, вони відображають рух реальних грошових потоків;

–за матеріальним змістом – це фонди грошових коштів, джерелом формування яких є фінансові ресурси» [338].

У даному визначенні фінансів як економічної категорії підкреслюється їх розподільча функція, що вважається основоположною. Окрім цього, фінанси виконують контрольну функцію, суть якої полягає в контролі за обмінно-розподільчими відносинами суб'єктів економіки.

Отже, фінанси є комплексною та багатосторонньою категорією, що впливає як на економічну, так і на соціальну сфери та охоплює різносторонні суспільні відносини.

Проаналізуємо основні підходи науковців до трактування поняття «фінансова політика» як економічної категорії в додатку А. На основі їх аналізу можна зробити наступні висновки:

1. Під узагальнюючою сутністю фінансової політики розуміється:

– система чи сукупність заходів (Кириленко В. [192], Комишан А. І. [204], Лазебник Л. Л. [218], Малишко В. В., Пучко А. О. [228], Маслова С. О., Опалов О. А. [233], Петрушевська В. В. [262], Романова Т. Ф. [294], Юрій С. І., Федосов В. М. [342], Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. [181]);

– сфера чи напрям діяльності держави (Василик О. Д. [133], Григорська О. С. [155], Зимовець В. В. [182], Лондар С. І., Тимошенко О. В. [337]);

– сукупність фінансових відносин та управлінських рішень (Боронос В. Г. [125], Юхименко П. І. [364]);

– стратегічний курс розвитку держави (Радіонов Ю. Д. [287]);

– управління фінансовими ризиками держави (Хатер Дж. [47]);

2. Під керуючою системою (суб'єктом) фінансової політики прийнято виділяти державу (в особі спеціальних органів, як органи державної і місцевої влади, центральний банк тощо), деякі наукові джерела (Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. [181], Петрушевська В. В. [262]) розглядають додатково суб'єктів господарювання.

На окрему увагу заслуговує погляд Петрушенка Ю. М., який у своїй роботі досліджує фінансову політику на рівні територіальних громад і підкреслює її полісуб'єктність, він зазначає: «в основу фінансової політики

покладено сумісно-роздільну діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та індивідуальних суб'єктів (жителів, місцевого бізнесу, громадських організацій тощо). Сумісність цієї діяльності полягає у спільній спрямованості на досягнення цілей місцевого розвитку, роздільність – у виконанні відмінних завдань у цьому процесі, пов'язаних із забезпеченням різних інтересів» [264].

3. Під керованою системою (об'єктом) фінансової політики в твердженнях науковців також немає однозначного трактування. Аналізуючи джерела було виділено наступні: фінанси (Василик О. Д. [133], Зимовець В. В. [182] тощо); фінансові ресурси (Григорська О. С. [155], Малишко В. В., Пучко А. О. [228] тощо); фінансові відносини (Боронос В. Г. [125], Юрій С. І., Федосов В. М. [342] тощо); фінансові потоки (Григорська О. С. [155], Лазебник Л. Л. [218]); фінансову систему (Комишан А. І. [197], Маслова С. О., Опалов О. А. [226]) тощо.

Враховуючи такий широкий перелік категорій, пропонуємо дослідити та розмежувати в нашій роботі ці поняття об'єктів фінансової політики.

Відповідно до основ теорії фінансів, матеріальний зміст фінансів характеризують фінансові ресурси, що в той же час є матеріальними носіями фінансових відносин.

На думку групи дослідників на чолі з Бандуркою О. М., Коробовою М. Я. під фінансовими ресурсами слід розуміти «централізовані й децентралізовані грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу й перерозподілу національного багатства, сукупного суспільного продукту та національного доходу і призначені для використання відповідно до завдань соціально-економічного розвитку суспільства та окремих підприємств» [343]. Дане визначення відображає макрорівневий підхід, адже розглядає фінанси на державному рівні.

Гудзь О. розглядає їх на макрорівні окремого суб'єкта господарювання як «сукупність високоліквідних наявних активів, які перебувають у

розпорядженні підприємства й призначені для виконання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення» [160].

На нашу точку зору, найбільш повним визначенням фінансових ресурсів є підхід Сінановича Д. Е., що розглядає дане поняття на двох рівнях:

- «на макрорівні: ресурси, які формуються в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб; сукупність грошових коштів у фондовій, не фондовій або матеріалізованій формі;

- на мікрорівні: сукупність грошових коштів, які перебувають у фондовій, нефондовій формі або перетворені у відповідну матеріалізовану форму і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення поточних витрат і витрат щодо забезпечення розширеного відтворення» [308].

Дане визначення враховує розгляд фінансових ресурсів на різних рівнях та передбачає врахування їх можливих форм (фондова, не фондова тощо).

Виходячи з наведених вище визначень, під фінансовими відносинами слід розглядати систему економічних відносин, яка пов'язана з формуванням і використанням фінансових ресурсів з метою:

- виконання державою своїх функцій (економічних, соціальних, політичних тощо);

- забезпечення розширеного відтворення на різних рівнях;

- задоволення потреб держави, суб'єктів господарювання, населення.

Фінансові відносини виникають як на рівні централізованих фінансів (рівень бюджетної системи та позабюджетних фондів) та децентралізованих фінансів (рівень позадержавного сектора: суб'єктів господарювання, населення, громадських організацій тощо).

Тобто, об'єктом фінансових відносин є безпосередньо фінансові ресурси, а суб'єктом – фізичні і юридичні особи, держава, окремі ланки фінансової системи тощо.

Фінансові потоки розглядають як «цілеспрямований рух, зміна (обсягів, типів, форм та видів) фінансових ресурсів певного суб'єкта господарювання,

що здійснюється спільно з відповідними його грошовими потоками (еквівалентні фінансові потоки) або без них (без еквівалентні фінансові потоки), але обов'язково з урахуванням фактору часу, та відображає ліквідність зазначених фінансових ресурсів» [108].

Заслуговує на увагу науковий доробок Пасінович І. І. [259], яка виділяє наступні особливості фінансових потоків:

- фінансові потоки сприяють взаємодії суб'єктів економіки на різних рівнях та покладені в основу їх фінансових відносин;
- фінансові потоки є вираженням руху різних форм фінансових ресурсів даних суб'єктів, які необхідні їм для функціонування та розвитку;
- рух фінансових потоків може відбуватися як напряму між суб'єктами економіки, так і через посередників;
- характер руху фінансових потоків може мати як продуктивний, так і деструктивний напрямок;
- фінансові потоки мають вплив на економічні процеси.

Найбільш узагальненим об'єктом фінансової політики, який зустрічається в проаналізованих підходах науковців є фінансова система. Загальноприйнятим підходом до її розуміння є виділення двох її ознак:

- за внутрішньою будовою, фінансова система – це сукупність відносно відокремлених, взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу ВВП;
- за організаційною структурою це сукупність фінансових органів та інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками [195], [340].

Проаналізувавши наявні теоретичні підходи, можна сказати, що поняття фінансова політика є досить багатограним та всі визначення в тій чи іншій мірі розкривають її сутність, залежно від сфери досліджень.

Не менш важливим питанням при розгляді особливостей реалізації фінансової політики є дослідження окремих її складових.

За тривалістю періоду і характером завдань в теорії фінансів виділяти дві складові:

– фінансова стратегія – довгостроковий курс фінансової політики, який передбачає вирішення масштабних завдань, визначених соціально-економічною стратегією (наприклад, формування національної чи регіональної стратегії розвитку освіти тощо);

– фінансова тактика – поточна політика, яка спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків [314] (наприклад, прийняття та виконання бюджету країни, територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему).

За функціональною класифікацією до структури фінансової політики відносять наступні складові (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Основні підходи науковців щодо виділення складових фінансової політики

Складова фінансової політики	Бабич А.М., Павлова Л.Н. [112]	Боронос В. Г., Теліженко О. М. [319]	Василик О. Д. [133]	Діденко Є. О., Невмержицька С. М. [167]	Крупка А. [211]	Набієв Р. А. [331]	Петрушевська В. В. [262]	Радіонов Ю. Д. [287]	Рогатенко Э. В. [292]	Юхименко П.І., Федосов В.М. та ін. [321]
Бюджетно-податкова		+	+	+	+	+		+		+
Грошово-кредитна	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Боргова		+	+							
Інвестиційна	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Митна	+		+	+	+			+		+
Валютна				+				+		+
Соціальна	+					+				+
Зовнішньоторговельна						+				
Цінова						+				
У галузі страхування			+							+
У сфері фінансового ринку	+		+							
У сфері міжнародних фінансів			+							+

Як можемо побачити з наведеної вище таблиці, всі науковці зійшлися в думці, що основними складовими фінансової політики є: бюджетно-податкова (діяльність держави у сфері оподаткування та державного бюджету), грошово-кредитна (діяльність держави у сфері грошового обігу і кредитних відносин) та боргова (діяльність держави у сфері управління державним боргом).

За висловлюванням О. М. Теліженко та В. Г. Боронос, «інші види політик є похідними або комбінаторними, які поєднують в собі окремі елементи фінансової політики і політику держави в інших сферах» [319].

У працях закордонних дослідників застосовуються окремі поняття: «фіскальна політика», яка зводиться до податкової і бюджетної політики, та «монетарна політика». На думку Зимовця В. В., таке розмежування пов'язано з виокремленням інституту центрального банку як незалежного від міністерства фінансів суб'єкта, що набуло особливого поширення у другій половині ХХ ст. в Європі [182].

Останнім часом все більшу увагу в наукових колах почали приділяти фінансовій політиці у окремих галузях економіки. У рамках нашого дослідження вважаємо за необхідне виділити фінансову політику в галузі освіти, яку у роботі запропоновано розглядати як цілеспрямований напрям діяльності органів влади різних рівнів щодо розроблення та використання відповідного фінансового механізму, який може застосовуватися в освітній сфері з метою досягнення стратегічних і тактичних цілей сталого розвитку країни, регіонів і територіальних громад.

Фінансову політику в галузі освіти розглядаємо як складову державної політики в галузі освіти, основною метою якої, відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні, є:

- підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки;
- забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя [278].



Таким чином, виходячи з сутності державної фінансової політики в галузі освіти, її основні завдання можна сформулювати таким чином:

- створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина [280];

- забезпечити процеси формування, розподілу і використання оптимальних обсягів фінансових ресурсів на функціонування галузі освіти;

- сформувати систему належного регулювання, стимулювання і контролю за економічними і соціальними процесами в галузі освіти.

В основу побудови фінансової політики в галузі освіти в науковій літературі прийнято покладати наступні принципи [211], [309]:

- системності – розуміння того, що заходи фінансової політики матимуть суттєвий вплив і на інші складові економічної політики та сфери діяльності держави;

- комплексності та сталості – заходи фінансової політики мають проводитися взаємопов'язано та взаємоузгоджено в різних напрямках освітньої галузі, бути гнучкими та поступовими;

- обґрунтованості – формування і реалізація політики має ґрунтуватися на основі наукових досліджень, статистичних даних та прогнозів, вітчизняних і міжнародних практик з метою задоволення потреб людини та суспільства;

- транспарентності – інформація про реалізацію заходів повинна бути у відкритому доступі та в доступній формі, управлінські рішення мають прийматися прозоро, що забезпечує підзвітність суб'єктів фінансової політики галузі освіти перед суспільством та суспільний діалог;

- гармонізації інтересів – узгодження заходи фінансової політики в галузі освіти як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому;

- ефективності – націленість результатів фінансової політики на якісні зміни освітньої політики, які відповідають потребам суспільства;

– справедливості – неупереджене ставлення до розподільчих процесів в фінансових відносинах між різними суб'єктами та забезпечення соціальних гарантій, інклюзивності в освіті тощо.

Виходячи з цілей та стратегії фінансовою політики формується та підтримується відповідний фінансовий механізм, через який реалізується фінансова політика в будь-якій галузі. Структура й склад фінансового механізму «визначають ступінь розвитку економіки, певні національні особливості, історичні надбання, відносини власності, форми господарювання тощо. Ефективність фінансового механізму залежить від оптимальних фінансових рішень, спрямованих на вдосконалення соціально-економічних відносин, прискорення темпів зростання економіки та розвитку соціальної сфери» [287].

У тлумачному словнику поняття «механізм» (з грецької – машина, знаряддя) означає «внутрішню будову, систему чого-небудь чи сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище» [310]. Тобто, фінансовий механізм і є системою елементів, завдяки яким реалізовується фінансова політика на різних рівнях.

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття фінансовий механізм. Розглянемо основні погляди науковців у додатку Б на дане поняття та згрупуємо їх у наступні підходи:

– інструментарний підхід – фінансовий механізм як сукупність форм, методів, важелів та інших інструментів за допомогою яких реалізується фінансова політика на різних рівнях (Базилевич В., Баластрик Л. [109], Василик О. М. [304], Балабанов І. Т [110], Гаретовський Н. В. [314], Кірейцев Г. Г., Опарін В. М., Романенко О. Р.[321], Шуляк П. Н., Белотелова Н.П. [338], Юрій С. І. [322] тощо);

– організаційний підхід – як система організації фінансових відносин для реалізації фінансової політики з метою соціально-економічного розвитку (Дехтяр Н. А. [163], Под'яблинська Л. М. [255], Поддєрьогін А. М. [320],

Родіонова В. М. [315], Любицька Т. В. [217], Чорба П. М., Владика М. В., Гулько А. А. [332] тощо).

Щодо структури фінансового механізму в наукових колах також відсутній консенсус.

Серед радянських науковців-економістів найбільш поширеним був підхід В. Сенчагова [307, 308], який до структури фінансового механізму поряд з фінансовими важелями та організаційно-правовим забезпеченням включав фінансове планування. Виділення цієї складової фінансового механізму було прямо пов'язано зі специфікою економічної системи СРСР, а саме з плановою адміністративно-командною економікою [128]. Проте повністю відкидати фінансове планування не є доцільним, адже перед фінансовим плануванням постають нові задачі щодо визначення фінансових можливостей держави та програм розвитку тощо.

Окрім того, в науковій літературі загальноприйнятим підходом є включення до структури фінансового механізму дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення і фінансово-кредитне регулювання [164, 224, 251]. В інших дослідження зустрічався підхід, відповідно до якого структуру фінансового механізму формують фінансово-кредитне планування; фінансово-кредитні важелі; організаційні структури і правовий режим фінансово-кредитної системи [212, 307], а також інформаційне забезпечення [339].

Більш узагальненим є виділення в фінансовому механізмі наступні дві складові: організаційну (включає елементи, необхідні для підготовки функціонування фінансового механізму: правове регулювання, інформаційна база, інституційне та організаційне забезпечення тощо) та функціональну підсистему (включає елементи необхідні для безпосереднього функціонування фінансового механізму через фінансове регулювання та фінансове забезпечення та їх форми) [298].

У структурі фінансового механізму важливе місце посідають такі складові, як фінансові методи, форми, інструменти та важелі щодо яких пропонуємо розглянути їх сутність та розмежування.

Під фінансовими методами розуміється «засіб впливу фінансових відносин на процеси суб'єктів господарювання та держави» [317] або ж «способи формування та використання фондів грошових коштів» [359]. До них в основному в наукових колах [128] відносять фінансове планування і фінансове прогнозування, фінансове регулювання та фінансовий контроль, фінансове забезпечення.

За визначенням С. І. Юрія, В. М. Федосова та інших, фінансове планування – діяльність щодо складання планів, формування і використання фінансових ресурсів на рівні підприємств, галузевих структур, адміністративно-територіальних одиниць, держави в цілому [342]. Дуже тісно з цим поняттям переплітається фінансовий контроль, адже він повинен проводитися як у період складання фінансових планів, а також по їх виконанню, що «спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу за відповідними фондами грошових коштів та їх цільовим використанням» [342]. Результати фінансового планування та контролю є основою для застосування фінансових важелів у вигляді стимулів чи санкцій. Фінансове планування в галузі освіти відбувається передусім на етапі складання кошторисів доходів і витрат навчальних закладів тощо.

Іншим методом виділено фінансове прогнозування, під яким прийнято розуміти «визначення обсягів та джерел фінансових ресурсів і базується на розробці прогнозів грошових надходжень та витрат відповідно до пріоритетів державної політики» [322]. Фінансове планування та прогнозування є тісно взаємопов'язаними і виступають основою для формування короткострокових та довгострокових цілей діяльності, стратегії розвитку суб'єкта тощо.

Фінансове регулювання являє собою систему регламентування розподільчих процесів у суспільстві, що дає можливість за допомогою відповідних фінансових інструментів здійснювати вплив на соціальні та економічні процеси з метою запобігання або усунення диспропорцій [320]. Фінансове регулювання полягає у встановленні методів розподілу фінансових

ресурсів за допомогою різних інструментів (бюджетної, податкової політики тощо).

Відомі два методи розподільчих відносин: сальдовий, який характеризує бюджетне регулювання у складі фінансового, і нормативний – передбачає застосування методів бюджетного нормування та податкового регулювання. Вони визначають порядок та умови формування доходів і принципи фінансування, що є складовими елементами фінансового регулювання [337]. Основним методом фінансового регулювання галузі освіти є нормативний, що передбачає встановлення певних нормативів (наприклад, щодо розподілу освітніх субвенцій, фінансування ВНЗ тощо).

Фінансове регулювання в галузі освіти здійснюється за допомогою фінансових важелів, які впливають на розподіл фінансових ресурсів суб'єктів економіки. Фінансові важелі та інструменти – це «прийоми дії фінансових методів, конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП» [337, 362, 363] або ж це «такі фінансові засоби (податки, обов'язкові платежі, норми використання коштів у державних установах, відсотки за депозитами, кредитами, законодавчо встановлені фінансові вимоги до професійних учасників фондового ринку тощо), через які можна впливати на процеси формування фінансових ресурсів» [359]. Умовно їх поділяють на дві групи:

- стимулюючі (заохочувальні дії, пільги тощо);
- санкціонуючі (обмеження, штрафи, пені тощо).

На думку Тимошенко О. В., вибір і спосіб застосування тих чи інших інструментів фінансового регулювання має відповідати наявній макроекономічній ситуації в країні; узгоджувати цілі навчальних закладів, замовників та споживачів освітніх послуг; забезпечувати максимальний рівень ефективності та результативності реалізації відповідних державних програм у сфері освіти [322].

Звернемо увагу, що фінансове забезпечення (ФЗ) є однією з провідних складових функціональної підсистеми фінансового механізму.

Відповідно до тлумачного словника, «забезпечення» означає матеріальні засоби до існування [310], а відповідно до словника фінансових термінів – «сукупність матеріальних та інших благ, які знаходяться у сфері обігу і служать матеріальною основою обігу нерозмінних грошових знаків» [241].

Розглянемо основні методологічні підходи до визначення дефініції «фінансове забезпечення» у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Основні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення»

Джерело	Визначення
Буздуган Я. [127]	Метод фінансового механізму, за допомогою якого формують і використовують фонди коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства
Василик О.Д. [133]	Визначена законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей
Дікань Л.В. [169]	Сукупність заходів та умов, що сприяють сталому розвитку підприємства шляхом покриття витрат підприємства фінансовими ресурсами в залежності від розміру виробництва та фінансового становища
Козій І. С. [200]	Формування та використання фінансових ресурсів за допомогою оптимізації співвідношення всіх його форм і дає змогу створити такі обсяги фінансових ресурсів господарської діяльності, від яких підприємство мало б змогу функціонувати не тільки беззбитково, але і підвищувати ефективність діяльності та зміцнювати економіку країни загалом
Москаль О. І. [240]	Сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на соціально-економічну життєдіяльність
Олійник Д. С. [253]	Організація через визначення обсягу фінансових ресурсів, науково обґрунтованого їх прогнозування, створення фінансових резервів і нормативно-правового забезпечення
Оспіщев В.І. [337]	Основний метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток, що регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватися у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування
Родіонова В.М. та інші [333]	Покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою
Сокирська І. Г. [313]	Реалізація безперервного характеру відтворювальних процесів за рахунок власних і залучених фінансових ресурсів з виокремленням механізму фінансового забезпечення, формування структури капіталу, планування і бюджетування та балансування грошових потоків
Юрій С. І. [337]	Як формування цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання

Отже, в економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності ФЗ, яке розглядається як:

- метод фінансового механізму;
- відносини з приводу формування та використання фінансових ресурсів;
- метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток;
- метод покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів;
- сукупність грошових фондів тощо.

Зауважимо, що ФЗ відрізняється залежно від сфери господарювання і тому має свої особливості і щодо системи освіти.

Заслуговує на увагу комплексне визначення ФЗ соціальної сфери авторів Н. Пігуль, О. Люта, А. Бойко, як цілісної системи організації фінансових відносин, які включають відповідні форми, методи та інструменти їх реалізації, в процесі мобілізації та розподілу фінансових ресурсів з метою створення умов для ефективного функціонування соціальної сфери в країні на основі вирішення відповідних завдань, зумовлених соціальними функціями держави [267].

На основі цього можемо сформулювати власне визначення ФЗ галузі освіти, під яким розуміємо метод фінансового механізму, спрямований на формування оптимальної системи форм та джерел фінансування з метою розвитку та ефективного функціонування освітньої сфери.

Відповідно до основ фінансів, основними формами фінансування галузі освіти у складі ФЗ вважають:

- самофінансування – передбачає використання власних коштів закладів освіти чи інших провайдерів освітніх послуг;
- зовнішнє фінансування, що умовно можна розділити на бюджетне (кошти державного чи місцевого бюджетів) та позабюджетне (кошти приватного сектора, третього сектора, домогосподарств тощо);
- кредитування та інші форми залучення коштів, тобто використання кредитних коштів тощо.

Як висновок, зазначимо, основним проявом фінансової політики в галузі освіти є її фінансовий механізм, який можна розглядати як:

– з однієї сторони як внутрішню систему управління фінансовими відносинами між окремими інституціями і органами державної, місцевої влади, бізнесу та громадою;

– з іншої сторони – як зовнішню інтегровану систему, що забезпечує формування, розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів з метою впливу на соціально-економічний розвиток країни, регіону, громади тощо.

Одним із найбільш важливих його складових є ФЗ галузі освіти, що за допомогою різних джерел та форм фінансування сприяє формуванню оптимальної структури фінансових ресурсів для розвитку та ефективного функціонування освітньої сфери.

## 1.2 Соціально-економічна сутність та інвестиційна природа процесів фінансового забезпечення галузі освіти

Поступовий перехід до економіки знань як нового типу економічних та суспільних відносин вимагає суттєвої видозміни існуючої освітньої системи. Враховуючи, що інформація і знання визнаються основними факторами зростання, виникає потреба в такій системі, яка б забезпечувала їх постійне оновлення та використання. Однією з найважливіших вимог до нової системи освіти є впровадження концепції безперервної освіти (continuing education) або освіти впродовж усього життя (lifelong learning). Okремо відмітимо, що в світовому співтоваристві в останні роки прийнято використовувати термін «навчання впродовж усього життя» (lifelong learning) замість «освіти впродовж усього життя». Це пов'язано з тим, що зміщується фокус з відвідування навчальних закладів для отримання освіти до неперервного процесу навчання впродовж життя людини. В межах дисертаційної роботи було прийнято рішення використовувати дані терміни як синоніми, а також



використовувати більш узагальнюючий термін «система освіти впродовж усього життя» (СОВЖ).

Досліджуючи сутність економіки знань, експерти Світового банку висувають наступні її характеристики:

- освічена та кваліфікована робоча сила, що здатна постійно вдосконалювати та адаптувати свої навички для ефективного створення та використання знань;

- сучасна та динамічна інформаційна інфраструктура з метою ефективною комунікації, поширенню та обробці інформації та знань;

- ефективна інноваційна система, що складається з підприємств, науково-дослідних центрів, університетів, консультантів та інших організацій, які дотримуються нових знань та технологій, використовують зростаючий запас світових знань, асимілюють та адаптують їх до місцевих потреб;

- ефективний інституційний режим країни та сукупність економічних стимулів, які вона створює, повинні забезпечувати ефективну мобілізацію та розподіл ресурсів, стимулювати підприємницьку діяльність та сприяти створенню, поширенню та ефективному використанню знань [17].

Як бачимо, СОВЖ повинна стати ключовою ланкою в економіці знань для забезпечення створення, обробки, запасу, поширення та ефективного використання знань та інформації. Проте її функціонування неможливе без відповідного ФЗ.

В основу інвестування в освіту впродовж усього життя повинні бути покладені наступні чотири принципи:

- всі здобувачі освіти повинні оволодіти базовими компетенціями;
- здобувачі освіти повинні нести відповідальність за своє навчання;
- держава повинна забезпечувати рівні освітні можливості;
- система освіти протягом всього життя повинна бути ефективною для освіти і ринку праці та робочої сили в цілому [249].

Розповсюдженню концепції освіти впродовж усього життя передували ряд об'єктивних причин, які узагальнено представлені на рисунку 1.1.

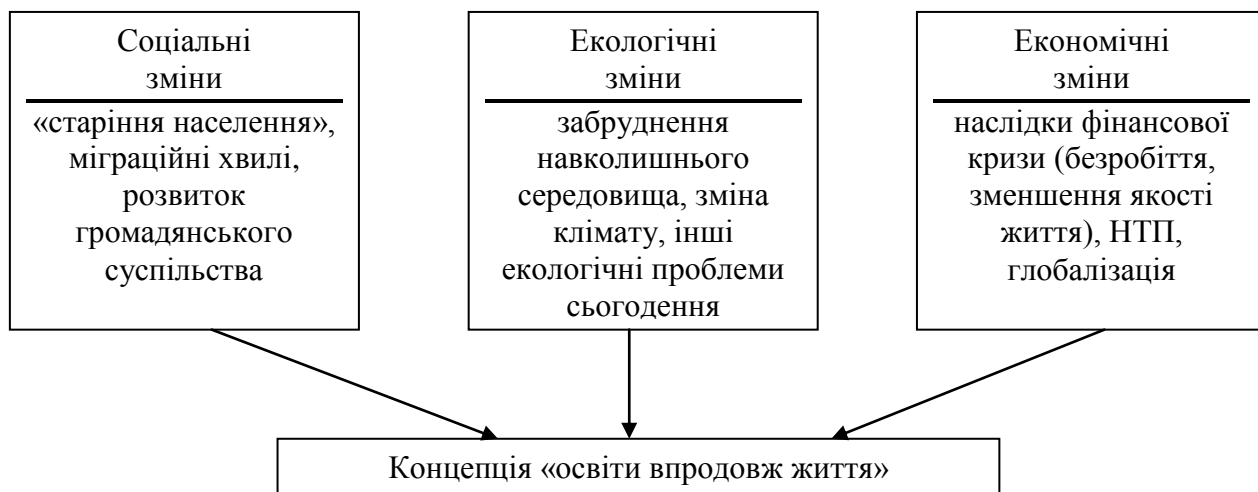


Рис. 1.1 – Основні фактори, що сприяли виникненню концепції освіти впродовж життя.

Джерело: складено автором.

Розглядаючи соціальні фактори, перш за все необхідно проаналізувати зміни в демографічній структурі населення. У більшості європейських країнах, у тому числі і в Україні, стає поширеним таке явище як «старіння нації». Воно спричинене багатьма чинниками, серед яких можна виокремити зменшення народжуваності, збільшення тривалості життя, міграційні переміщення населення тощо. Все це сприяє зменшенню кількості молоді серед робочої сили та виникненню великої кількості дорослого населення, яке не забезпечується в достатній мірі освітніми послугами та не може знайти гідного місця роботи.

В багатьох країнах світу досить проблематичним питанням стає притік мігрантів з інших країн. Найчастіше вони працюють на найменш оплачуваних та складних роботах, незалежно від їх рівня кваліфікації та освіти. Крім того, існує гостра необхідність в культурній та мовній інтеграції таких верств населення у суспільство, що сприятиме формуванню нових активних громадян.

У зв'язку з цими та багатьма іншими причинами в країнах почали активно розвиватися різні рухи громадянського суспільства, збільшення їх прав та участі в різних процесах суспільного життя. Саме вони стали

першими провайдерами додаткових послуг для дорослого населення, маргінальних груп, мігрантів тощо.

Екологічна складова є важливою частиною концепції сталого розвитку. Екологічні проблеми є нагальною проблемою людства, проте вирішення їх залежить від свідомості кожного громадянина. Активна життєва позиція нерозривно пов'язана з небайдужістю до навколишнього середовища, створення як «екологічно-дружніх» підприємств, так і громад, міст, регіонів та країни в цілому. Виховання екологічної свідомості необхідне не лише серед дітей та молоді, а й серед дорослого населення.

Суттєвий вплив на розвиток системи освіти впродовж усього життя мали і економічні фактори. У першу чергу це пов'язано з наслідками глибокої кризи економік більшості країн світу та виникненням у зв'язку з цим дисбалансу на ринку праці. Це спричинило зростання рівня безробіття, особливо серед молоді та як наслідок збільшення бідності населення, зменшення його якості життя. В цих умовах необхідним є перекваліфікація людей для пошуку нових робочих місць. На жаль, державні служби зайнятості не завжди ефективно виконують свої функції в цій сфері.

Іншою економічною передумовою є стрімкий розвиток науково-технічного прогресу внаслідок переходу суспільства з постіндустріального до інформаційного. Збільшення впливу цифрових технологій відбувається не лише на професійне, а на особисте життя кожної людини. Це спричинює до змін на ринку праці, деякі професії застарівають та стають непотрібними, а інші навпаки потребують додаткових знань та навичок роботи з комп'ютерними та інформаційними технологіями. При чому, володіння комп'ютером вже не є умовою конкурентоздатності на ринку праці, що також сприяє потребі в додатковому навчанні.

Підраховано, що щорічно оновлюються 5 % теоретичних і 20 % професійних знань. У США використовують спеціальну одиницю вимірювання старіння знань фахівця – період напіврозпаду компетентності, тобто її зниження на 50 % в результаті появи нової інформації. Зараз за

багатьма професіями він настає менш ніж за 5 років, тобто раніше, ніж закінчується здобування вищої освіти у ВНЗ [353].

На сьогоднішній день у світі все більшого впливу набувають процеси глобалізації. Всі сфери діяльності людини поступово переносяться на глобальний, тобто світовий рівень. Значною мірою розвиваються економічні, торгові, культурні зв'язки з іншими країнами, збільшується міжнародна міграція робочої сили та створюється глобальний ринок праці тощо.

Всі ці та багато інших причин сприяли перегляду існуючої на той час концепції освіти та перехід на нову – до освіти впродовж життя.

Витоки концепції освіти впродовж усього життя сягають 60-70-х років ХХ століття, що пов'язано з розвитком освіти дорослих. Проте більш ґрунтового поширення дана парадигма зазнала у 1970-х роках, коли ЮНЕСКО прийняло безперервну освіту як один із власних принципів реформування освіти у світі. Основоположними документами в цьому напрямі стали доповідь Е. Фора «Вчитися, щоб бути» (1972 р.) [32] та доповідь Делора «Освіта: прихований скарб» (1996 р.) [25]. Обидва документи підкреслювали різноманітні контексти навчання та тісно пов'язували концепцію з економічними, соціальними, культурними та екологічними проблемами, з якими стикаються суспільства та громади [105].

Одним із важливих підрозділів ЮНЕСКО є Інститут з навчання впродовж життя, що передусім просуває і підтримує дану концепцію з акцентом на навчання дорослих, безперервне навчання, грамотність та неформальну базову освіту. Його діяльність приділяє особливу увагу принципу справедливості для груп, що знаходяться в неблагополучних та постраждалих від конфліктів районах та країнах. Основоположні кроки в цих напрямках були зроблені в 2009 році, коли на шостій міжнародній конференції з освіти дорослих (КОНФИНТЕА VI) в Бразилії, м. Белем було здійснено спробу гармонізувати освіту дорослих з національними стратегіями розвитку 144 країн-учасниць. На основі даного заходу було розроблено Белемські рамки дій (Belem Framework for Action – BFA) [92], що

містять ряд рекомендацій щодо підвищення грамотності дорослих, впровадження, управління і фінансування освіти дорослих, та моніторингу за їх дотриманням. Крім цього, на регулярній основі Інститут з навчання впродовж життя публікує Глобальний звіт з освіти дорослих (Global Report on Adult Learning and Education – GRALE), в яких досліджується розвиток освіти дорослих, їх впровадження на законодавчому рівні тощо.

В Європейському союзі поширення концепції освіти впродовж життя активізувалося в 2000 роках, що пов'язано Лісабонським процесом та відповідно розробкою Європейською комісією Меморандуму освіти впродовж життя [59]. Слід відмітити й таку неурядову організацію як Європейська асоціація освіти дорослих, що також значно підтримує поширення безперервного навчання загалом та освіти дорослих. Вона співпрацює з багатьма іншими організаціями з приводу інформаційного та організаційного забезпечення поширення концепції освіти дорослих та навчання впродовж життя. За їх підтримки 2017 рік було проголошено роком освіти дорослих в Європі та видано офіційне видання – Маніфест навчання дорослих у XXI столітті, який проголошує основні сфери впливи СОВЖ:

- активна громадянська позиція, демократія та участь;
- життєві навички особи;
- соціальна згуртованість, справедливість та рівність;
- зайнятість та перехід на цифрові технології;
- міграція та демографічні зміни;
- сталість;
- освіта дорослих та європейські політики [229].

Більшість з цих наслідків мають соціальний характер, адже освіта дорослих сприяє формуванню у людей активної громадянської позиції та активного способу життя, формують у них нові цінності та погляди, стимулюють створення почуття соціальної єдності, рівності та справедливості тощо. Крім цього, слід окремо наголосити на екологічному характері наслідків

що пов'язані з тенденціями екологізації світу, поширення «green knowledge» та створення «зелених» міст тощо.

Інформаційну та частково фінансову підтримку для розвитку СОВЖ можуть надавати представництва Ради Європи, ОЕСР, Світового банку, уряди окремих країн (наприклад, Міністерство економічного співробітництва і розвитку Німеччини надає фінансову підтримку громадським організаціям для розвитку освіти дорослих в Україні, Молдові, Білорусі тощо), а також інші міжнародні інститути громадянського суспільства.

Окремо слід звернути увагу, що концепція освіти впродовж життя розглядається нерозривно з концепцією сталого розвитку (Sustainable Development). Його коріння пов'язано з таким міжнародним рухом як «Освіта для всіх» («Education for All» – EFA), що підіймав питання важливості базової освіти [104] та знайшов своє відображення в Цілях розвитку тисячоліття ООН (200-2015). Зазначимо, що вже в Цілях сталого розвитку 2016-2030 окремо виділено «Ціль №4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх» [100]. Значимість освіти впродовж життя підтверджується і її впливом на інші ЦСР. У таблиці 1.4 наведемо основні точки впливу освіти впродовж життя на інші складові концепції сталого розвитку.

Таблиця 1.4 – Взаємозв'язок освіти впродовж усього життя та ЦСР

Складові концепції сталого розвитку	Точки впливу освіти
А	1
Планета (Planet)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– освіта є найбільш ефективним засобом для зниження рівня народжуваності;</li> <li>– освіта в сфері екології може збільшити поширення «green knowledge»;</li> <li>– освіта має вирішальне значення для забезпечення готовності до ліквідації наслідків стихійних катастроф</li> </ul>
Добробут та процвітання (Prosperity)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– освіта може сприяти підвищенню продуктивності праці в сільському господарстві;</li> <li>– освіта може забезпечити навички для зелених інновацій;</li> <li>– освіта скорочує бідність</li> </ul>

## Продовження таблиці 1.4

А	1
Люди (People)	– освіта скорочує гендерну нерівність; – освіта покращує здоров'я і знижує рівень народжуваності
Місце проживання (Place)	– освіта сприяє скороченню нерівності в містах, даючи людям життєві навички, необхідні для роботи; – освіта знижує рівень злочинності в містах; – освіта покращує добробут міст і робить їх зеленими
Мир (Peace)	– освіта може сприяти конструктивній участі в політичному житті суспільства; – освіта допомагає людям отримати доступ до систем правосуддя

Джерело: складено автором на основі [21].

До основних ознак системи освіти впродовж усього життя можна віднести наступні:

- можливість здобувати освіту протягом усього життя з метою покращення знань, навичок і компетентності, а головне – мати перспективи зайнятості [353];

- перехід від лінійної ступінчастої форми здобуття освіти до багатовимірної, що дозволяє займатися як особистим розвитком (неформальна освіта), так і додатковим професійним;

- широка галузева структура освіти та наявність різних її форм.

Щодо форм СОВЖ, то до них відносять:

- формальну або ж академічну, під якою прийняти розуміти офіційно визнані освітні програми (шкільна, професійно-технічна, вища), що викладаються в навчальних закладах, і за які видаються відповідні дипломи, сертифікати чи інші підтверджуючі документи;

- неформальну, яка не є офіційно визнаною на рівні навчальних закладів, щодо якої немає часових чи просторових рамок, вона існує для особистого чи професійного розвитку, самовдосконалення, покращення якості життя тощо. Не завжди підтверджується відповідними документами чи сертифікатами;

– інформальну або ж соціально-побутову, яка включає в себе неструктуроване навчання в сім'ї, спільності, на роботі, під час виконання певних завдань, читання, спілкування тощо.

Значний внесок в розвиток концепції освіти впродовж усього життя зробив Р. Даве, який вважав, що неперервна освіта – це «процес особистісного, соціального і професійного розвитку індивіда протягом його життя, здійснюваний з метою удосконалення якості життя як окремого індивіда, так і суспільства» [23]. У своїй праці він виділив принципи СОВЖ, які узагальнені наступним чином:

– індивідуалізація навчання, що сприяє зміщенню акценту на самоосвіту, самовиховання, самооцінку, це сприяє вдосконалення самих навиків навчання та формує мотивацію;

– універсальність освіти, що передбачає гнучкість і різноманітність засобів і методик (розвиток інноваційних та творчих підходів), часу та місця навчання (створення альтернативних структур для здобування освіти, а також навчання у сім'ї, у суспільстві, на робочому місці тощо), що сприяє особистому, соціальному і професійному розвитку;

– системність принципів для всього освітнього процесу впродовж усього життя [23].

Систему освіти впродовж усього життя можна розглядати як соціальний інститут, що відповідає за всебічний розвиток особистості та суспільства, а отже виробляє так званий «продукт» – людський та соціальний капітал. Умови та механізм такого розвитку забезпечується на рівні освітньої політики держави в її взаємозв'язку з іншими складовими економічної політики. Це обумовлено наступними факторами.

Перш за все, система освіти, як і будь-яка інша сфера не може існувати без відповідного фінансування. Держава виступає основним суб'єктом, що забезпечує та гарантує надання освітніх послуг в тій чи іншій країні, тобто фінансування відбувається за рахунок бюджетних коштів, Україна не є виключенням.



Система бюджетних видатків представляє собою взаємопов'язану сукупність окремих елементів, що характеризують економічні відносини, які виникають в результаті розподілу грошових коштів держави та забезпечують реалізацію її завдань і функцій [122]. Відповідно до бюджетного кодексу України, видатки бюджету – «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [131].

Бюджетні видатки є достатньо багатограним поняттям, що спричинює необхідність в дослідженні їх за певними класифікаційними ознаками (рис 1.2).

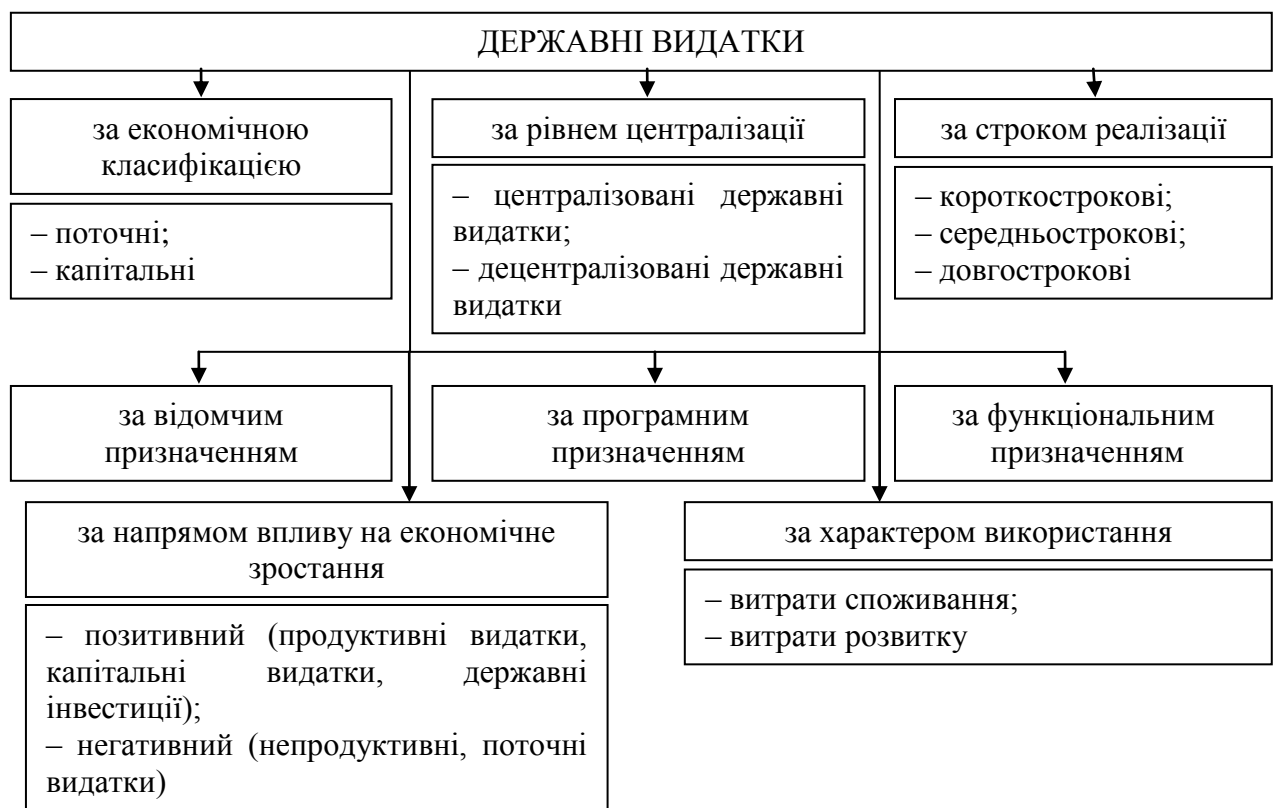


Рисунок 1.2 – Основні класифікаційні ознаки бюджетних видатків

Джерело: складено автором на основі [126], [131], [132], [362].

За економічною класифікацією видатки бюджету можна поділити на:

– «поточні видатки, які спрямовуються на виконання бюджетних програм та забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям). Вони включають

видатки на оплату праці і нарахування, використання товарів і послуг, обслуговування боргових зобов'язань, поточні трансферти та соціальне забезпечення тощо;

– капітальні видатки, які спрямовуються на придбання основного капіталу (обладнання і предметів довгострокового користування), необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), на капітальні інвестиції, капітальний ремонт; на створення державних запасів і резервів; на придбання капітальних активів; невідплатні платежі, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу» [276].

За ознакою централізації, видатки поділяються на централізовані (здійснюються з державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів) та децентралізовані державні видатки (здійснюються на рівні суб'єктів господарювання, населення тощо).

Щодо системи освіти, то навіть централізовані державні видатки розмежовуються між державним та місцевими бюджетами відповідно до рівня освіти. Деталі наведені в Додатку В.

Відомча класифікація видатків формується на рівні Казначейства та застосовується для систематизації видатків відповідно до переліку головних розпорядників бюджетних коштів видатків (наприклад, апарат Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки України, Національної академії наук України, обласних державних адміністрацій та їх структурних підрозділів тощо). У разі застосування програмно-цільового методу, використовується програмна класифікація видатків, що формується за бюджетними запитами головних розпорядників.

Незважаючи на законодавче закріплення програмної класифікації, в Законі про Державний бюджет України на певний рік неможливо простежити за конкретними бюджетними програмами; додатки до закону містять класифікаційні програмні коди за певними відомствами та суб'єктами бюджетного процесу, а безпосередньо назви програм конкретизовані в матеріалах головних розпорядників бюджетних коштів [122].

Класифікація видатків за функціональним призначенням здійснюється на основі напрямів виконання державою своїх основних функцій, тобто на виконання загальнодержавних функцій, оборону, економічну діяльність, житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я, освіту, культуру тощо.

Особливої уваги заслуговують останні дві класифікації. За характером використання державні видатки можна поділити на:

– «видатки споживання, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на ФЗ заходів соціального захисту населення й соціально-культурної сфери тощо;

– видатки розвитку, що використовуються на ФЗ наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема ФЗ капітальних вкладень виробничого й невиробничого призначення; ФЗ структурної перебудови економіки; інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням» [126].

За напрямом впливу на економічне зростання (як прямий, так і опосередкований напрям), видатки можна поділити на позитивні та негативні. Доведено, що позитивний вплив мають так звані «продуктивні видатки», які характеризуються інвестиційним характером до яких відносять «як інвестиції в основний капітал (капітальні видатки), так і інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров'я)» [126]. Крім цього, сюди відносять капітальні видатки, опис яких було наведено вище. Негативний вплив мають навпаки «непродуктивні видатки», які забезпечують поточні потреби галузей економіки та реалізують соціальну функцію держави.

Ці класифікаційні ознаки дозволяють розглядати видатки на освіту як видатки розвитку, що мають продуктивний характер, а отже це підкреслює їх соціально-економічну сутність та інвестиційну природу.

Більш детально зупинимося на інвестиційному характері видатків на освіту. Як зазначалося вище, видатки на освіту прийнято розглядати як інвестиції в людський капітал.

Поняття «капітал» є важливим та системоутворюючим поняттям економічної системи та фінансової науки, адже йому належить функція розподілу та перерозподілу, споживання матеріальних благ. Дане слово походить від латинського «capitalis», що перекладається як основний, важливий, головний, ґрунтовний тощо.

Погляди щодо сутності даної категорії еволюціонували разом з розвитком людського прогресу. На думку групи дослідників на чолі з П. В. Крушом та В. Д. Базилевичем, поняття «капітал» прийнято розглядати з наступних позицій:

- «предметно-функціональної – як сукупність нагромадженої праці, її результатів, запасів, які в свою чергу формують основу для подальшого виробництва;

- соціально-економічної – як специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов;

- монетарної (грошової)– як фінансовий ресурс, що приносить власнику дохід у вигляді процентів» [177], [215].

Більш точним визначенням капіталу є сукупність ресурсів, що самозростають або дають певний дохід. При чому, ресурси можуть мати не тільки матеріальний прояв (гроші, земля, машини, будівлі, та інші матеріальні цінності), а й проявлятися в нематеріальних формах (інформація, зв'язки, знання тощо).

Капітал має певний набір характеристик, які досить точно були сформульовані І. Бланком:

- «виступає як об'єкт економічного управління;
- є накопиченою цінністю;
- є виробничим ресурсом, тобто фактором виробництва;
- виступає інвестиційним ресурсом;
- є об'єктом власності та розпорядження;
- є носієм фактору ліквідності;

- є носієм фактору ризику;
- виступає як об'єкт надання тимчасових переваг;
- є об'єктом купівлі-продажу;
- виступає джерелом доходу» [119].

Особливо слід наголосити на таких якостях капіталу як можливість до накопичування та створення додаткових благ, його ліквідність (тобто здатність прямо чи опосередковано перетворюватися в грошову форму), а також його конвертованість, тобто зміна власної форми.

Сутність капіталу проявляється у різних його формах. У науковій літературі існує багато напрямків досліджень, однак, найбільш обґрунтованою на наш погляд є Концепція п'яти капіталів, що була розроблена в кінці 1990-х років минулого століття в рамках проекту SIGMA (Sustainability Integrated Guidelines for Management) [95], що проводився Британським інститутом стандартів (The British Standards Institution – BSI), аналітичним центром «Форум для майбутнього» (Forum for the Future), міжнародним центром з питань підзвітності «AccountAbility» за підтримки Міністерства торгівлі та промисловості Великобританії, відповідно до якої виділяють наступні типи капіталів:

- природний капітал (natural capital) – навколишнє середовище та його ресурси (відновлювані та невідновлювані), які впливають на діяльність суб'єкта господарювання;
- соціальний капітал (social capital) – соціальні відносини і структури організації через людські відносини, партнерства та співробітництво тощо;
- людський капітал (human capital), який включає в себе елементи, необхідні для людей, щоб займатися продуктивною працею (здоров'я, знання та вміння, потенціал, освіту, мотивацію тощо).
- виробничий капітал (manufactured capital) – активи та інфраструктура, що належать, орендовані або контрольовані суб'єктом господарювання, та сприяють виробництву або наданню послуг, але не переносять свою вартість на продукцію (інструменти, машини, будівлі тощо);

– фінансовий капітал (financial capital) – це всі активи суб'єктів господарювання, виражені у фінансовій формі (наприклад, грошові кошти, акції, облігації) та відображає виробничу потужність та вартість чотирьох інших видів капіталу.

Схематично їх взаємозв'язок можна представити наступним чином (рис. 1.3).

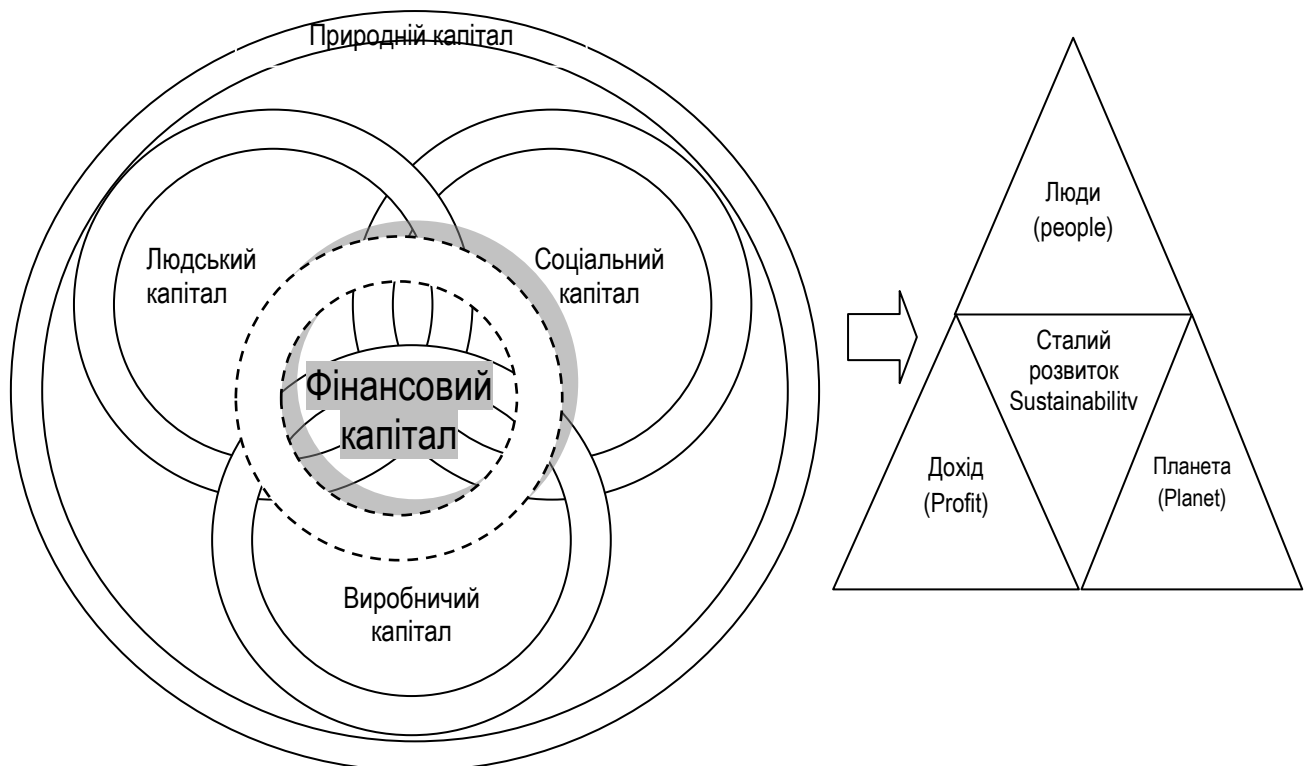


Рисунок 1.3 – Концепція п'яти капіталів SIGMA у її взаємозв'язку зі сталим розвитком

Джерело: складено автором на основі [95].

Природний капітал є найширшою категорією, що охоплює решту типів капіталів, адже від наявних природних ресурсів залежить діяльність всіх суб'єктів господарювання. Людський, соціальний та виробничий капітал є критичними складовими суб'єктів господарювання та їх діяльності. Високий рівень цих капіталів буде приносити користь як організаціям, так і суспільству, не кажучи вже про підвищення якості життя зацікавлених

сторін. Фінансовий капітал має вирішальне значення для виживання та функціонування суб'єкта господарювання.

Кожен тип капіталу відповідає певному елементу з теорії сталого розвитку (людський і соціальний – люди, натуральний – планета, виробничий і фінансовий – дохід). Тобто, дана концепція п'яти капіталів ґрунтується на ефективному використанні та нарощуванні наявних ресурсів задля сталого розвитку. Вона може використовуватися як на рівні окремого суб'єкта господарювання, так і територіальної громади, регіону, держави.

На думку дослідника Етана С. Роланда [78] капітал має вісім форм, що включають:

- соціальний капітал (вплив та зв'язки, взаємовідносини);
- матеріальний капітал (неживі матеріальні об'єкти);
- фінансовий капітал (інструменти фінансово системи);
- життєво-необхідний капітал (необхідні для життя умови: повітря, вода, земля, живі організми тощо);
- експериментальний капітал (досвід, практична діяльність);
- інтелектуальний капітал (знання);
- культурний капітал (твори мистецтва та театру, пісні, традиції);
- духовний капітал (віра, духовні цілі тощо).

Відповідно до моделі восьми капіталів, фінансовий капітал залишається першочергово важливим, проте, необхідно активізувати діяльність щодо накопичення й збереження не фінансових форм капіталу для збереження життя на планеті [78].

Галузь освіти найбільш тісно взаємопов'язана з людським, соціальним та фінансовим капіталом. Ці види капіталу охоплюють відповідні людські (трудові), фінансові (у тому числі, грошові) та соціальні (інформація, зв'язки тощо) ресурси.

Спершу пропонуємо розглянути та порівняти основні ознаки цих форм капіталу в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Характерні ознаки основних форм капіталу

Ознаки \ Форма	Людський капітал	Фінансовий капітал	Соціальний капітал
Здатність до трансформацій	+	+	+
Здатність до акумуляції	+	+	+
Міра чуттєвого дотику	–	+	–
Потреба в інвестиціях	+	+	+
Вичерпність	–	+	–

Будь-яка форма капіталу може бути трансформована в іншу, і ця гнучкість є головною умовою ефективного існування капіталу та процвітання соціуму. Оскільки будь-які ресурси (фінансові, речові, людські, соціальні та ін.) перетворюються один на одного, це дає право відносити їх до капіталу як засобу зосередження вартості, яка може використовуватися в будь-якій формі, що необхідна в даній ситуації. У процесі такої трансформації одна форма капіталу часто може комбінуватися з іншою формою для вирішення тієї чи іншої проблеми [246].

Усі форми капіталу мають здатність до акумулювання у різних формах: матеріальних (для фінансового капіталу – частково у формі грошей), та нематеріальних (для фінансового – на банківських рахунках тощо, для людського і соціального – як системи знань і навичок та зв'язків і взаємодій відповідно). Аналогічно ці форми капіталу мають міру чуттєвого дотику.

Для розвитку та самозростання всі форми капіталу потребують як фінансових інвестицій, так і витрат часу, розумових чи фізичних вкладень тощо. Фінансовий капітал за своєю природою є вичерпними, а ось людський і соціальний навпаки є безмежним.

Проте, соціальний капітал, що створений шляхом суспільної взаємодії та трансформований через історію й еволюцію цієї взаємодії, він відтворюється шляхом інтенсивного використання мереж і зв'язків та може розчинитися за слабкого використання або розриву стосунків [158].

Отже, різні форми капіталу мають багато спільних рис, що зумовлює наявність тісних взаємозв'язків між ними.



Перш за все, розглянемо сутність людського капіталу. На думку Козарезенко Л. В. [198], концепція «людського капіталу» базується на двох самостійних теоріях:

- теорії «інвестицій в людину», які переважно досліджують віддачу від капіталовкладень в розвиток людини;
- теорії «виробництва людського капіталу», що зосереджені на його формуванні та використанні.

Сам термін «людський капітал» був введений в науковий обіг в 1960 р. американським вченим Т. Шульцем. Під цим поняттям науковець розумів суспільно значимі якості населення (він розглядав його на прикладі освіти та майбутніх доходів від неї), які воно здобуває та нарощує за допомогою відповідних інвестицій [301].

Значний внесок у формування сучасної концепції людського капіталу був зроблений американським вченим Г. Беккером, який розглядає людський капітал як наявний запас знань, здібностей і мотивацій, що є в кожного. Він формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати витрати на навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи [10]. Крім цього, він порівняв віддачу від інвестицій та витрати на освіту та визначив певним чином рентабельність вкладень у людину. Даний підхід можна вважати інвестиційним, адже людський капітал розглядають як сукупність різних об'єктів інвестицій (освіта, охорона здоров'я, мобільність тощо).

Грішнова О. А. розглядає людський капітал як «економічну категорію, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу» [157].

Як можемо побачити з наведених вище визначень, людський капітал тісно взаємопов'язаний з фінансовим, що дає позитивні результати як на

особистому рівні людини, так і на рівні суб'єкта господарювання та держави загалом. Такий взаємозв'язок добре простежується в понятті «інвестиції в людський капітал».

Поняття «інвестиції» в перекладі з латинської «investio» означає вкладати, обдаровувати тощо. При аналізі сутності категорії «інвестиція» було виокремлено наступні основні підходи:

– як вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення та нарощення [118, 194, 330];

– як витрати на виробництво з метою отримання майбутніх економічних вигід [217, 261, 335].

Таким чином, простежується тісний зв'язок між інвестиціями та капіталом, що полягає в наступному: «капітал, з одного боку, як певний запас, багатство чи гроші є основою інвестицій, а з іншого – інвестиції є умовою його нормального функціонування, відтворення та примноження» [222].

Інвестування в людський капітал – вкладення індивідів, фірм, держави, громадських організацій в основні активи людського капіталу (освіту, науку, здоров'я, виховання дітей, міграцію, мотивацію праці, пошук економічно важливої інформації тощо) задля досягнення певного економічного результату (вищого доходу чи прибутку, зростання національного багатства й інші) [350].

Основними особливостями інвестицій в людський капітал, які відрізняють їх від інших форм капіталу є наступні:

– віддача від таких інвестицій залежить від особливостей конкретної людини (її віку, тривалості працездатності тощо);

– завжди існує певна межа до якої спостерігається збільшення частки віддачі від інвестицій у людський капітал, після неї відбувається спад; дана межа залежить від особливостей кожної окремої людини та найчастіше пов'язана з працездатним віком;

– для людського капіталу характерне не лише накопичування, а й моральне та фізичне зношування;

– інвестування розвитку людини може бути як позитивним, так і негативним (наприклад, кримінальна діяльність тощо) та не завжди визнається як інвестиції в людський капітал;

– особливості інвестицій в людський капітал, їх форма та розмір, відрізняються в різних країнах з залежно від історичних, культурних, соціальних, економічних передумов;

– користь від інвестицій в людський капітал проявляється як на індивідуальному рівні окремої людини, так і на рівні суспільства, суб'єкта господарювання та держави в цілому;

– можливість формування та використання людського капіталу контролюється в основному його власником, проте інвестиції можуть мати різні джерела;

– інвестування в людський капітал має високий ступінь ризикованості, що обумовлено досить тривалим періодом віддачі від них (за оцінкою окремих науковців, він може сягати і двадцяти років). Для інших форм капіталу (фінансовий, фізичний) цей строк набагато менший [154].

До складових людського капіталу в наукових працях відносять: освіту, профпідготовку на виробництві, охорону здоров'я та профілактику захворювань, мотивацію та стимулювання, міграційний рух, фундаментальні та прикладні наукові розробки, екологію та здоровий спосіб життя, культуру, туризм і відпочинок [165], а також безпеку людей, підготовку ефективної еліти, формування і розвиток громадянського суспільства, підвищення ефективності інституційного обслуговування [208].

Окремої уваги заслуговує підхід О. М. Носик, що у структурі людського капіталу пропонує виділяти:

– базові форми: капітал здоров'я, освітній, професійного навчання, інформаційний, культурний, капітали мобільності і родинного виховання;

– похідні (комплексні) форми людського капіталу – це інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали людини [248].

В рамках даного дослідження вважаємо за необхідне акцентування уваги на освітній компоненті людського капіталу.

Група науковців на чолі з В. А. Жаміном розглядають освітній потенціал як складову національного багатства країни, яке включає:

- загальну суму знань та умінь суспільства, тобто сукупність досвіду та науки, а також необхідні для їх використання теоретичні та практичні знання;
- сукупність духовно-культурних, естетичних і літературних цінностей та здібностей, що є в розпорядженні суспільства.

На думку зазначених дослідників, освітній потенціал може бути вираженим як у натуральній формі як кількість людино-років освіти, нагромадженої всіма зайнятими в народному господарстві, так і у вартісній формі – як загальні народногосподарські витрати на навчання робочої сили (фонд освіти) [360].

Працівники з більш високим рівнем освіти мають у середньому і більш високі доходи. Такий кореляційний зв'язок підтверджується такими даними: у США, наприклад, працівники, які закінчили лише середню школу, заробляють в 1,5-2 рази менше, ніж їх однолітки, які мають диплом бакалавра, і майже утричі менше, ніж ті, хто має диплом доктора. Приблизно така ж пропорція в країнах Європи [207].

Щодо норми віддачі від таких інвестицій, то було підтверджено емпіричним шляхом, що у США оцінки норм віддачі початкової освіти досягали 50-100%, середньої – 15-20%, вищої – 10-15%. В 70-ті роки минулого століття ефективність вищої освіти впала до 7-8%, що дало підстави говорити про надвиробництво дипломованої робочої сили, однак у 80-ті роки вона повернулася на колишній, більше високий рівень. Неоднакові норми віддачі для різних категорій працівників: у чоловіків вони вище, ніж у жінок, у білого населення вище, ніж у кольорового. Міжнародні зіставлення демонструють, що з ростом доходу на душу населення ефективність вкладень у людину убиває, але в самих багатих країнах знову зростає. Таким чином,

взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку і нормами віддачі освіти має U-образну форму [186].

Освітній потенціал виступає джерелом не лише людського, а й соціального капіталу. Це виявляється, по-перше, у посиленні впливу інформаційних технологій на розширення комунікативних можливостей, по-друге, у спрощенні створення географічно розподілених соціальних груп. Таким чином, неодмінною умовою формування та нагромадження соціального капіталу є суттєве покращення якісних характеристик освітнього потенціалу, та, відповідно, збільшення людського капіталу, адже включення індивідів у сучасні комунікаційні зв'язки є можливим тільки за умови високого рівня їх інформаційної культури та комп'ютерної грамотності. [203].

Класифікація О. М. Носик виділяє соціальний капітал як похідну форму людського, з чим можна частково погодитися. На нашу думку, доцільніше виділяти соціальний капітал як конвертовану форму людського, адже він є основою трансформаційних процесів інших форм капіталу.

Соціальний капітал дає можливості найбільш ефективно використовувати інші види капіталу, а й іноді компенсувати їх відсутність. Він є своєрідним доповненням, каталізатором інших форм капіталу [158] та може існувати на різних рівнях.

Мікрорівень соціального капіталу передбачає розгляд форм капіталів по відношенню до окремої людини. Люди, що мають розвинені соціальні зв'язки та добру репутацію мають більше шансів отримати доступ до необхідним їм знань та навичок, а отже можуть більш ефективно використати свій людський, фінансовий та матеріальний капітал. Значна частина людей знаходять роботу через персональні контакти. Вони одержують кращі робочі місця, ніж ті, що доступні через формальні канали, є більш високооплачуваними, успішніше просуваються по службі [158]. Тобто, це впливає на підвищення по-перше людського капіталу, по-друге, фінансового капіталу особистості (більший дохід), що дозволяє їм розширити власний матеріальний капітал (придбати дім, машину тощо).

На мезорівні, тобто на рівні окремого суб'єкта господарювання, соціальний капітал впливає на ефективність його роботи через можливість доступу до необхідних ресурсів. Завдяки налагодженим стосункам та діловим контактам з банками, інвесторами, бізнес-партнерами тощо, компанії мають змогу розширювати власний фінансовий та матеріальний капітал на вигідних умовах (під менший відсоток, на триваліший строк тощо), вкладати в людський капітал своїх працівників для підвищення результатів діяльності.

Така сама тенденція спостерігається на рівні держави, тобто на макрорівні. Розвинений соціальний капітал сприяє розвитку демократії, покращенню рівня суспільного добробуту, підвищенню економічного розвитку країни через налагодженню вигідних умов в політиці з іншими державами тощо.

Все це зумовлює необхідність дослідження сутності поняття «соціальний капітал» та особливостей його формування як одного з факторів розвиненої СОВЖ.

Концепція соціального капіталу не є новою, вона виникла ще в 90-х роках минулого століття, а значного поширення набула нещодавно. Основоположниками даної концепції вважаються П. Бурдьє (Bourdieu), Дж. Колеман (Coleman) та Р. Путнам (Putnam).

При дослідженні сутності соціального капіталу (Додаток Б) можна виділити декілька узагальнених підходів:

– ресурсний підхід, що передбачає розгляд соціального капіталу як сукупність певних ресурсів, якими володіють суб'єкти (Бурдьє П. [15], Колеман Дж. [20], Ханіфан Л. [51]);

– мережевий підхід, що досліджує соціальний капітал у формі мереж, що існують між окремими суб'єктами (Путнам Р. [76], експерти ОЕСР [45]);

– інституційний підхід – соціальний капітал є інституційний об'єкт суспільства (експерти Світового банку [20], Фукуяма Ф. [345]).

Звернемо увагу, що щодо другого підходу носієм соціального капіталу є певна «мережа». Її можна визначити як певні відносини, які

накопичуються, коли люди взаємодіють один з одним в формальних та неформальних групах (сім'я, робота, групи по інтересам тощо). Види мереж в науковій літературі поділяють наступним чином:

- в'язучі мережі – зв'язки між людьми, засновані на почутті спільної ідентичності («люди, як ми»), такі, як в сім'ях, між близькими друзями і людьми, які поділяють нашу культуру або етнічну приналежність («bonds»);

- об'єднуючі мережі – зв'язки, які виходять за межі почуття ідентичності, наприклад, для віддалених друзів, колег і однодумців («bridges»);

- зв'язуючі мережі – зв'язки між людьми, що знаходяться на різних соціальних рівнях («linkages») [51].

Зв'язки в таких мережах можна поділити на вертикальні та горизонтальні. Під горизонтальними маються на увазі зв'язки між людьми в певних мережах на одному рівні, а під вертикальними – відносини між людьми та різними інституціями на різних ієрархічних рівнях.

Деякі вчені [68, 69] розрізняють структурну та когнітивну складову соціального капіталу. Структурна складова включає в себе різні форми соціальної організації, у тому числі ролі, правила, прецеденти і процедури, а також різні мережі, які сприяють співпраці. Пізнавальна складова соціального капіталу включає в себе норми, цінності, погляди і переконання.

Детермінанти соціального капіталу можна розділити на дві групи:

- психологічні та соціально-економічні характеристики осіб, такі як особистий дохід і освіта, сім'я і соціальний статус, власні цінності та досвід, а також стать, вік тощо, які визначають мотивацію осіб інвестувати в соціальний капітал;

- контекстні або системні чинники на рівні співтовариства та нації, такі як загальний рівень розвитку, якість формальних інститутів, розподіл ресурсів і поляризація суспільства, і різні форми співпраці та довіри [69].

За даними Світового банку в контексті соціально-економічного розвитку можна виділити такі джерела соціального капіталу:

- сім'ї – як основне джерело економічного та соціального добробуту для своїх членів, є першим будівельним блоком соціального капіталу;
- спільноти – соціальна взаємодія між сусідами, друзями і іншими групами, що сприяє розвитку здатності працювати разом для загального блага;
- компанії – будівництво та підтримка ефективних організацій вимагає довіри і здорове розуміння мети, тобто соціальний капітал;
- громадянське суспільство – надає можливості для участі всіх зацікавлених осіб і сприяє позитивним змінам в суспільстві;
- державний сектор – держава та її інститути є центральним для функціонування і благополуччя будь-якого суспільства [83].

Тобто, соціальний капітал існує в різних джерелах в рамках спільноти.

Соціальний капітал апелює до ресурсів, що доступні через особисті й ділові мережі. До них належать інформація, ідеї, ділові можливості, фінансовий капітал, влада і вплив, емоційна підтримка, репутація, довіра і співпраця [158].

Найбільш загальною та обґрунтованою методикою поділу соціального капіталу є методика експертів ОЕСР, яка наведена в таблиці Г.2 Додатку Г. Тобто, до структури соціального капіталу можна віднести наступні блоки: особисті відносини, мережа соціальної підтримки, громадянська активність, довіра і суспільні норми. Основним недоліком соціального капіталу є складність розрахунку показника, що виражав би його стан розвитку на рівні різних суб'єктів економіки.

Таким чином, видатки на освіту мають чітко виражену соціально-економічну сутність та інвестиційну природу, адже вони сприяють не лише розвитку наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, а також перетіканню людського та соціального капіталу в фінансовий у вигляді віддачі від інвестицій і синергетичних позитивних екстерналій в соціально-економічний розвиток.



## 1.2 Партисипативна концепція фінансування розвитку системи освіти впродовж усього життя

Трансформація існуючої системи освіти шляхом впровадження принципу навчання впродовж усього життя є нагальною проблемою для більшості країн світу. Цей процес передбачає комплексну зміну сутності старої системи, часу та тривалості навчання, а також переміщення фокусу державної політики в галузі освіти з навчальних закладів на безпосередніх здобувачів освіти та їх потреби.

Безсумнівно, такі зміни в освітній системі вимагають перегляд підходів до ФЗ розвитку нової СОВЖ. Дане питання залишається достатньо актуальним у наукових колах світової спільноти. Окрім того, інструменти ФЗ розвитку СОВЖ активно досліджується на рівні міжнародних організацій, зокрема Світового банку, ОЕСР, Європейської комісії тощо. Дослідження зарубіжного досвіду допомагає сформувати власні орієнтири у цьому напрямку та рекомендації для різних рівнів органів влади.

Перш за все, пропонуємо розглянути основних суб'єктів економіки, що беруть участь у фінансуванні освіти, до них можна віднести державу, приватний та громадський сектор та здобувачів освіти.

Історично склалося, що держава виступає основним гарантом забезпечення і функціонування соціальної сфери, до якої належить і освіта. Таким чином, державне фінансування складає левову частину джерельної бази для багатьох країн світу.

На думку М. Палаціуса [67], державне фінансування СОВЖ можна умовно поділити на дві групи: фінансування пропозиції (supply-side financing) та попиту (demand-side financing).

Фінансування пропозиції в СОВЖ передбачає собою виділення бюджетних коштів окремим навчальним закладам, що надають освітні послуги на основі даних за минулий рік чи на основі встановлених нормативів. Дана схема є традиційною для більшості країн світу, у тому

числі України. Основними недоліками цієї системи є відсутність стимулювання навчальних закладів до ефективного розподілу та використання фінансових ресурсів (адже відбувається гарантована фінансова підтримка), що може відобразитися на якості послуг.

Інша модель – фінансування СОВЖ на основі попиту полягає у тому, що кошти «ходять за студентом», який самостійно обирає освітні послуги. Це призводить до підвищення якості освіти та конкурентоспроможності навчальних закладів.

Одним із основоположників цієї моделі можна вважати М. Фрідмана [34], який у 60-х роках висунув ідею про запровадження «освітніх ваучерів», які видає держава особам, що навчаються для сплати за освітні послуги. Даний інструмент більш розповсюджено використовується у вищій школі, освітні ваучери надаються за результатами вступних іспитів: чим вищий результат, тим більше держава компенсує вартість навчання.

Перевагами цього інструменту є більш цілеспрямоване використання бюджетних коштів, адже особи, що навчаються більш раціонально підходять до вибору освітніх послуг.

Фрідман вважав, що «держава повинна виступати одним із інвесторів відповідно до концепції «субсидійованої держави». Вона не повинна повністю сплачувати за освіту. Громадяни перш за все повинні самостійно піклуватися про отримання знань, але держава залишає за собою право вмішуватися в цей процес» [344].

Натомість, існує група авторів, які заперечують ефективність такого інструмента, стверджуючи, що дані ваучери обмежують доступ до освіти незаможних верств населення, адже якість підготовки в тій же сільській місцевості є нижчим [44], [60]. Саме через цю причину освітні ваучери не набули значного поширення у багатьох країнах, у т.ч. Російській Федерації.

Окрім цього, до моделі фінансування СОВЖ на основі попиту можна віднести наступні інструменти, які узагальнені у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 – Характеристика основних інструментів моделі фінансування СОВЖ на основі попиту

Інструмент	Короткий опис	Сильні сторони	Слабкі сторони
Освітня субсидія	Поєднання позики і ваучера	Допомагає накопичувати індивідуальні активи	Кошти можуть бути використані не за призначенням
Індивідуальний рахунок на навчання	Накопичення коштів на рахунку особи, що навчається з різних джерел та з можливими податковими пільгами	Участь приватного сектора, індивідуальна відповідальність	Кошти можуть бути використані не за призначенням
Освітній накопичувальний рахунок	Накопичення коштів на рахунку для отримання освіти	Накопичення активів, індивідуальна відповідальність	Може бути нестійкою
Податкові кредити на навчання	Податок зменшується пропорційно до витрат на освіту	Участь приватного сектора, індивідуальна відповідальність	Може бути нестійкою

Джерело: складено автором на основі [67].

Дана модель фінансування освіти на основі попиту є достатньо поширеною у світі, однак, в Україні не набула значного розповсюдження.

Не менш важливим суб'єктом фінансування СОВЖ є роботодавці (приватний сектор). На думку Палаціуса [67], вони таким чином повинні компенсувати доступ до освіченої робочої сили. За проведеним аналізом Беккера, роботодавці погоджуються покривати витрати на навчання для студентів лише в тому випадку, якщо вони отримують достатньо специфічний навик, який неможливо примінити на іншій роботі [11].

За допомогою зусиль Міжнародної організації праці, працівники більшості Європейських країн мають право на оплачувану відпустку на навчання, якщо дотримуються певних вимог. Іншою формою є забезпечення працівників можливості навчання на робочому місці, що стає достатньо поширеною особливо в міжнародних компаніях.

Інститути громадянського суспільства (ІГС) або так звані представники третього сектора також виступають одними із суб'єктів, що фінансують СОВЖ. Зазначимо, що в даному контексті під громадянським суспільством розуміємо «сферу суспільних відносин поза сім'єю, державою та бізнесом, де люди об'єднуються для задоволення та/або просування спільних інтересів і відстоювання спільних цінностей» [159]. Тобто, до інститутів громадянського суспільства відносять громадські та благодійні організації, творчі та професійні спілки, інші об'єднання громадян. Зазвичай інститути громадянського суспільства є неприбутковими установами, що передбачає значні складності у самозабезпеченні їх ресурсами для стабільної та довготермінової роботи.

Залучення ІГС до реалізації державної політики в галузі освіти відповідає вимогам сучасної розвиненої демократії, дозволяє державі розглядати такі організації в якості партнерів у реалізації завдань суспільного розвитку. Тому така практика є достатньо поширеною для зарубіжних країн, особливо членів Євросоюзу.

Узагальнено можна виділити декілька механізмів державного фінансування ІГС:

- пряме фінансування з бюджетів різних рівнів через механізми субсидій (кошти надаються на підтримку діяльності конкретного ІГС у цілому), державних грантів (кошти надаються на конкурсних засадах на підтримку окремих проектів ІГС) тощо;
- соціальне контрактування, тобто залучення ІГС на конкурсних засадах для надання окремих соціальних послуг;
- альтернативне фінансування – інші механізми фінансування, що не віднесені до попередніх пунктів (наприклад, формування фондів ІГС з державних доходів різної природи тощо).

Якщо розглядати світовий досвід, то відносини держави з ІГС мають різносторонній характер, що пов'язано з історичними подіями, культурними і релігійними традиціями, розвитком податкової системи тощо. В наукових

джерелах [234, 245] виділяють чотири основні моделі співробітництва між державним і недержавним секторами щодо надання освітніх послуг: соціально-демократичну, ліберальну, корпоратистську та перехідну.

Соціально-демократична модель характерна для Данії, Фінляндії, Нідерландів, Норвегії, Швеції тощо (через це в деяких наукових працях її ще називають скандинавською моделлю). Для даної моделі характерно високий рівень розвитку громадянського суспільства, однак, ІГС виконують переважно «представницькі» та наглядові функції. Держава переважно самостійно забезпечує соціальну сферу, тому відсоток бюджетного фінансування є низьким (25-35%). Решта витрат ІГС покривається за рахунок позабюджетного фінансування.

Ліберальна (англосаксонська) модель поширена у Великобританії, Канаді, частково в Нідерландах. Відносини між ІГС та державою базуються на визначеній політиці укладання угод, відомій як «компактні» (партнерські) угоди (передбачає широке використання механізму контракування). Відсоток державного фінансування у доходах ІГС становить 35-55%. Утім, вони мають стійке власне ФЗ кошти, що забезпечує їх стабільне функціонування. Це дає їм змогу зберігати певний рівень незалежності від держави та виконувати активну роль в адвокації, захисті прав отримувачів соціальних і освітніх послуг.

Для корпоратистської (континентальної) моделі характерним є дотримання принципу субсидіарності, відповідно до якого надання освітніх послуг та управління ними є децентралізованими, надаються на найближчому для їх отримувача рівні, як правило, на рівні громади (наприклад, в Німеччині). При цьому частка фінансування державою складає 55-75% доходу недержавного сектору через механізм «платежів третій стороні» (надання грантів або субсидій). Тобто, ІГС стають безпосередніми надавачами окремих послуг. Дана модель переважно поширена для Австрії, Бельгії, Італії, Німеччини, Франції тощо.

Останньою є перехідна модель, що застосовується в країнах, що розвиваються (Середземноморські країни (Греція, Кіпр, Португалія), країни Центральної та Східної Європи). Для неї характерним є переважання політичних інтересів, небажання місцевих урядів передавати ІГС компетенції щодо надання соціальних послуг, неврахування неприбуткового характеру діяльності у податковому законодавстві; відсутність достатніх ресурсів у муніципалітетів для їх передачі ІГС.

Україна належить до перехідної моделі співробітництва між державним і громадським сектором, проте, активно розвивається в цьому напрямку. Основним механізмом фінансування освітніх послуг за рахунок держави є грантове фінансування, хоча його поширення відрізняється в різних регіонах країни, а основні складнощі пов'язані з значною бюрократизацією процесу, непрозорістю процедур відбору тощо. Соціальне контрактування використовується переважно для надання соціальних послуг окремим верствам населення, тому на освітні цілі їх отримати достатньо важко. Це є причиною того, що українські громадські організації більш націлені на отримання фінансування за рахунок міжнародних донорів чи приватних внесків.

Останнім суб'єктом, що бере участь у фінансуванні освітніх послуг є особи, що навчаються або здобувачі освіти (узагальнено – студенти). Вони є прямими вигодонабувачами від освітніх послуг та вважають за доцільне долучати до процесу ФЗ СОВЖ. Крім того, студенти більш ретельніше підходять до вибору освітньої послуги та більш старанно навчаються.

У цьому контексті в економічній літературі зустрічається такий термін як механізм розподілу тягаря витрат при фінансуванні СОВЖ, що передбачає оплату особою, що навчається хоча б частини отриманих освітніх послуг. Розглянемо основні інструменти такого фінансування, що використовуються у світі в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7 – Характеристика основних інструментів механізму розподілу тягаря витрат, що використовуються у світі

Інструмент	Короткий опис	Сильні сторони	Слабкі сторони
Традиційна позика	Наприклад, під заставу нерухомості. Характерні фіксовані виплати, обмежений по часу	Відносно легко отримати	Потребує заставу, не враховує платоспроможність, високий відсоток несплати
Податок на майбутній дохід випускника	Встановлюється податок на всі доходи випускника, що отримував фінансову допомогу на навчання	Гнучкий механізм, виплати відбуваються впродовж життя особи, що навчається	Потребує розвинену систему збору податків, несправедлива, адже не прив'язує майбутні доходи до отриманої освіти
Позика, що залежить від рівня доходів	Реалізується програма виплат по відсотковим ставкам, що залежать від поточного рівня доходу особи, поки не виплачений увесь кредит чи не досягнуто максимальний строк по виплатам	Знижує ризик несплати, мотивує до навчання	Потребує розвинену систему збору податків
Контракт «людський капітал»	Особа, що навчається зобов'язується сплачувати відсотки зі своїх майбутніх доходів за певний проміжок часу після закінчення навчання.	Інвестує в отримання необхідних знань і навичок, зменшує ризики несплати, коригується з платоспроможністю студентів	Потребує розвинену систему збору податків та ринку людського капіталу, важко зібрати інформацію про студентів та точно оцінити їх потенціал

Джерело: складено автором на основі [67].

В Україні надання кредитів на навчання є малопоширеною практикою та не користується значним попитом. На рівні держави існують цільові пільгові державні кредити для здобуття вищої освіти, порядок надання яких затверджено постановою КМУ №916. Розмір кредиту, договір та інші додаткові умови визначаються у відповідному навчальному закладі.

Закон визначає наступне: «сума кредиту повертається через навчальний заклад із сплатою 3 відсотків річних протягом 15 років починаючи з дванадцятого місяця після закінчення навчання у вищому навчальному закладі до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів з виплатою щороку однієї п'ятнадцятої частини загальної суми одержаного кредиту та відсотків за користування ним» [277]. Перелік навчальних закладів, що мають змогу надавати такі кредити є обмеженим та затверджується щороку разом з бюджетом. Окрім того, і сума коштів, що вибіляється з бюджету на надання кредитів виявляється незначною, що знижує доступність серед студентів та не завжди покриває процес навчання.

Проаналізований світовий досвід дає змогу спостерігати різні механізми залучення окремих суб'єктів економіки до фінансування послуг СОВЖ. В умовах реформування освітньої системи України, питання пошуку механізму оптимального залучення та ефективного використання фінансових ресурсів державного та позадержавного секторів, безпосередньо здобувачів освіти набуває особливої актуальності.

У цьому контексті доцільно розглянути концепцію «потрійної спіралі», яка була розроблена професором Стенфордського університету Г. Іцковіцем (H. Etzkowitz) [183] разом з іншими науковцями та широко використовується в світі (особливо, в країнах Північної та Південної Америки, Західної Європи, Росії тощо). Вона передбачає встановлення взаємозв'язків в системі «університет – бізнес – держава» з метою інноваційного та економічного розвитку країни.

Дана концепція може бути охарактеризована наступними твердженнями:

- відбувається зростання ролі університетів у взаємодії з іншими суб'єктами системи;

- університет, бізнес і держава – прагнуть до співпраці, з чого і формується інноваційний потенціал розвитку;



– кожен з трьох суб'єктів «частково бере на себе роль іншого» [295].

Посилення ролі університетів в моделі «потрійна спіраль» зумовлено декількома причинами:

– навчальні заклади отримали можливість не лише забезпечувати процес підготовки робочої сили, а й безпосередньо впливати на соціально-економічний та інноваційний розвиток;

– тривалість процесу навчання, що дозволяє поширенню нових ідей, знань та навичок є основною цінністю в суспільстві знань;

– «спроможність ВНЗ генерувати технології змінила їхню позицію у суспільстві як традиційного джерела людських ресурсів та знань на позицію нового джерела генерації та передачі технологій з внутрішньою організаційною спроможністю, що постійно підвищується» [113].

У своїй роботі вчені досліджували взаємозв'язок між елементами потрійної спіралі в різних типах економіки (рис. 1.4):

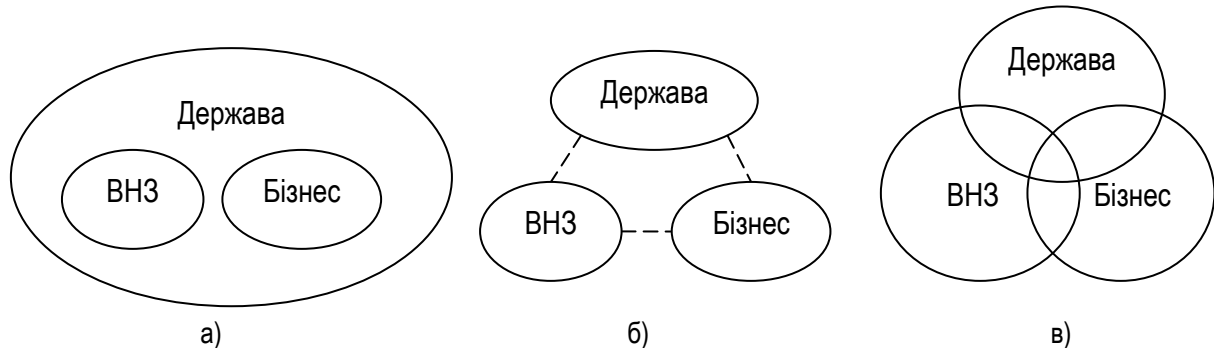


Рис. 1.4 – Модель «потрійної спіралі» за Г. Іцковіцем для адміністративно-командної економіки (а), ринкової економіки (б) та економіки знань (в)

Джерело: [183].

В адміністративно-командній економіці спостерігається домінування та жорсткий контроль держави над розвитком освіти та промисловості, в ринковій економіці всі елементи функціонують майже окремо один від одного, а в економіці знань між трьома складовими системи повинно бути переплетіння та тісна взаємодія.

Модель «потрійної спіралі» в економіці знань:

- «пояснює, чому всі три чинники зберігають чітко виражений і відносно незалежний фактор;
- демонструє, де виникають взаємовідносини між ними;
- відображає формування динамічної «потрійної спіралі» з урахуванням таких змін, ступенів зв'язку і чинників, як від незалежності – до взаємозалежності, від конфліктів інтересів – до об'єднання інтересів» [295].

На практиці дана модель проявляється через наступні явища: в навчальних закладах дуже часто створюються певні бізнес-інкубатори чи технологічні платформи, що сприяють розвитку економіки та інновацій, а сама роль ВНЗ переходить поступово на модель університету підприємницького типу. У сфері бізнесу достатньо часто надаються освітні послуги, а держава виступає і як «освітянин», і як «підприємець».

Досліджуючи систему освіти впродовж усього життя в її неперервності та комплексності наголошуємо, що дану теорію слід розглядати трохи в розширеному аспекті, у тому числі виходячи з закону необхідної різноманітності Ешбі: «обмеження різноманітності в поводженні об'єкта управління досягається тільки за рахунок збільшення різноманітності системи управління» [31], тобто для розвитку системи освіти впродовж усього життя (як об'єкт, що характеризується значною різноманітністю елементів) необхідна достатньо різноманітна система управління з подібним ступенем складності. Розширена концепція, адаптовано до сучасних тенденція розвитку передбачатиме:

- виділення замість ВНЗ суб'єкта, який надає освітні послуги в СОВЖ, що зумовлено розглядом не лише професійної, а всієї неперервної світи як основного фактору для економічного та інноваційного розвитку;
- поділ останніх двох елементів на державний та недержавний сектор, який буде включати у свою чергу домогосподарства, суб'єкти господарювання підприємницької діяльності та інститути громадянського суспільства. Такий підхід дозволяє дещо розширити перелік суб'єктів,

взаємодія яких має позитивний вплив на розвиток спільноти, регіону чи країни в цілому та сприятиме формування якісної системи освіти;

– в основу взаємозв'язків між елементами «потрійної спіралі» покласти принцип соціального партнерства, що передбачає поєднання державного та недержавного секторів для регулювання та ФЗ розвитку СОВЖ.

На принципі соціального партнерства зупинимося більш детально. На думку групи авторів на чолі з В. П. Бехом, в основі соціального або державно-громадського партнерства обов'язково повинна бути налагоджена система соціальних комунікацій, побудована на принципі відповідальності. Вони стверджують, що «принцип соціальної відповідальності за партнера полягає в усвідомленні органами державної влади і місцевого самоврядування, з одного боку, а ІГС – з іншого, того, що вони разом працюють на постановку цілей соціального розвитку і разом мають відповідати за реалізовану мету і її наслідки для забезпечення добробуту людей і регіонів, соціальну безпеку країни, нарешті, за розвиток громадського руху, основою яких є громадські організації» [327].

У наш час в концепцію соціального партнерства вкладається трипартизм: відносини між представниками держави, бізнесу та населення.

За твердженням Ш. Бойда під соціальним партнерством розуміється «три- або багатостороння співпраця роботодавців, профспілок, органів державної влади (державних, місцевих, регіональних) та інших груп соціальних інтересів (наприклад громадського сектору), що, як правило, стосується галузі економічної і соціальної політики та засноване на зобов'язуючій угоді» [16].

Розглянемо наукове тлумачення соціального партнерства з наступних точок зору:

– «інституціонально – є механізмом узгодження інтересів різних соціальних груп; системою колективних дій, які здійснюються для досягнення соціального миру і суспільного консенсусу; сукупністю органів,

організацій, що створюються з представників різних суспільних секторів для врегулювання суспільних відносин;

- процесуально – соціальною взаємодією між групами і класами з різними соціально-економічними інтересами;

- організаційно – засобом зменшення соціальних ризиків, запобігання і вирішення соціальних конфліктів;

- духовно-ціннісному вимірі – ідеологією цивілізованого співжиття громадян в умовах ринкової економіки, новим типом мислення, центром якого є людина і загальнолюдські цінності» [168].

Отже, концепція «потрійної спіралі» та її основні принципи можуть бути покладена в основу взаємодії державного та позадержавного сектору з метою ФЗ розвитку СОВЖ.

Заслуговує на увагу науковий внесок Петрушенко Ю. М., яким було розроблено партисипативну модель фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад. Він зазначає: «залучення громад та інших стейкхолдерів до проектів фінансування місцевого розвитку підвищує економічну ефективність реалізації інфраструктурних проектів, розширює базу фінансових ресурсів, та допомагає виявити справжні пріоритети розвитку для громади» [264]. Таким чином, основними ознаками запропонованої моделі стали: полісуб'єктність фінансової політики, пріоритетність інтересів територіальної громади, децентралізації, орієнтованість на людський розвиток тощо.

Якщо розглядати коріння даної концепції, то вони тісно пов'язані з теорією партисипативної демократії (від англ. «participate» – брати участь) або демократією участі, що набула особливої популярності у 60-70-х роках ХХ століття та передбачає широке залучення громадян та спільноти загалом до процесів прийняття рішень на місцях.

Головною відмінністю демократії участі від представницької демократії є те, що громадяни особисто беруть участь в управлінні

територіальної громади чи держави загалом. При чому, демократія участі має вигоди як для громадян, так і для влади (табл. 1.8).

Таблиця 1.8 – Основні переваги демократії участі для громади та влади

Переваги для громади	Переваги для влади
Підвищення прозорості прийняття рішень та зниження корупції	Підвищення довіри громадян та покращення іміджу та легітимності влади
Можливість вирішувати нагальні та пріоритетні проблеми	Збільшення ефективності використання бюджетних коштів
Підвищення фінансової грамотності щодо бюджетного процесу	Залучення додаткових ресурсів (людських, фінансових тощо)
Посилення соціально згуртованості громади та активності громадянської участі	Покращення інфраструктури міста

Основними ризиками демократії участі або партисипативної демократії можна вважати ймовірність ухвалення некомпетентних рішень та ефективність лише у невеликих територіальних громадах.

Дана теорія мала вплив і на фінансову систему, передусім на бюджетний процес, що сприяло виникнення наряду «партисипативне бюджетування» або бюджету участі. Його суть полягає в тому, що він надає можливість громадянам міста вносити свої рекомендації та побажання при прийнятті місцевого бюджету.

Вперше, технологію партисипативного бюджетування було використано в Порту-Алегрі (Бразилія) у 1989 році. Процес полягав у тому, що на народних зборах відбувалось обговорення нагальних проблем суспільства. Після чого населення обирало бюджетних делегатів як представників місцевих спільнот на бюджетних форумах та бюджетній раді. У результаті тривалих зустрічей та обговорень приймалось рішення про розподіл коштів (іноді їх називають інвестиційні фонди) на потреби міста.

Впровадження цієї практики бюджету участі, крім вдосконалення інфраструктури міста, сприяло й наступним змінам:

- значно зменшилася політична напруженість у суспільстві;
- покращилася культура сплати податків жителями міста;

- зросла інформованість громадян з питань розподілу та використання бюджетних коштів;
- відбулася активізація громадянської позиції мешканців міста, внаслідок чого почалася реалізація проектів громадянами шляхом власних внесків та на умовах добровільної участі;
- зменшились адміністративні місцевих витрати органів влади;
- зріс контроль громадян за діями влади, що призвело до зменшення рівня корупції на рівні міста;
- сформувалась гендерна рівність в процесі прийняття рішень про розподіл фінансових ресурсів завдяки участі жінок у нарадах (51% від кількості учасників) [209].

З моменту появи цього експерименту, технологія бюджетування на умовах участі громадян отримала широке поширення не тільки в країнах Латинської Америки, але і в Європі, Азії, Африці та Північній Америці. У всьому світі, майже 1500 муніципалітетів використали технологію бюджету участі [84]. Форма використання технології партисипативного бюджету зазнала значних змін в різних країнах.

Козарезенко Л. В. виділяє наступні моделі партисипативного бюджету що використовуються в Європі:

- «модель Порту-Алегрі (адаптована до умов певної країни);
- модель участі організованих інтересів – участь у обговоренні беруть переважно ІГС, переважає фінансування програм у сфері охорони здоров'я, освіти, міського розвитку тощо;
- модель спільної участі, особливістю якої є розподіл не бюджетних коштів, а фінансових ресурсів фондів громад, створених на основі внесків міжнародних організацій, приватного сектору, добровільних пожертвувань тощо. Органи влади не впливають на процес розподілу даних коштів;
- модель участі всіх зацікавлених сторін є видозміненою формою попередньої моделі та передбачає залучення і державного сектору до

фінансування фондів громад, органи влади отримують можливість впливати на рішення щодо використання коштів;

– модель формальної участі та модель інформування щодо місцевих фінансів передбачають створення певних платформ та майданчиків для діалогу органів влади та місцевої спільноти, інформаційного ознайомлення щодо фінансових процесів тощо [196].

Впроваджуючи досвід Порту-Алегрі, кожна країна адаптувала механізм бюджету участі до специфіки власної системи економічного і соціального розвитку, нормативно-правової бази та рівня демократії.

Бюджет участі є найбільш ефективним інструментом у прийнятті рішень на місцевому рівні, тому що мешканці не тільки визначають інвестиційні пріоритети, які будуть реалізовуватися місцевою владою, але разом творять концепцію «загального блага» для свого міста [328], що сприяє реалізації принципів демократії, соціальної справедливості та транспарентності діяльності органів влади.

Використання практики бюджетів участі сприяють:

– перерозподілу фінансових ресурсів на рівні громади на вирішення найбільш нагальних проблем;

– розвиток соціального капіталу громад через створення нових відносин між органами влади та населенням;

– розвиток активного громадянського суспільства, демократичної культури та соціального діалогу.

Участь громадян в бюджетному процесі має і ряд ризиків: «розмивання легітимності існуючих виборних інститутів на користь менш підзвітних громадських організацій; монополізація процесів участі місцевими елітами або найкраще організованими групами населення що відстоюють власні інтереси; завищення очікувань громадян в умовах обмеженості ресурсів або недостатньої свободи дій місцевих органів влади у питаннях прийняття рішень з бюджетних питань».

Впровадження партисипативного бюджету передбачено Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки [283]. Крім цього відбувається впровадження різноманітних програм по регіонах країни для підвищення рівня обізнаності громадян щодо механізму партисипативного бюджету. За підтримки фундації українсько-польського партнерства ПАУСІ наприкінці 2015 року бюджет участі запровадили Черкаси, Полтава та Чернігів [130]. Згодом до цього процесу долучилися і інші міста України. Крім цього, активну інформаційно-просвітницьку підтримку запровадження бюджету участі в містах країни підтримує ВГО «Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень» у рамках проекту агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», популяризує даний механізм і Світовий банк.

Механізм партисипативного бюджетування в Україні на сьогоднішній день передбачає наступні кроки:

- щорічно під час формування бюджету певної територіальної громади на наступний рік виділяється частина коштів на реалізацію громадських проектів (приблизно 1% загального бюджету);
- на конкурсній основі громадяни подають проекти для вирішення пріоритетних проблем певної громади, та шляхом відкритого голосування визначають переможців;
- дані проекти включаються в проект бюджету територіальної громади на наступний звітний період.

Таким чином, на основі аналізу основних концепцій щодо оптимального залучення державного та позадержавного секторів до ФЗ певних систем, було проведено їх узагальнення та адаптація для специфіки СОВЖ, що дозволило запропонувати наступні концептуальні засади партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ (рис. 1.5). Дана модель виникає на стику реалізації освітньої і фінансової політики, та передбачає поєднання їх структурних елементів.



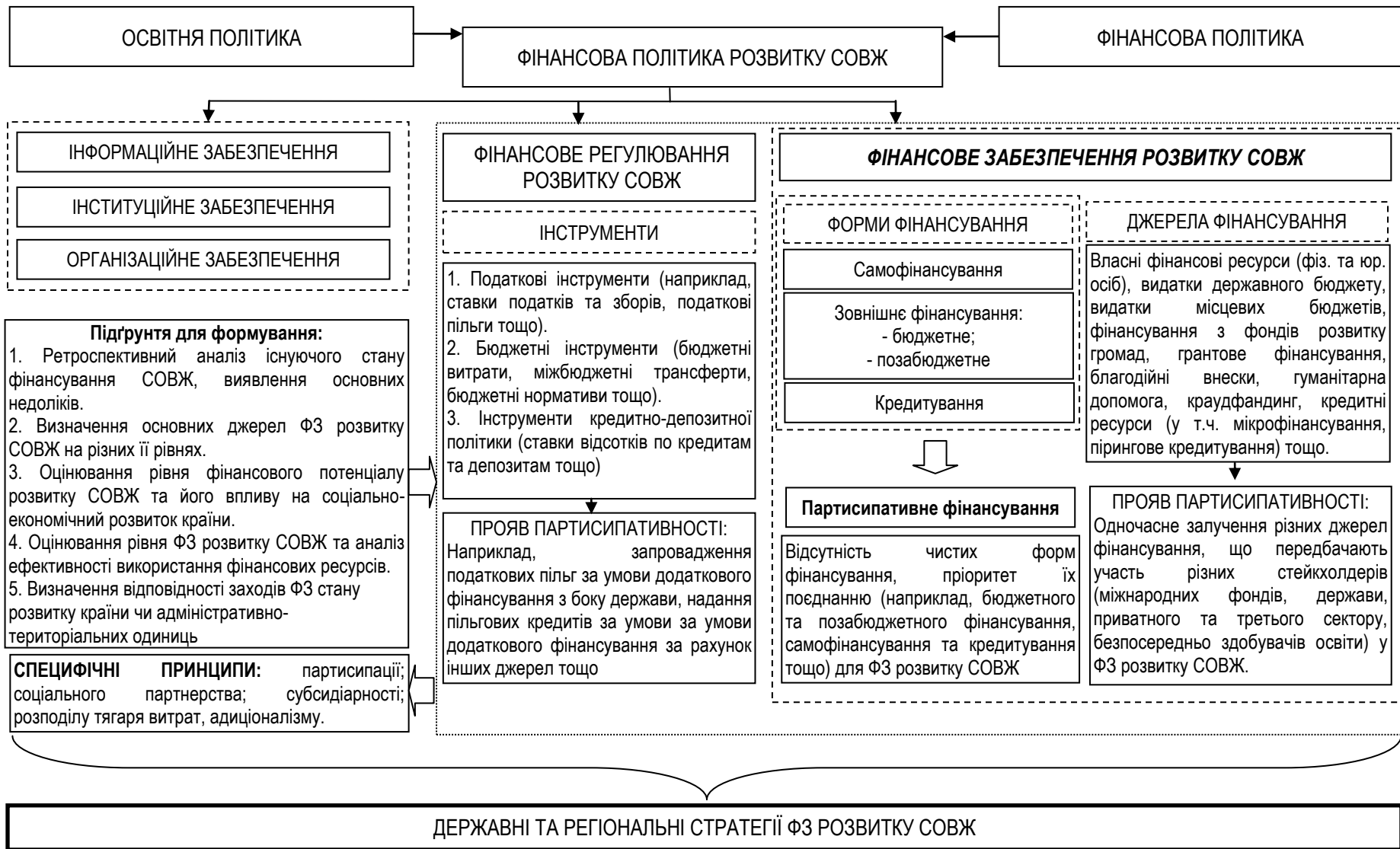


Рисунок 1.5 – Концептуальні засади партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ

Одними із складових нової системи фінансової політики розвитку СОВЖ є інформаційне, інституційне та організаційне забезпечення.

Під інформаційним забезпеченням розуміємо сукупність нормативно-правової (постанови, інструкції, стратегії, нормативи, розпорядження тощо), фінансово-економічної (прогнози, розрахунки, рейтинги тощо), статистичної, комерційної та іншої інформації, яка забезпечує функціонування СОВЖ та регламентує її ФЗ та фінансове регулювання.

Для розуміння сутності інституційного забезпечення фінансової політики розвитку СОВЖ розглянемо перш за все більш детально значення терміну «інституції».

На думку одного із засновників неоінституціоналізму Нобелівського лауреата Д. Норта, під інституціями розуміється «правила гри в суспільні, або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми (формальні правила), неформальні норми, а також систему заходів (механізми), що забезпечують виконання правил і норм» [247]. Таким чином, формальні інституції проявляються у формі інститутів – тобто установ, організацій та інших форм організації відносин. Неформальні інституції являють собою норми, відносини, домовленості тощо.

Звідси, під інституційним забезпеченням фінансової політики розвитку СОВЖ будемо розуміти сукупність державних та позадержавних інститутів, які створюють необхідні умови для її реалізації, та методи управління ними.

Інституційне забезпечення реалізується лише у тісному взаємозв'язку з інформаційним та організаційним забезпеченням.

У цьому контексті доцільно виділити основні інститути ФЗ розвитку СОВЖ та взаємозв'язки між ними в контексті партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ (рис. 1.6).

На нашу точку зору доцільно окремо виділити чотири рівні інститутів: міжнародний, державний, регіональний та локальний, кожен з яких представлений різними суб'єктами (представники влади, бізнесу, фінансового сектору та громадськості).

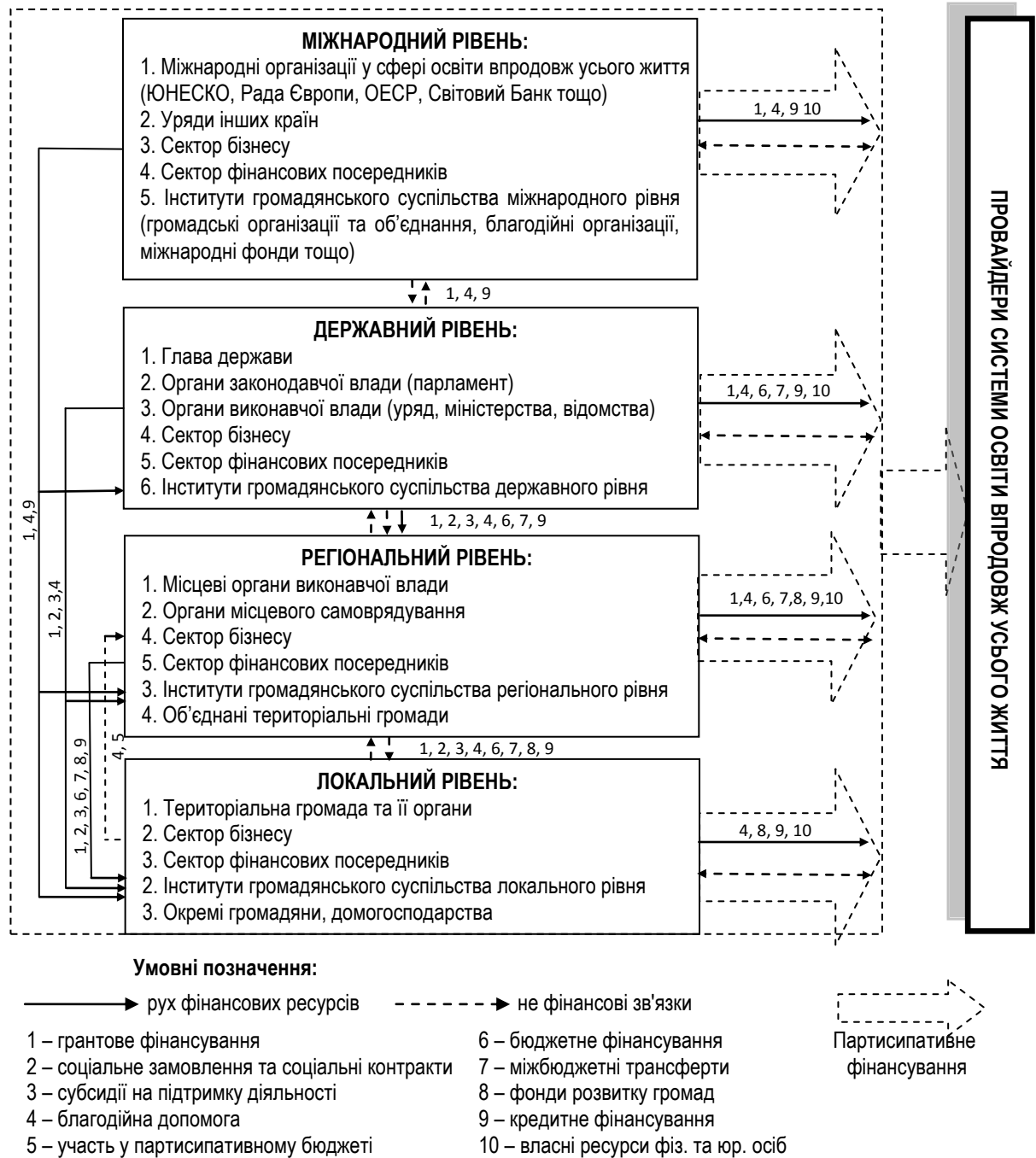


Рис.1.6 – Система зв'язків між основними інститутами ФЗ розвитку СОВЖ

На рисунку 1.6 відображені основні напрямки руху фінансових ресурсів між суб'єктами ФЗ розвитку СОВЖ різних рівнів. Акцент робиться на їх сумісному фінансуванні розвитку СОВЖ та партисипації.

Не менш важливою складовою системи фінансової політики розвитку СОВЖ є організаційне забезпечення, що включає об'єкти, суб'єкти тощо. У розрізі нашого дослідження під суб'єктами будемо розуміти представництва держави (як на центральному, так і на місцевому рівнях).

Відносини, які виникають між різними інститутами СОВЖ з метою акумулювання, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів для надання якісних освітніх послуг в СОВЖ і є об'єктом дослідження фінансової політики в галузі СОВЖ та відповідно її фінансового механізму.

Запровадження партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ є складним і поетапним процесом, підґрунтям для якого має слугувати чітке розуміння недоліків існуючої системи ФЗ галузі освіти, визначення основних рівнів і відповідних джерел ФЗ, готовності країни чи окремих адміністративно-територіальних одиниць до запровадження цієї концепції за рівнем фінансового потенціалу, моніторинг і контроль ефективності використання фінансових ресурсів при переході до нової концепції тощо.

Виходячи з рис. 1.5, основними векторами трансформації фінансової політики розвитку СОВЖ має бути:

–трансформація форм фінансування наступним чином: поряд із існуючими формами самофінансування, зовнішнім фінансуванням і кредитуванням передбачити таку форму ФЗ підготовки здобувачів освіти як партисипативне фінансування, тобто виділення коштів державного бюджету лише при умові спільної участі інших стейкхолдерів (міжнародних фондів, місцевих бюджетів, власних ресурсів здобувача, коштів бізнесу або інших суб'єктів). Це сприяє підвищенню відповідальності здобувачів освіти та більш раціональному використанню фінансових ресурсів держави;

–трансформація інструментів фінансового регулювання наступним чином: передбачити можливості отримання пільг (податкових, бюджетних тощо) для вирішення завдань ФЗ розвитку СОВЖ лише при умові партисипативної участі в цьому процесі всіх зацікавлених стейкхолдерів (наприклад, надання здобувачу освіти пільгових кредитів на ці цілі лише при умові дольового самофінансування або фінансування з інших джерел; запровадження менших ставок за податками та зборами лише для тих компаній, які беруть участь у ФЗ певних освітніх заходів тощо);

– трансформація системи джерел фінансування шляхом включення крім традиційних, ще й нових, в основу яких закладено механізм партисипації, наприклад: кошти партисипативного бюджету міста, отримані на фінансування освітнього проекту на конкурсній основі; фінансування з фондів розвитку громад, краудфандинг, пірингове кредитування тощо).

Така трансформація ФЗ розвитку СОВЖ вимагає коригування та системи принципів його організації, яку в роботі запропоновано доповнити (окрім основоположних: системності, комплексності та сталості, обґрунтованості, транспарентності, гармонізації інтересів, ефективності, справедливості) наступними:

– партисипації або дольової участі, що передбачає залучення різних стейкхолдерів до процесів фінансування розвитку СОВЖ;

– соціального партнерства – механізм узгодження інтересів державного, бізнес-сектора, третього сектора з суб'єктами СОВЖ щодо процесів ФЗ розвитку СОВЖ;

– субсидіарності – передача повноважень щодо процесів управління та фінансування освітніх послуг на локальний рівень (територіальних громад, тощо), якщо це можливо забезпечити без участі вищого рівня. Передбачено залучення й інших секторів – бізнес-сектору та третього сектору до процесів надання освітніх послуг

– розподілу тягаря витрат – передбачає залучення безпосередньо здобувачів освіти до процесу фінансування освітніх послуг, що вони отримують;

– адиціоналізму – доповнення бюджетних коштів (з державного чи місцевого бюджету) власними фінансовими ресурсами у певному співвідношенні.

Таким чином, в основу ФЗ розвитку СОВЖ найбільш доцільно закладати партисипативну концепцію фінансування, що передбачає залучення суб'єктів економіки різних рівнів для формування оптимальної структури фінансування та ефективного функціонування освітньої галузі.

## Висновки до розділу 1

1. Дослідження організаційних аспектів щодо змістовних характеристик фінансової політики та її складових засвідчила відсутність узгодженості у їх розумінні. У наукових працях фінансова політика розглядається як сукупність фінансових відносин та управлінських рішень, сфера чи напрям діяльності, система заходів, стратегічний курс розвитку держави тощо. Керуючим суб'єктом виділяють органи державної влади, органи місцевої влади; суб'єкти господарювання. Керованою системою (об'єктом) визначають: фінанси, фінансові ресурси, фінансові відносини, фінансові потоки, фінансову систему тощо. Основними функціональними елементами фінансової політики прийнято виділяти: грошово-кредитну та бюджетно-податкову, боргову, інвестиційну, митну, валютну, соціальну, зовнішньоторговельну, цінову, у галузі страхування, у сфері фінансового ринку, у сфері міжнародних фінансів тощо. У роботі запропоновано розглядати фінансову політику в галузі освіти як цілеспрямований напрям діяльності органів влади різних рівнів щодо розроблення та використання відповідного фінансового механізму, який може застосовуватися в освітній сфері з метою досягнення стратегічних і тактичних цілей сталого розвитку країни, регіонів і територіальних громад.

2. Забезпечення ефективного функціонування освітньої сфери неможливо без створення механізму дієвого фінансового забезпечення, що у роботі розглядається як метод фінансового механізму, спрямований на формування оптимальної системи форм та джерел фінансування з метою розвитку та ефективного функціонування освітньої сфери. Проте в умовах трансформації існуючої системи освіти в СОВЖ виникає потреба в перегляді механізму її ФЗ та основних принципів його функціонування.

3. Аналіз видатків на освіту дозволяє стверджувати, що вони мають соціально-економічну сутність (адже сприяють здійсненню наукової,

інвестиційної та інноваційної діяльності в країні) та інвестиційну природу (їх розглядають як інвестиції в людський та соціальний капітал).

4. Обґрунтовано, що в основу ФЗ розвитку СОВЖ повинна бути покладена концепція партисипативного фінансування, що передбачає систему заходів організації фінансових відносин із залученням стейкхолдерів різних рівнів (міжнародного, державного, регіонального та місцевого) і використання широкого набору інструментарію (форм та джерел фінансування, інструментів фінансового регулювання тощо) у процесах формування та використання фінансових ресурсів, що дозволить сформувати дієві стратегії ФЗ розвитку СОВЖ на рівні держави, регіонів та територіальних громад та реалізувати синергетичний ефект від залучення фінансових ресурсів із різних джерел.

Основні положення даного розділу дисертаційної роботи опубліковано автором в роботах: [71, 107, 145, 146, 265].

## РОЗДІЛ 2. «ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ: СТРУКТУРА ТА ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ»

### 2.1 Оцінювання сучасного стану та тенденцій розвитку фінансового забезпечення галузі освіти в Україні

Галузь освіти є стратегічно-важливою сферою розвитку будь-якої країни, а одним із основних напрямків впливу на її якісне функціонування є належне фінансове забезпечення. В Україні на сьогоднішній день відбувається трансформація існуючої системи шляхом проведення освітньої реформи, що, згідно з офіційною політикою Міністерства освіти і науки України, передбачає: по-перше, створення так званої системи «нової української школи»; по-друге, модернізацію та підвищення якості професійно-технічної та вищої освіти; по-третє, перебудову існуючої системи управління та фінансування освіти і науки.

Необхідність кардинальних змін задекларовано в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [265], яка визначає наступні найбільш актуальні проблеми у сфері освіти:

– дисбаланс між пропозицією освітніх послуг та вимогами соціального та економічного середовища в країні (особливий акцент робиться на невідповідності між потребами ринку праці та змістом освітньої діяльності навчальних закладів);

– відставання розвитку галузі освіти України від загальноприйнятих тенденцій на рівні міжнародної освітньої спільноти (цілісність, інклюзивність, гуманізація, соціалізація, екологізація, інформатизація, інноваційність тощо);

– низький рівень ініціативності та мотивації до розвитку системи освіти як на рівні самих навчальних закладів (через відсутність гідної



фінансової винагороди, стимулів для працівників тощо), так і на рівні громадськості та бізнесу;

– неефективність використання наявних матеріально-технічних та фінансових ресурсів освітніх закладів.

Окремим пунктом виділено недосконалість системи ФЗ галузі освіти, що впливає і на інші аспекти її розвитку. Проблемний характер фінансового механізму підкреслений і в проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, та враховано в розробці Дорожньої карти освітньої реформи. Особливо підкреслюється «неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління і фінансування» [285].

Як зазначає Касьянов Г., «сучасна система управління освітою була створена в 1990-ті роки і являє собою радянську модель, адаптовану до потреб перехідного періоду. Вона збудована на принципах вертикальної ієрархії, у якій кожний нижчий рівень відтворює організаційні схеми та моделі дії вищого ... У цій системі відсутні індикатори вимірювання ефективності, орієнтовані на оцінювання результатів управлінських рішень. Ефективність вимірюється здатністю управлінських інститутів забезпечити документообіг та вчасну звітність» [187].

Враховуючи все вищенаведене, було прийнято рішення проаналізувати існуючий механізм ФЗ системи освіти в Україні для оцінки реального стану та тенденцій її розвитку.

Статистичні дані щодо фінансових потоків, спрямованих на розвиток галузі освіти збираються у вигляді допоміжних або національних рахунків освіти. Відповідно до пояснення Державної служби статистики України, допоміжний рахунок освіти – «метод узагальнення, опису й аналізу фінансування національних систем освіти, який використовується для удосконалення їх діяльності» [244].

Дана методологія розроблена та використовується Європейською статистичною комісією для можливості співставлення даних для різних країн, що є основою для подальших досліджень у цій сфері. Таке групування

інформації про фінансові потоки дозволяє не лише державне фінансування освіти, а й отримати уявлення про обсяги надходжень фінансових ресурсів з інших джерел.

До прийняття нового закону України «Про освіту», в структурі системи освіти офіційно виділялася переважно формальна складова, що включала наступні рівні: початкову загальну освіту, середню освіту, після середню не вищу освіту та вищу освіту. Групування основних провайдерів (постачальників) послуг освіти за кодом Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО) відповідно до Допоміжних рахунків освіти наведено в додатку Г.

Даний статистичний метод почав використовуватися лише з 2007 року, що і стає першим роком нашого аналізу через відсутність попередніх показників.

В ході аналізу Національних рахунків освіти перш за все, розглянемо показники загальних витрат на освіту у вартісному та відсотковому вираженні (як % від ВВП) на рисунку 2.1.

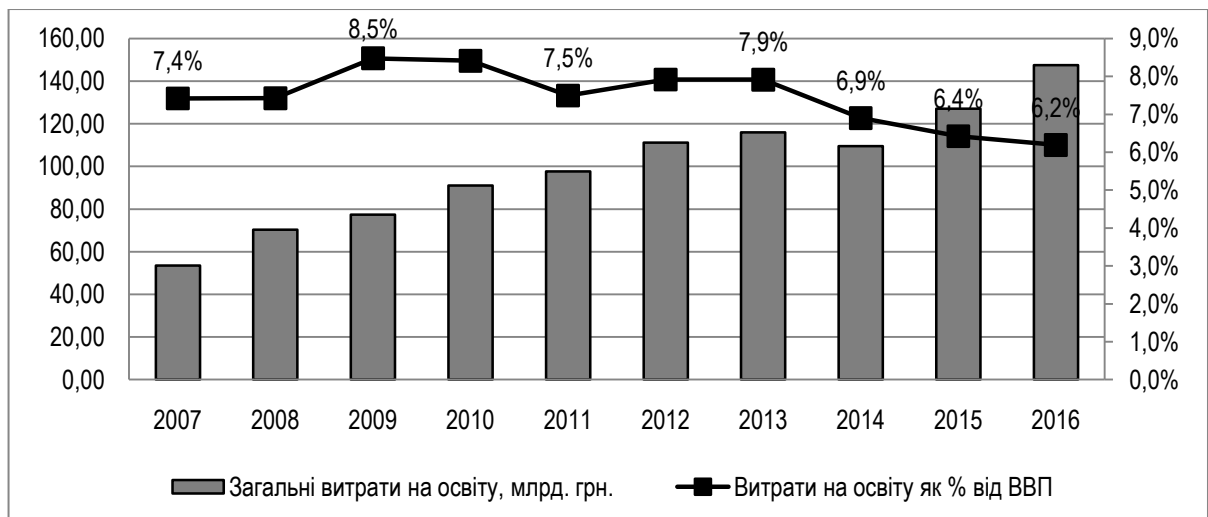


Рисунок 2.1 – Динаміка загальних витрат на освіту України у вартісному та відсотковому вираженні за 2007-2016 роки

Джерело: складено автором на основі даних, наданих Державною службою статистики України.

На графіку спостерігається тенденція до поступового збільшення витрат на освіту з 53,47 млрд. грн. у 2007 році до 147,55 млрд. грн. у 2016 (тобто в середньому за аналізований період на 6%), хоча за оцінками експертів більша частина з цих коштів йшла на утримання навчальних закладів, а не на розвиток системи освіти в країні (на інформаційне та технологічне забезпечення, підвищення кваліфікації персоналу та учнів тощо). На жаль, така тенденція носить проблемний характер для України.

У відсотковому вираженні навпаки спостерігалось незначне зменшення витрат на освіту – за 2007-2016 роки даний показник скоротився в середньому на 1% від ВВП. За цим показником (приблизно 6% від ВВП), Україну можна віднести до країн з високим рівнем фінансування освіти, хоча слід робити поправку на великий відсоток тінізації економіки (за різними оцінками даний показник може сягати 50%), що може зменшити реальний розмір частки витрат у ВВП.

За даними статистики ОЕСР за 2016 рік відсоток фінансування освіти у світі в середньому складає приблизно 5-6% ВВП, проте, якість навчання в Україні та країнах ОЕСР залишається різною.

Для більш детального розуміння характеру загальних витрат на освіту, розглянемо окремо основних суб'єктів, що її фінансують на рисунку 2.2. Відповідно до специфіки Допоміжних рахунків освіти до них відносять:

- центральний уряд або органи державної влади, що представлені різними міністерствами та відомствами, та в цілому які є адміністраторами державного бюджету;
- місцеві бюджети або органи місцевого самоврядування, що представлені регіональними урядовими установами, що є адміністраторами місцевих бюджетів областей, міст особливого значення тощо;
- приватний сектор, а саме приватні фірми та корпорації як представники роботодавців;
- домогосподарства, які фінансують освіту за власні кошти;
- увесь інший світ, під яким мається на увазі міжнародні донори.

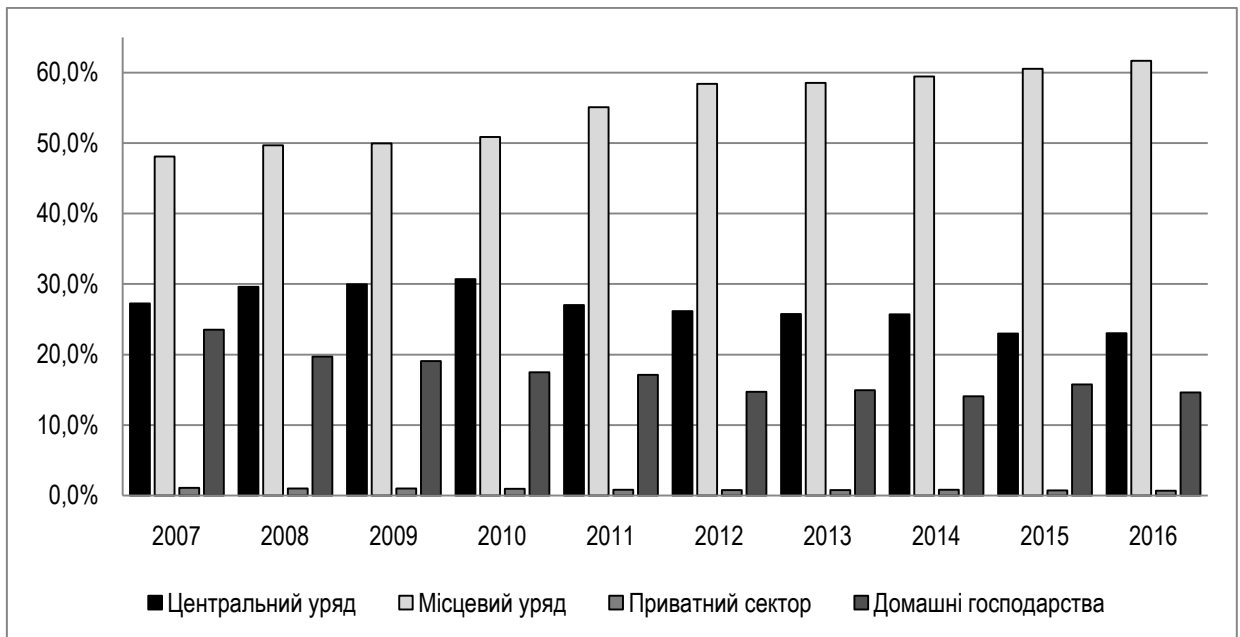


Рисунок 2.2 – Розподіл загальних витрат на освіту за джерелами фінансування за 2007-2016 роки, % від загальних витрат

Джерело: складено автором на основі даних, наданих Державною службою статистики України.

Основним джерелом фінансування освіти є органи місцевого самоврядування, їх частка витрат за аналізований період зросла на 14%, що є свідченням реформи децентралізації в країні. На другому місці за обсягами видатків на освіту знаходиться центральний уряд (20,5%) у 2016 році. Таким чином, бачимо, що державне фінансування переважає у структурі загальних витрат на освіту. Домашні господарства забезпечують приблизно 15% фінансової підтримки освіти. Слід зауважити, що їх вклад за аналізований період зазнав скорочення приблизно на 9%. Цю тенденцію частково можна пояснити зменшенням народжуваності у відповідні роки, що вплинуло і на кількість учнів і студентів. Приватні суб'єкти господарювання фінансують найменші суми у розвиток галузі освіти, їх частка знаходилася приблизно на рівні 1% за досліджуваний період. Це є негативним явищем, адже свідчить про низьку зацікавленість представників ринку праці у кадрах належного рівня.

Також розглянемо основних провайдерів на рівні центрального уряду, що фінансують освітні послуги на рис.2.3.

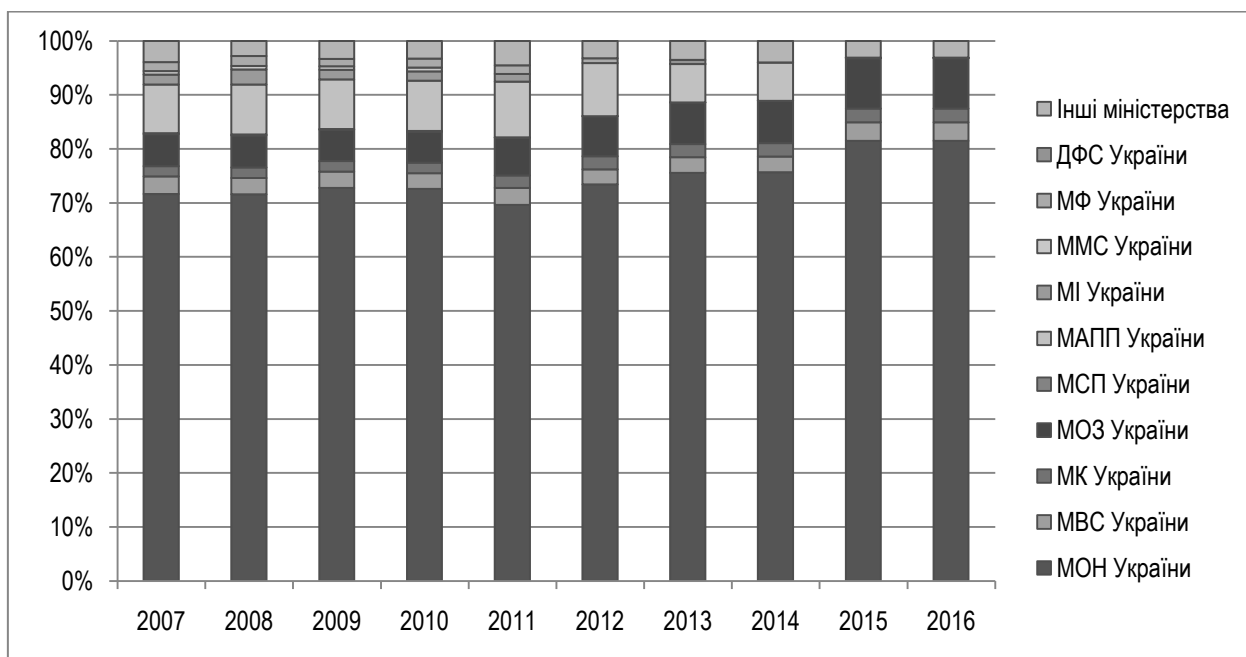


Рисунок 2.3 – Частка видатків на освіту за основними провайдерами на рівні органів місцевого самоврядування за 2007-2016 роки, % від витрат органів державної влади

Джерело: складено автором на основі даних, наданих Державною службою статистики України.

Виходячи з наведеної вище інформації, найвищу частку витрат на освіту забезпечувало Міністерство освіти і науки України (82% у 2016 році), при чому його частка за аналізований період збільшилася приблизно на 10%. Спостерігається підвищення частки Міністерства охорони здоров'я України до 9%, Міністерства внутрішніх справ України майже до 4% та Міністерства культури України – до 3%.

На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що основним джерелом фінансування галузі освіти є кошти відповідних бюджетів, які відповідно до Бюджетного кодексу України розмежовуються між державним та місцевими бюджетами. З державного бюджету України фінансуються в основному суб'єкти господарювання державної власності визначені переліком КМУ, оплата за підготовку робітників в межах державного замовлення тощо. За рахунок обласних бюджетів підтримуються переважно

заклади обласного значення та підготовка фахівців регіонального замовлення. Решта місцевих бюджетів (районні, об'єднаних територіальних громад, міст обласного значення) здійснюють більш прикладне фінансування видатків на дошкільну, позашкільну освіту, освітні заходи відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів тощо. Слід окремо зазначити, що сюди не відносять післядипломну освіту, що залишається на більш централізованому рівні фінансування.

Окремим пунктом пропонуємо виділити освітню субвенцію, що забезпечує покриття видатків на оплату праці та нарахування педагогічному штату відповідних навчальних закладів переважно для здобуття загальної середньої освіти (Додаток А) та розраховується відповідно до формули, встановленої КМУ.

Кошти на фінансування освітньої галузі за аналізований період переважно були спрямовані на захищені статті видатків, натомість ФЗ розвитку освітньої галузі залишалося на низькому рівні.

Враховуючи той факт, що видатки на освіту за рахунок коштів органів державної та місцевої влади є домінуючими в структурі загальних витрат, розглянемо їх частку у зведеному (ЗБ), державному (ДБ) та місцевих бюджетах (МБ) за 2007-2016 роки (рис. 2.4) та аналогічно – їх частку як відсоток від ВВП (рис. 2.5).

Питома вага видатків на освіту є найбільшою у місцевих бюджетах і на кінець 2015 року вона складала 27%. У Державному бюджеті України питома вага видатків на освіту поступово знижувалась за аналізований період з 12% у 2007 році до 7% у 2016 році. Щодо Зведеного бюджету України, то частка освітніх видатків коливалася в межах 15-20%. Зниження показників бюджетного фінансування освіти пов'язано з загальною державною кризою в Україні та воєнними діями на Сході країни.

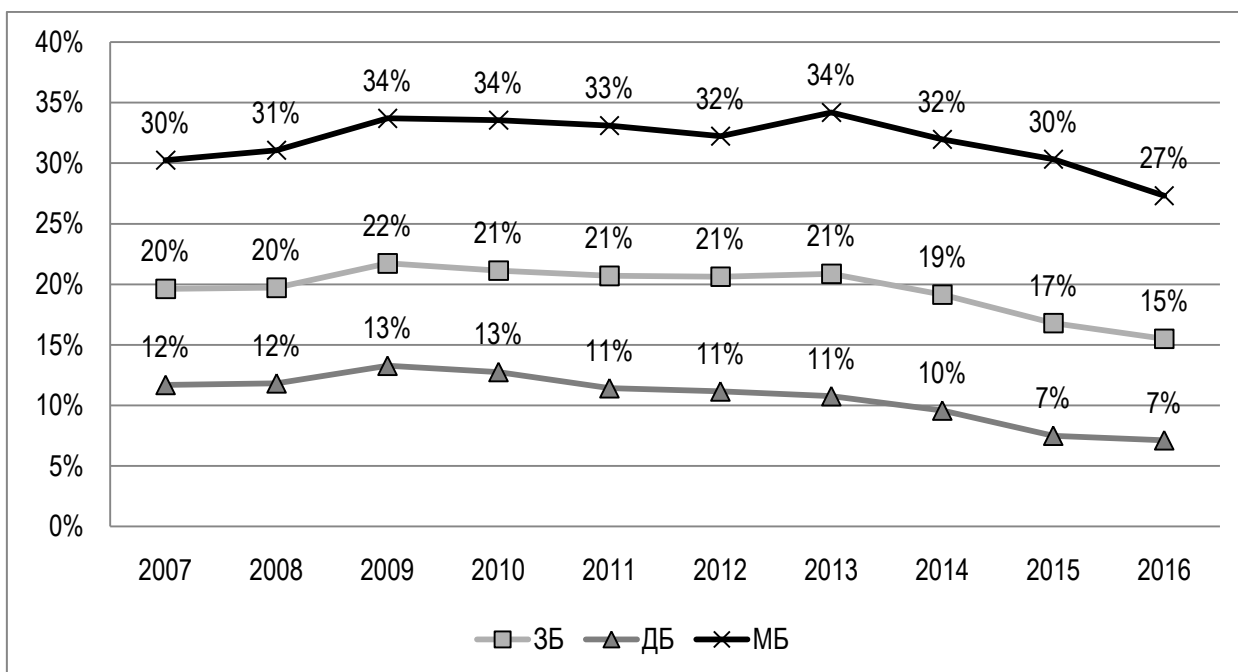


Рисунок 2.4 – Динаміка питомої ваги витратів на освіту у зведеному, державному та місцевих бюджетах України за 2007-2016 роки, % від загальних витрат

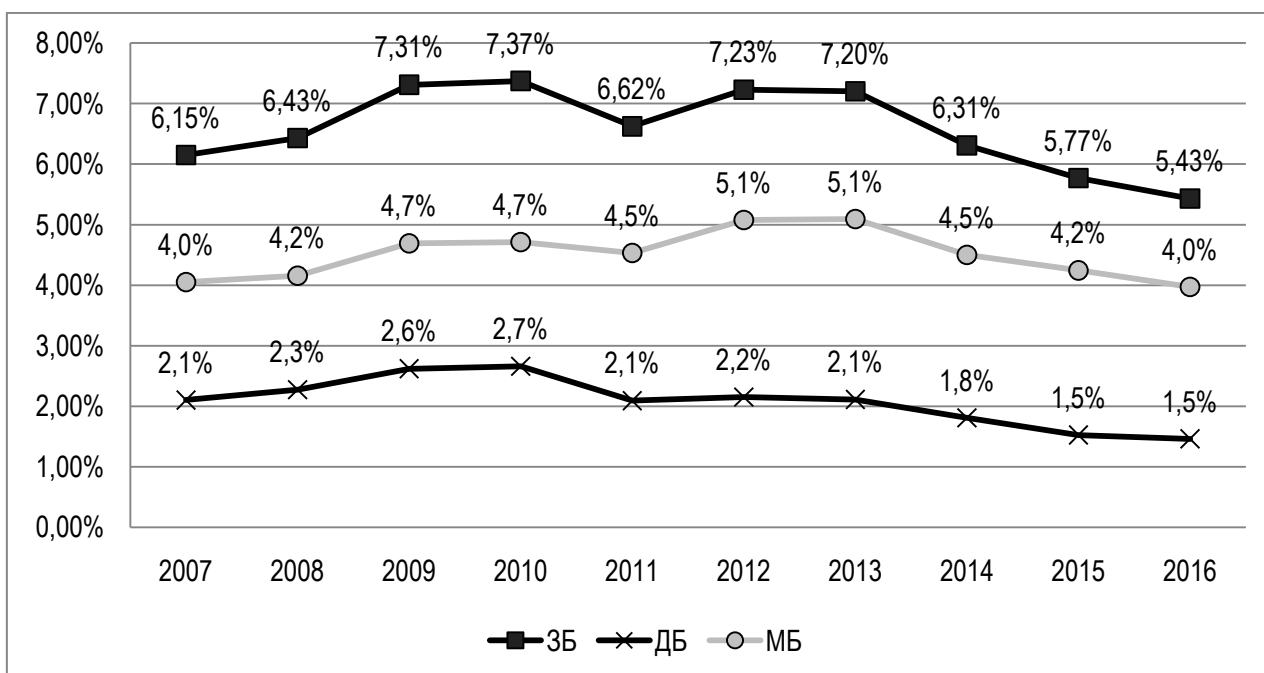


Рисунок 2.5 – Динаміка зміни витратів на освіту у зведеному, державному та місцевих бюджетах України за 2007-2016 роки, % від ВВП

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною казначейською службою України, Державною службою статистики України.

Якщо проаналізувати відсоткове вираження видатків на освіту, то в межах Зведеного бюджету вони мали найбільшу частку, що є абсолютно логічним і закономірним. Найбільшого підйому фінансування галузі освіти зазнало у 2010 році і складало 7,4% від ВВП. Після цього, спостерігається зниження даного показника до 5,4% від ВВП у 2016 році. Видатки Державного бюджету коливались в межах 1,5-2% від ВВП і у 2016 році склали 1,5% від ВВП. Видатки місцевих бюджетів склали 4% від ВВП у 2016 році і зазнали невеликого зменшення порівняно з 2012 роком. Слід мати на увазі що показник ВВП не враховує значної частини тінізованої економіки, тому реальні значення можуть бути ще меншими.

Відповідно до старої редакції закону «Про освіту», держава повинна була забезпечувати бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому 10% національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність [279]. Проведений аналіз свідчить, що даний норматив не виконувався, тобто зробити висновок, що дана стаття нормативно-правового акту мала скоріше рекомендаційний характер, аніж зобов'язуючий. У новій редакції закону України «Про освіту» даний критерій дещо видозмінений, тобто передбачено наступне: «держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством» [280]. Виходячи з цього формулювання, виконання нормативу стає більш імовірним.

Одним із показників ефективності діяльності в Україні вважається відсоток виконання бюджетного плану, що часто наводиться в аналізі державних органів влади. Порівняємо виконання зведеного, державного та місцевих бюджетів за 2007-2016 роки за статтями видатків на освіту (рис. 2.6).

Таким чином, відсоток виконання плану знаходиться на достатньо високому рівні, починаючи з 2011-2012 років спостерігається значення показників. Зазначимо, що даний показник є викривленим відображенням ефективності системи, адже він передусім показує вдалий документообіг в



закладах та вчасне звітування, а не направлений на певні результативні зміни.

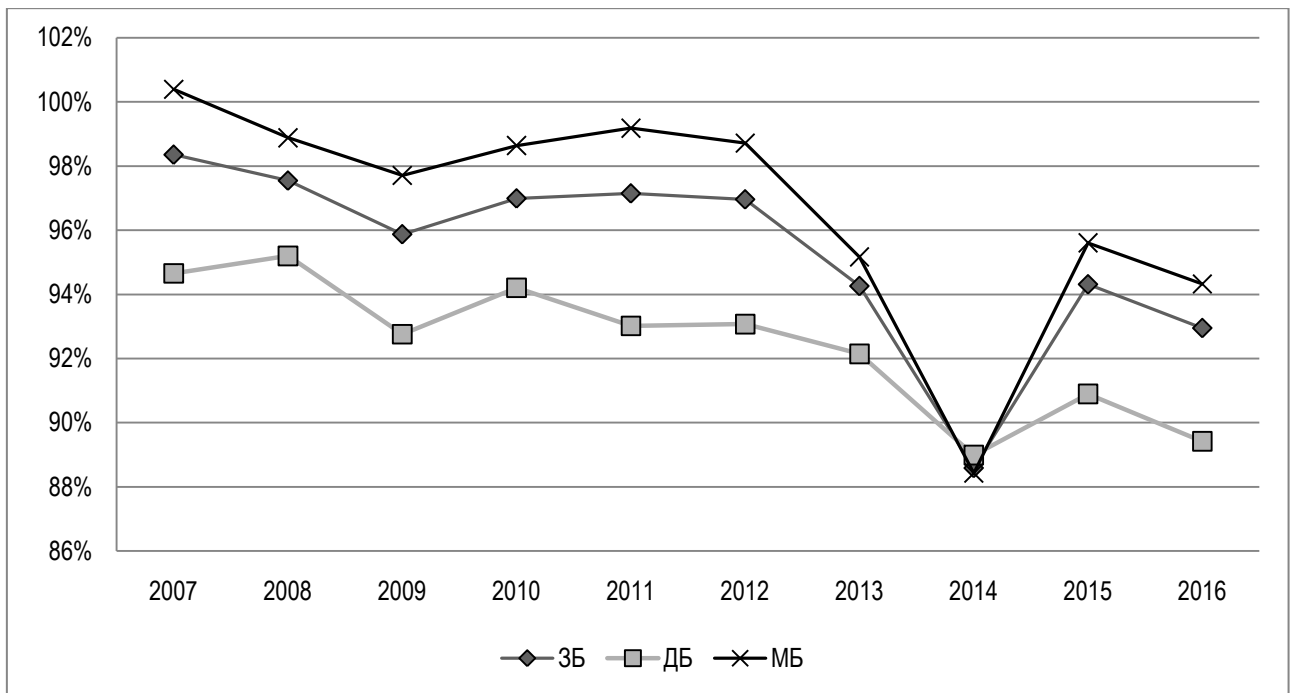


Рисунок 2.6 – Динаміка виконання бюджетів за статтею видатки на освіту за 2007-2016 роки, % виконання плану

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною казначейською службою України.

Проаналізувавши тенденції загальних видатків на освіту є практично важливим зосередитися на фінансовому забезпеченні основних структурних складових освітньої сфери, до яких відносили (згідно зі старою редакцією закону «Про освіту»):

- початкову загальну освіту (до якої віднесемо дошкільну та безпосередньо початкову освіту як перший етап базової освіти);
- середню освіту;
- після середню освіту, що включає професійно-технічну;
- вищу освіту (у ВНЗ I-IV рівнів акредитації);
- післядипломну освіту, що розглядається в Національних рахунках освіти України як другий етап вищої освіти в закладах післядипломної освіти

III-IV рівнів акредитації (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення; інші заклади і заходи післядипломної освіти).

Перш за все, розглянемо основні джерела ФЗ структурних складових освіти на рис. 2.7.

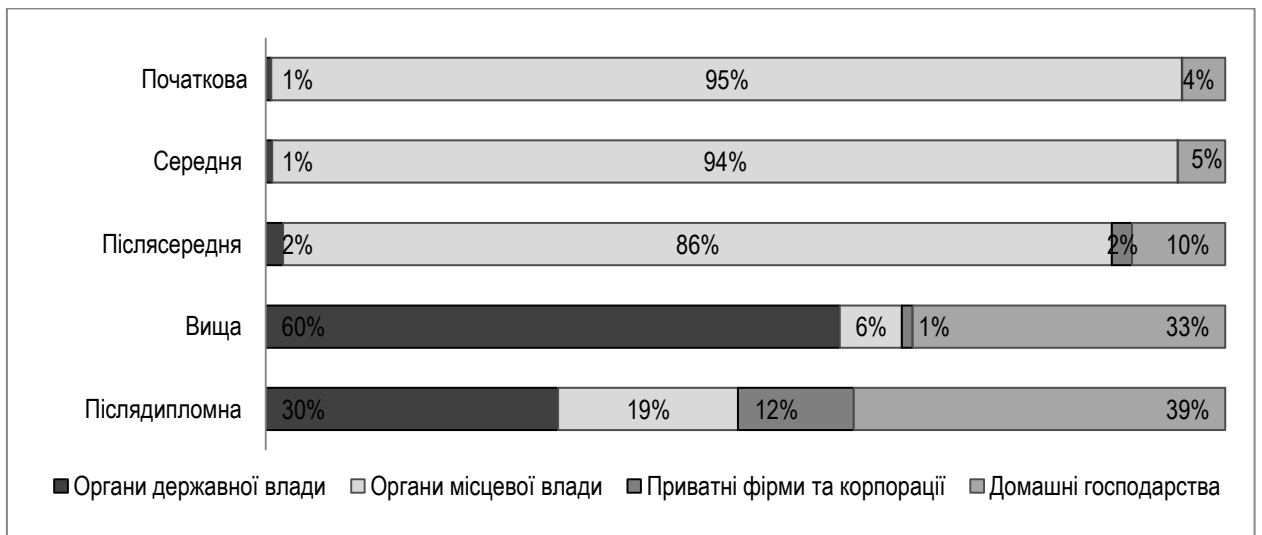


Рисунок 2.7 – Розподіл видатків на структурні складові освіти за джерелами фінансування за 2015 рік, %

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

Основним джерелом фінансування початкової, середньої та після середньої освіти виступають кошти органів місцевої влади та в дуже незначному обсязі кошти домогосподарств. Щодо вищої освіти, то вона станом на 2015 рік знаходиться під забезпеченням органів державної влади (приблизно 60% витрат) та домогосподарств (приблизно 33% витрат). Таку тенденцію можна пояснити часткою державної та контрактної форми навчання у ВНЗ. Післядипломна освіта фінансується переважно за рахунок коштів домашніх господарств (39% витрат) та органів державної влади (30% витрат). Крім цього, на відміну від інших складових освіти, в їх розвитку беруть участь приватні суб'єкти господарювання на 12%.

У розрізі органів державної влади на фінансування структурних складових освіти виділяються наступні кошти (рис 2.8).

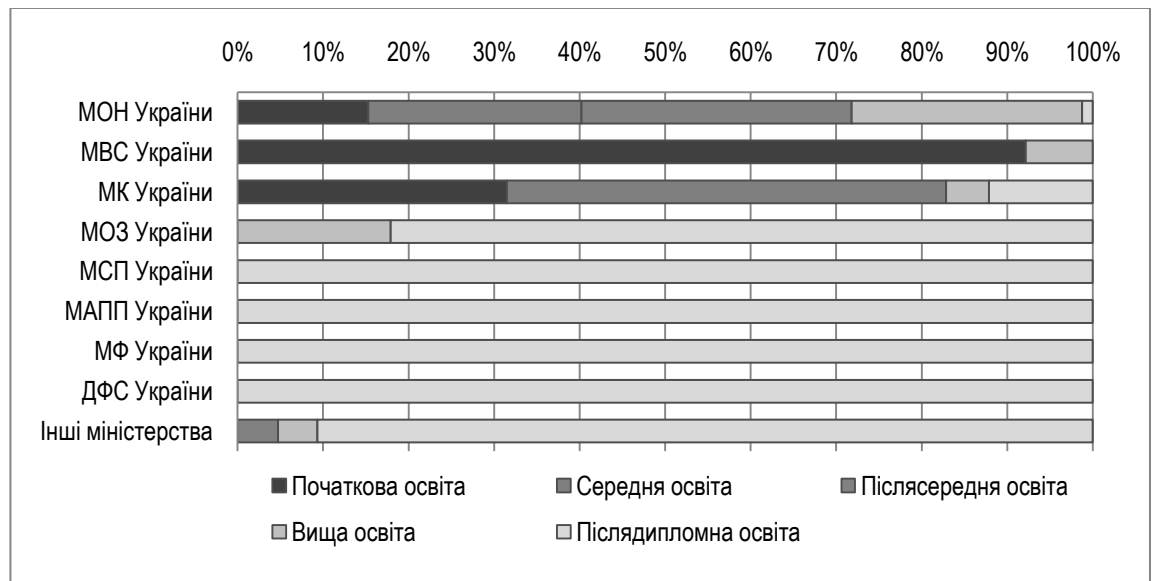


Рисунок 2.8 – Розподіл видатків на структурні складові освіти за розпорядниками органів державної влади за 2015 рік, %

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

Міністерство освіти і науки України відіграє найбільшу роль при фінансуванні початкової (47%), середньої (77%), після середньої (98%) та вищої освіти (83%). Щодо початкової освіти, то значну частку фінансування забезпечує також Міністерство внутрішніх справ України (39%). Міністерство культури України на 14% фінансує початкову освіту, на 23% – середню освіту. У фінансуванні вищої освіти незначну допомогу надає Міністерство охорони здоров'я (9%). Щодо післядипломної освіти, то значну частку покривають інші міністерства та відомства (45%) та Міністерство охорони здоров'я – 41%. Міністерство культури та Міністерство освіти і науки відіграють незначну роль на фінансують 4-5% видатків.

Станом на 2015 рік існувала значна розпорошеність видатків на освіту, за оцінками експертів, фінансування освіти різних рівнів забезпечують понад 25 відомств.

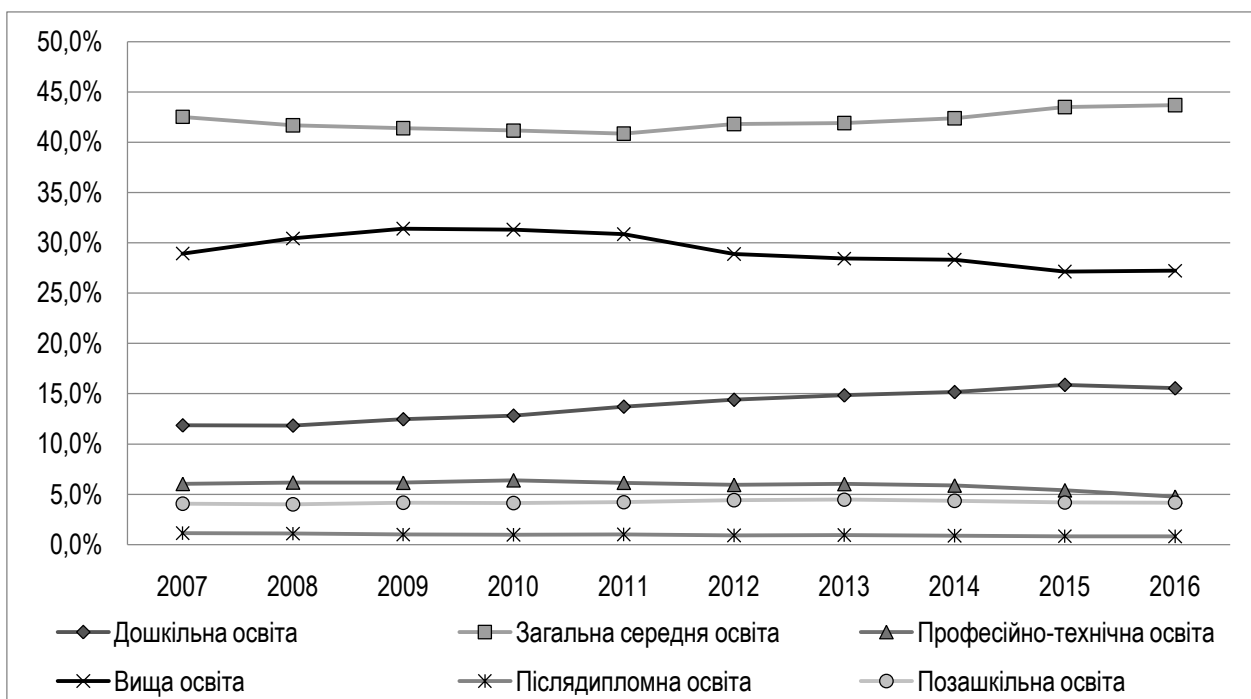


Рисунок 2.9 – Динаміка зміни структури витраток на освіту у Зведеному бюджеті України за 2007-2016 роки, %

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною казначейською службою України.

Якщо аналізувати основні складові освітньої сфери, то на фінансування загальної середньої освіти виділяється найбільше коштів (приблизно 40% витраток на освіту). На другому місці знаходиться фінансування вищої освіти, що має тенденцію до зниження і у 2016 році складало 27,2% витраток. Фінансування дошкільної освіти зросло з 11% до 15%. Видатки на позашкільну освіту залишались за аналізований період приблизно на одному місці в межах 4%.

Найменшою статтею є фінансування післядипломної освіти, що коливалася в межах 1% і на 2016 рік складала лише 0,8% загальних витраток на освіту. Інших статей витраток на фінансування освіти дорослих відповідно до українського законодавства бюджети не містять. Це є негативною тенденцією, адже підтверджує відсутність державної підтримки концепції освіти протягом усього життя.

Оцінювання стану позабюджетного ФЗ галузі освіти провести достатньо важко, що зумовлено відсутністю статистичних даних про наявні джерела фінансування, напрямки їх використання тощо.

Частково спроба реєстрації фінансових потоків, спрямованих на розвиток різних сфер економіки, у тому числі і галузі освіти, здійснено Департаментом координації міжнародних програм Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. За підтримки даного міністерства та Делегації Європейського Союзу в Україні було створено портал «Open Aid» – «Відкрита допомога», що є однією із найбільших баз даних про проекти і програми міжнародної допомоги у різних сферах господарювання, на державному та регіональному рівнях, в розрізі окремих донорів, реципієнтів та бенефіціарів.

В цілому за 2007-2016 роки було зареєстровано 65 міжнародних проектів та програм у сфері освіти і науки. Основними донорами виступали:

- Європейський союз (надавав фінансування майже для 82% зареєстрованих проектів);
- Державний департамент США (профінансував 7% проектів);
- Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – підтримав приблизно 5% проектів;
- Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) – 1 проект;
- Департамент закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади (DFATD) – 1 проект;
- Канадське агентство міжнародного розвитку – 1 проект;
- Турецьке агентство зі співробітництва та координації (ТІКА) – 1 проект.

Таку тенденцію можна пояснити тим, що Європейський Союз підтримує даний проект, а отже сприяє реєстрації власних фінансових потоків. Портал «Open Aid» надає можливість самостійно реєструвати проекти, проте ця вимога не є обов'язковою.

Загальну тенденцію фінансування освітніх проектів наведемо на рисунку 2.10.

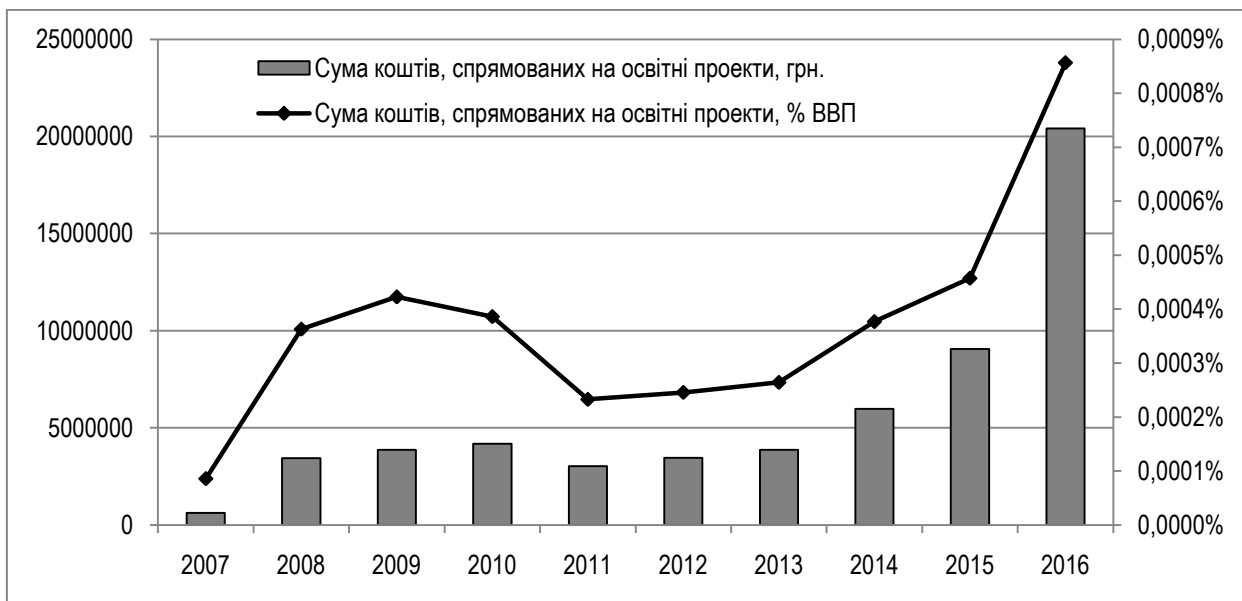


Рисунок 2.10 – Динаміка коштів, спрямованих на освітні проекти в Україні з позабюджетних джерел за 2007-2016 роки у вартісному та відсотковому (% від ВВП) виразі

Джерело: складено автором на основі статистичних даних порталу «Open Aid Ukraine» [257].

За аналізований період спостерігалася тенденція до зростання ФЗ освітніх проектів за рахунок позабюджетних джерел, проте, у відсотковому вимірі їх частка є доволі незначною (приблизно 0,001% від ВВП станом на 2016 рік). Враховуючи, що на даному ресурсному порталі наведені не всі наявні фінансові потоки, є ймовірність розглядати даний сектор фінансування як перспективний.

Для порівняння, наведемо середню статистику по країнам ОЕСР та їх партнерів станом на 2016 рік щодо приватного ФЗ окремих складових освіти. Найкращі показники щодо фінансування початкової, загальної середньої та післясередньої освіти мають Великобританія (0,6% ВВП), Австралія (0,7% ВВП) та Нова Зеландія (0,8% ВВП). У середньому приватні джерела складають приблизно 5% всього фінансового забезпечення. Розглядаючи рівень вищої освіти, то тут ситуація склалася дещо інакше. Найкращі показники мають також Великобританія (1,3% ВВП), Чилі (1,3% ВВП),

Канада (1,3% ВВП), Сполучені штати Америки (1,7% ВВП), в яких приватні ресурси складають 50-70% загальної суми витрат. Тобто, у світі спостерігається розвинена система залучення приватного сектора до фінансування освіти, особливо вищої.

Таким чином проведений аналіз дав змогу сформулювати дві основні групи проблем в фінансуванні галузі освіти України за 2007-2016 роки.

Перша з них пов'язана з відсутністю статистичного обліку у сфері ФЗ неформальної освіти (на відміну від сфери формальної освіти, механізм ФЗ якої є законодавчо врегульованим) та щодо фінансових потоків на освіту з позабюджетних джерел.

Друга група проблем пов'язана з тим, що сформована в країні система розподілу фінансових ресурсів в галузі освіти є нерациональною. Зокрема:

- спостерігалось поступове номінальне зростання витрат на фінансування системи освіти у вартісному виразі (на 6% за цей період) при їх зниженні у відсотковому відношенні до ВВП (на 1% за цей період);

- основним джерелом ФЗ формальної освіти є органи місцевого самоврядування (55% від загальної суми видатків на освіту за цей період), але в умовах бюджетної децентралізації їх готовність до повноцінного прийняття на себе фінансових зобов'язань у цій сфері є низькою;

- у структурі загальних видатків на освіту найбільше коштів виділялося на фінансування загальної середньої (42% за цей період) та вищої освіти (30% за цей період), а найменше – на післядипломну (в середньому 1%) та позашкільну освіту (4% за цей період), що зумовлює низький рівень ФЗ розвитку неформальної освіти дітей та дорослих.

Ці проблеми мають руйнівні наслідки, оскільки, на думку експертів, саме вони є однією з причин виникнення розриву між потребами ринку праці та результатами освітньої діяльності, невідповідності ФЗ системи освіти міжнародним стандартам (станом на 2016 рік Україна посідає 84-те місце серед 188 країн і територій за рівнем людського розвитку).

## 2.2 Методичні засади формування структури фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя

Трансформаційні процеси, що відбуваються у зв'язку зі становленням економіки знань вимагають видозміни і механізму фінансового забезпечення системи освіти як основної сфери генерування, накопичення та використання таких ресурсів як інформація і знання. В основу нової системи ФЗ повинно бути покладено формування оптимальної структури залучення фінансових ресурсів з різних джерел, передусім за рахунок державного та позадержавного секторів.

Враховуючи проблемний характер визначення обсягів позабюджетного фінансування системи освіти (у тому числі неформальної її складової) в Україні через відсутність систематичного статистичного обліку у даній сфері, формування структури її ФЗ стає проблемним питанням. У зв'язку з цим запропоновано методичні засади визначення потенційних обсягів позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ, в основу яких покладено інструментарій структурного моделювання, що допомагає вирішити поставлене завдання за допомогою введення латентних та явних змінних, побудови залежності між показниками у вигляді системи рівнянь.

В економетричних дослідженнях [201] система структурних рівнянь у загальному вигляді представлена наступним чином:

$$\begin{cases} y_{1t} = a_{12}y_{2t} + a_{13}y_{3t} + \dots + a_{1m}y_{mt} + b_{11}x_{1t} + b_{12}x_{2t} + \dots + b_{1k}x_{kt} + \varepsilon_{1t} \\ y_{2t} = a_{21}y_{1t} + a_{23}y_{3t} + \dots + a_{2m}y_{mt} + b_{21}x_{1t} + b_{22}x_{2t} + \dots + b_{2k}x_{kt} + \varepsilon_{2t} \\ \dots \\ y_{mt} = a_{m1}y_{1t} + a_{m2}y_{2t} + \dots + a_{m,m-1}y_{m-1,t} + b_{m1}x_{1t} + b_{m2}x_{2t} + \dots + b_{mk}x_{kt} + \varepsilon_{mt} \end{cases} \quad (2.1),$$

де  $y_{mt}$  – ендогенні (залежні) змінні;

$x_{kt}$  – екзогенні (незалежні) змінні;

$t$  – спостереження ( $t=1, 2, \dots, n$ );

$a_{mm}, b_{mk}$  – структурні коефіцієнти моделі;

$\varepsilon_{mt}$  – вільний член.



Вхідними даними запропонованого підходу стали показники бюджетних видатків на освіту Зведеного бюджету України та індексу освіти (як складового індексу людського розвитку) за 2002-2016 роки (табл. 2.1). Обрання освітньої складової індексу людського розвитку індексу освіти обумовлено тим, що він є міжнародно-визнаним показником виміру рівня життя, освіченості та грамотності населення як складових розвитку людського капіталу, а отже взаємозв'язок з фінансуванням галузі освіти за рахунок бюджетних та позабюджетних джерел є безперечним. Розрахунки проводилися за допомогою використання програмного пакета Statistica 6.1.

Таблиця 2.1 – Масив вхідних даних

Рік	Бюджетне фінансування СОВЖ	Індекс освіти
2002	12 269,05	0,754
2003	14 977,74	0,763
2004	18 333,18	0,771
2005	26 801,75	0,780
2006	33 785,00	0,789
2007	44 333,58	0,790
2008	60 959,37	0,791
2009	66 773,56	0,792
2010	79 826,05	0,793
2011	86 253,55	0,794
2012	101 560,95	0,799
2013	105 538,70	0,800
2014	100 109,53	0,803
2015	114 188,28	0,803
2016	129 437,71	0,805

Джерело: складено автором на основі даних Державної казначейської служби України та Світового банку.

Відповідно до алгоритму побудови системи структурних рівнянь, на першому кроці відобразимо діаграму шляхів, що дозволяє графічно інтерпретувати модель та представити наявні зв'язки між параметрами (рис. 2.1). Зазначимо, що під час розрахунків було введено наступні умовні позначення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Умовні позначення параметрів моделі

Умовне позначення	Характеристика
IE	Явна змінна індексу освіти (екзогенний фактор)
ie	Латентна змінна індексу освіти (екзогенний фактор)
BE	Явна змінна бюджетного фінансування освіти (ендогенний фактор)
be	Латентна змінна бюджетного фінансування освіти (ендогенний фактор)
NE	Явна змінна позабюджетного фінансування освіти (ендогенний фактор)
ne	Латентна змінна позабюджетного фінансування освіти (ендогенний фактор)
DELTA, EPSILON, ZETA	Залишки та відхилення

Відмітимо, що явними є змінні, які відображають реальні статистичні дані за певний проміжок часу. Натомість під латентними змінними мається на увазі показники, що пояснюють структуру зв'язків у системі і не є явно вираженими. Введення латентних змінних вирішує проблему відсутності невизначеності обсягів позабюджетного фінансування галузі освіти в Україні. Запропонований підхід базується на максимізації екзогенного результативного параметру (індексу освіти) за умови збільшення ендогенних факторів (бюджетне та позабюджетне ФЗ).

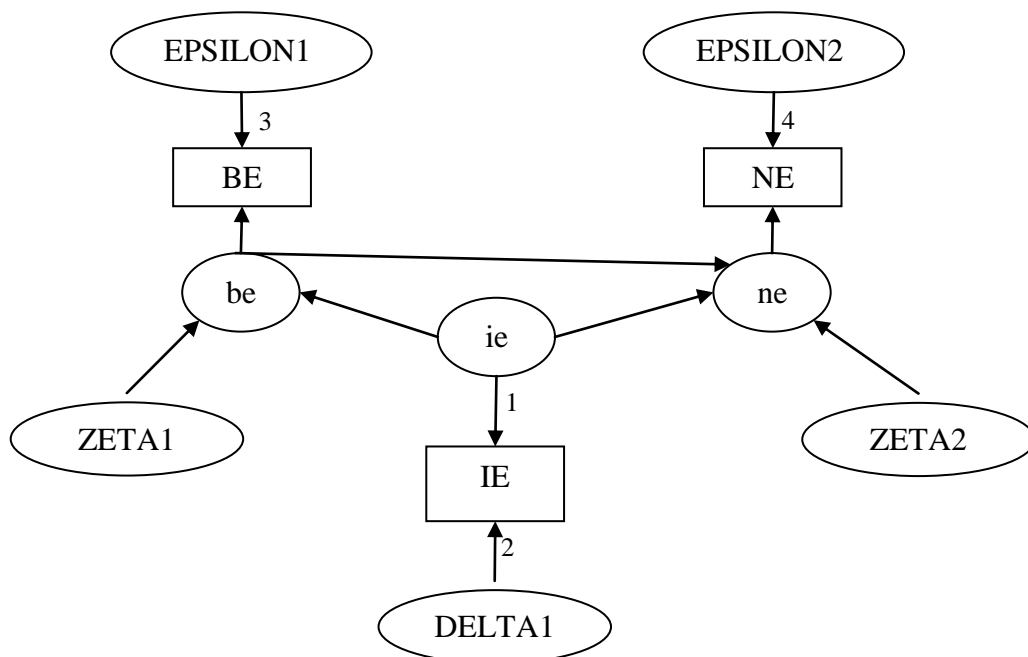


Рисунок 2.11 – Діаграма шляхів щодо взаємозв'язку індексу освіти, бюджетного та позабюджетного фінансування СОВЖ

Провівши ряд необхідних налаштувань у відповідному модулі «Моделювання структурними рівняннями» програмного пакету Statistica було отримано наступні результати структурного моделювання (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Оцінка моделі взаємозв'язку індексу освіти, бюджетного та позабюджетного фінансування СОВЖ

	Оцінка	Стандартна помилка	t-статистика	Ймовірність
(ie)-1->[IE]	-0,002	0,259	-0,009	0,993
(DELTA1)-->[IE]				
(DELTA1)-2-(DELTA1)	0,826	0,312	2,646	0,008
(be)-->[BE]				
(ne)-->[NE]				
(EPSILON1)-->[BE]				
(EPSILON2)-->[NE]				
(EPSILON1)-3-(EPSILON1)	629057,249	0,000		
(EPSILON2)-4-(EPSILON2)	0,500	0,000		
(ZETA1)-->(be)				
(ZETA2)-->(ne)				
(ZETA1)-5-(ZETA1)	192486,179	126685,505	1,519	0,129
(ZETA2)-6-(ZETA2)	0,500	0,000		
(ie)-7->(be)	2446,599	509,376	4,803	0,000
(ie)-8->(ne)	786,132	0,000		
(be)-9->(ne)	0,411	0,071	5,774	0,000

Якість побудованої моделі, а також адекватність її результатів можна перевірити за допомогою результатів ітераційного процесу, критеріїв ICSF та ICS, значень максимуму косинуса та максимальна по модулю компонента градієнта тощо. Значення цих показників свідчать про адекватність побудованої моделі та значущість її параметрів, що дозволяє перейти безпосередньо до інтерпретації даних одержаної системи рівнянь.

$$\begin{cases} ne = 786.132ie + 00.411be + 0.5 \\ be = 2446,599ie + 192486,179 \\ BE = be + 629057,249 \\ NE = ne + 0.5 \end{cases} \quad (2.2),$$

Дана система рівнянь відображає особливості взаємозв'язку між індексом освіти, бюджетним та позабюджетним фінансуванням СОВЖ. Розв'язавши дану систему рівнянь (2.2), можемо виразити сферу позабюджетного фінансування СОВЖ за допомогою наступної системи:

$$\begin{cases} NE^* = 786.132IE + 00.411BE - 258542.05 \\ NE\% = BE / (NE^*) * 100 \\ NE = BE / (NE\% / 100) \end{cases} \quad (2.3),$$

Підставивши реальні дані показників в останнє рівняння (2.3), отримуємо змодельоване значення обсягу позабюджетного фінансування СОВЖ, що враховує можливі джерела недержавного характеру. Сумарний обсяг можливих асигнувань на освіту з бюджетних і позабюджетних джерел запропоновано трактувати як фінансовий потенціал розвитку СОВЖ (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Вихідні дані системи структурних рівнянь

Рік	Бюджетне фінансування СОВЖ, млн. грн. (а)	Позабюджетне фінансування СОВЖ, млн. грн. (б)	Фінансовий потенціал розвитку СОВЖ, млн. грн.
2002	12 269,05	40 859,68	53 128,73
2003	14 977,74	49 880,46	64 858,20
2004	18 333,18	61 055,11	79 388,29
2005	26 801,75	89 258,02	116 059,77
2006	33 785,00	112 514,39	146 299,39
2007	44 333,58	147 644,36	191 977,94
2008	60 959,37	203 013,35	263 972,72
2009	66 773,56	222 376,36	289 149,92
2010	79 826,05	265 845,14	345 671,18
2011	86 253,55	287 250,71	373 504,27
2012	101 560,95	338 229,01	439 789,95
2013	105 538,70	351 476,15	457 014,85
2014	100 109,53	333 395,36	433 504,89
2015	114 188,28	380 281,90	494 470,18
2016	129 437,71	431 067,14	560 504,84

Представимо отримані результати у вигляді рисунку 2.12.

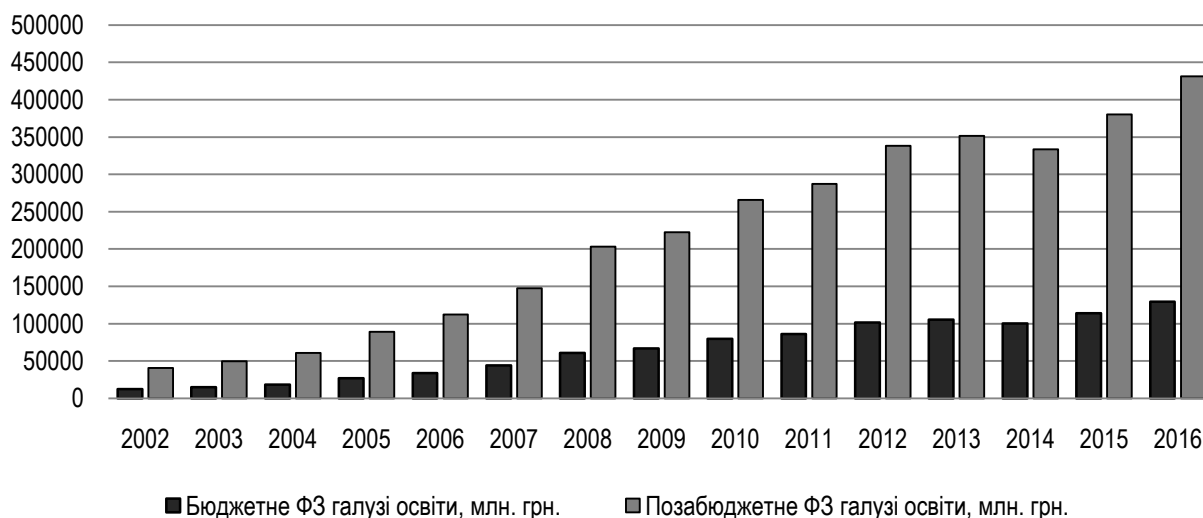


Рисунок 2.12 – Співвідношення бюджетного та позабюджетного ФЗ галузі освіти в Україні за 2002-2016 роки, млн. грн.

Проведені за допомогою структурного моделювання ретроспективні розрахунки засвідчили, що за період 2002-2016 рр. в середньому щорічно обсяг бюджетного ФЗ галузі освіти складав близько 25%, а позабюджетного – близько 75% від їх загальної суми. Крім того, темпи зростання позабюджетного ФЗ галузі освіти набагато перевищують бюджетне, що свідчить про наявну потребу в залученні додаткового фінансування з інших джерел, крім державних.

У той же час, в контексті переходу до партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ важливо розуміти, чи є оптимальною сформована в Україні пропорція 0,25 : 0,75 між бюджетними та позабюджетними коштами або її доцільно змінювати.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати про відсутність однозначного підходу до обґрунтування розподілу джерел фінансування розвитку СОВЖ в цілому та її окремих складових. У роботі запропоновано в основу такого розподілу покласти ключові положення теорії суспільних і приватних благ.

Поняття «благо» є об'єктом досліджень як економічної теорії, так і політики, релігії, філософії, етики тощо. Узагальнено, основною метою надання благ є задоволення потреб людей, принесення їм користі, у формі певних матеріальних чи нематеріальних цінностей. Потреби ж можна розглядати з точки зору окремої людини (індивідуальні потреби), та з точки зору суспільства в цілому (суспільні потреби).

На думку групи авторів на чолі з Алексєєвою Н. І. [109], суспільні потреби можуть характеризуватися наступними рисами:

- є універсальними для всіх суб'єктів (держава, юридичні і фізичні особи) певної групи суспільства;
- формуються під впливом колективного існування на основі індивідуальних потреб, але є не персоніфіковані та неподільні;
- їх задоволення впливає як на індивідуальний, так і на суспільний добробут в цілому та залежить від рівня розвитку суспільства та економіки країни, існуючої політичної та соціальної системи тощо.

Поняття блага та суспільні блага були об'єктом дослідження впродовж багатьох століть, еволюція поглядів на них наведена в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Еволюція підходів до розуміння категорії «суспільне благо»

Автор	Основні погляди
А	1
Платон [221]	Розглядає корисні (багатство, фізична сила тощо), некорисні та непотрібні блага. Основне благо – мудрість
Арістотель [191]	Виділяє матеріальні, духовні блага, спокій духу; найвище – щастя.
Гоббс Т. [153]	Поділяє блага на прекрасні, корисні та суспільні (передусім безпека)
Сміт А. [312]	Розглядає економічні блага та поділяє їх на індивідуальні та суспільні. До суспільних благ передусім відносить оборону, соціальний захист та послуги громадських установ
Менгер К. [236]	Виділяє блага першого порядку (задоволення основних потреб людини) та блага вищих порядків (необхідні для створення благ першого порядку)
Маршал А. [231]	Виділяє наступні групи благ: – матеріальні блага (особисті) та нематеріальні, які у свою чергу поділяються на: внутрішні (власні якості як знання, здоров'я, майстерність), зовнішні (ділові зв'язки тощо); – передавані та непередані (особисті якості та здібності людини, репутація); – дармові блага(створені природою без зусиль людини).

## Продовження таблиці 2.5

А	І
Ліндаль Е. [53]	Досліджує сутність суспільних благ та виділяє основні їх властивості: – неподільність: надаються всім учасникам ринку одночасно, їх споживання не може носити індивідуальний характер; – невичерпність споживання: використання суспільного блага одним учасником ринку не зменшує кількості цього блага на ринку, не зменшує можливостей інших учасників їм скористатися; – невиключність: обмежити доступ споживачів до такого блага практично неможливо
Самуельсон П.Е. [300]	Надав класичне визначення поняттю «суспільні блага» які він ототожнює з державними як «блага, витрати на виробництво та розповсюдження якого бере на себе держава, і що володіє такими властивостями: – неконкурентністю (несуперництвом) – обумовлено доступністю всіх до такого блага; – невиключеністю, тобто обмеження доступу споживачів до такого блага практично неможливе; – неподільністю, (особа не може сама вибрати обсяг споживання блага)
Масгрейв Р. [232]	Виділяє достойні (патронатні) блага, які виробляються державою та недостойні (антиблага), які необхідно заборонити. Засновник концепції мериторних благ, які розуміє як «блага, попит на які з боку приватних осіб відстає від бажаного суспільством та стимулюється державою, тобто концепція мериторіки пов'язана з інтересами держави в цілому, які безпосередньо не виявляються в індивідуальних перевагах (наприклад, культура, охорона здоров'я, освіта та наук)
Рубінштейн О. [296]	Засновник концепції «опікуваних благ»: «товари та послуги, щодо виробництва та споживання яких у суспільства є свій, нормативний, інтерес», тобто їх виробляє держава

Таким чином, простежуємо виділення двох основних груп благ: приватні (які задовольняють потреби конкретної особи, що їх отримує) та суспільні (корисність яких переноситься на групу людей чи все суспільство). Зазначимо, що надання суспільних благ вважається прямою функцією держави, тобто їх фінансування повинно відбуватися за бюджетні кошти.

На думку О. В. Отрошко, блага можна класифікувати за принципом невиключеності їх споживачів наступним чином:

- приватні блага: які можна розглядати як на рівні індивідуального (їжа, одяг), так і спільного споживання (громадський транспорт, вистави тощо);
- суспільні блага, які можуть бути локального характеру (наприклад, освітлення певних вулиць), загальнонаціонального характеру (наприклад,

національна оборона) та міжнародного характеру (наприклад, фундаментальні дослідження) [255].

Дана класифікація в частині суспільних благ дуже добре демонструє відсутність «чистих» суспільних благ, адже завжди існують географічні, фінансові обмеження тощо. У науковій літературі в таких випадках використовується термін змішані блага.

Заслуговує на увагу підхід до класифікації О. Длугопольського [172], який суспільні блага, окрім поділу на чисті (світлофори, маяки) та змішані (охорона здоров'я, вища освіта), додатково поділяє на:

- публічні послуги (радіо і телебачення, фундаментальна наука);
- суспільне майно (національні парки, сквери, дороги);
- природні монополії (газо- та водопостачання, залізні дороги тощо).

Натомість, Севаст'янова Є. А., Веретеннікова А. Ю. поділяють суспільні блага за наступними комбінаціями:

- товари з низькою інвестиційною привабливістю (сфера оборони, рекреаційні об'єкти, транспортна інфраструктура тощо);
- товари з високим соціальним значенням (освіта, культура, спорт, охорона здоров'я тощо);
- товари, що мають специфічні технології виробництва (послуги поштового зв'язку, комунальні послуги, громадський транспорт, залізничний транспорт тощо) [306].

Підсумуємо основні погляди науковців щодо основних особливостей «чистих» суспільних благ у сфері послуг:

- відсутність конкуренції у наданні даних послуг через низькі витрати для їх надання та відсутності мотивації у споживачів платити за їх отримання;
- загальнодоступний характер споживання для споживачів послуг, тобто виключити окремих осіб досить складно;
- невичерпність даних благ для їх споживачів, що пояснюється тим, що «задоволення потреби однією людиною практично не зменшує обсягу і якості задоволення тієї ж потреби іншими індивідами» [111].



Як було зазначено вище, надання суспільних благ є однією із функцій держави, за яку члени суспільства сплачують податки і збори. Умовно кажучи, податки є ціною за суспільні блага і якщо відбувається порушення рівноваги між ними виникають кризові явища в економіці. Таким чином, питання визначення складових СОВЖ як суспільних чи інших благ має пряме відношення до особливостей державного втручання та їх ФЗ.

Відповідно до основ теорії людського капіталу на чолі з Нобелівським лауреатом Г. Беккером, освітні послуги розглядаються як «змішані блага, що потребують як загального, так і спеціального фінансування» [9]. Натомість, група науковців, серед яких можна виділити і Л. Туроу, Р. Херрстейном, К. Дженксом тощо [326], заперечують відношення освітніх послуг до суспільних благ, та розглядають їх виключно як приватне благо.

Державний чи ринковий контроль за ринком освітніх послуг має ґрунтуватися на можливості виявлення реальних потреб споживачів на освітню послугу, а «риннок спроможний виявити у явній формі тільки індивідуальні або корпоративні потреби в освіті, втілені у ринковому попиті на освітню послугу (сфера обміну)» [235].

З цього можна зробити висновок, що особиста потреба людини в професійній освіті чи її підвищенні або зміні, самовдосконаленню чи розвитку є предметом регулювання ринку на платній основі, а отже може розглядатися як приватне благо. З іншого боку, у держави є власні потреби щодо кваліфікованих робітників для ефективного функціонування економіки, що зумовлює необхідність стимулювання окремих спеціальностей у сфері освіти (тут освіту можна розглядати як мериторне або навіть «опікувальне» благо). Не слід забувати, що отримання професійної освіти можливо лише за умови наявності базової, щодо якої достатньо важко виділити індивідуальний попит, а її корисність є надзвичайно високою для суспільства, що також підпадає під юрисдикцію держави.

Держава як окремий політичний інститут, що представлений різними суб'єктами також не завжди може правильно відчувати соціальну потребу. Як

зазначає Матюк Т. В., «інтереси суб'єктів держави можуть суттєво відхилятися від суспільних, оскільки учасники політичного процесу прагнуть, перш за все, до реалізації власних інтересів та інтересів тих структур, які привели їх до влади [235]. Це потребує посиленого контролю та участі з боку громадянського суспільства, особливо в країнах з високим рівнем корупції.

Все це доводить той факт, що освітні послуги СОВЖ є складним змішаним суспільно-приватним благом, а їх ФЗ повинно бути диверсифіковано на різних рівнях (табл. 2.6).

Таблиця 2.6– Результати визначення оптимальної структури ФЗ розвитку СОВЖ залежно від рівня відповідності освітніх послуг критеріям задоволення суспільних та приватних благ

Характеристика	СОВЖ							
	Формальна освіта (державні та комунальні заклади)						Неформальна освіта	
	ДО	ЗСО	СО	ПВО	ВО	ПДО	ПШО	ОД
1. Характер споживання: 1 – загальнодоступний; 0 – індивідуальний	1	1	0	1/0	1/0	0	1/0	0
2. Виключність споживання: 1 – не існує; 0 – існує	1	1	0	1/0	1/0	1	1	1
3. Рівень конкуренції у наданні послуг: 1 – низький 0 – високий	1/0	1/0	0	1	1/0	1	0	0
4. Індивідуальний вибір благ: 1 – відсутній; 0 – присутній	1	1	0	1/0	1/0	0	0	0
5. Рівень соціальної значимості: 1 – високий; 0 – низький	1	1	1	1	1	1	1	1
Частка бюджетного ФЗ, %	90	90	20	70	60	60	30	40
Частка позабюджетного ФЗ, %	10	10	80	30	40	40	70	60
ДО – дошкільна освіта; ЗСО – повна загальна середня освіта; ПШО – позашкільна освіта; СО – спеціалізована освіта; ПВО – професійно-технічна освіта та фахова передвища освіта; ВО – вища освіта; ОД – освіта дорослих; ПДО – післядипломна освіта.								

Освітні послуги загалом є загальнодоступним ресурсом, у сфері професійної освіти починає виникати конкуренція за бюджетні місця навчання та іноді за місця в навчальних закладах загалом. У сфері неформальної освіти достатньо вагомим фактором стає фінансовий стан особи чи сім'ї, адже більшість послуг є платними, а їх споживання стає індивідуальним. Це впливає і на наступну ознаку – виключність споживання.

Рівень конкуренції у сфері базової освіти є достатньо умовним, адже установи комунальної форми власності принципово не відрізняються поміж собою. Натомість в неформальній сфері освіти конкуренція є високою.

В рамках формальної освіти освітні послуги є неподільними, що означає неможливість індивідуального вибору благ, натомість ситуація у сфері неформальної освіти обернена, користувачі самостійно обирають необхідний набір послуг.

Освітні послуги на всіх рівнях є невичерпними, що означає споживання їх одними користувачами не зменшує їх корисність для інших та є соціально-значимими для окремих індивідів та суспільства в цілому.

У своїй роботі Чекаловська Г. З. додатково виокремлює наступні специфічні риси освітніх послуг: «нематеріальність (тобто, не відчутні до моменту їх придбання, формалізація їх рис відбувається за допомогою навчальних планів і програм, ліцензій, сертифікатів і дипломів тощо); невіддільність від суб'єктів виробництва і споживачів (тобто, від викладачів та студентів); мінливість за якістю (що пов'язано з суб'єктами, відсутністю жорстко регламентованих правил надання); індивідуальний характер; неможливість збереження (дані послуги не можна накопичити наперед, адже для людини характерне забування інформації, швидке старіння знань у зв'язку з науково-технічним та соціальним прогресом тощо)» [347].

За результатами проведеного аналізу було виділено такі групи освітніх благ та оптимальну структуру їх ФЗ:

1) базової освіти (включає дошкільну та загальну середню освіту), що передбачає отримання базових компетентностей (наприклад, критичне та

системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми тощо) – на 90% передбачає бюджетне фінансування, на 10% – позабюджетне.

2) професійної освіти (включає професійно-технічну, фахову передвищу та вищу освіту), що передбачає формування і розвиток професійних компетентностей особи, навичок, необхідних для роботи за певною професією у відповідній галузі, сприяння формуванню конкурентоздатного та мобільного працівника і перспектив кар'єрного зростання впродовж усього життя людини) – на 60-70% передбачає бюджетне фінансування, на 30-40% – позабюджетне.

3) додаткової освіти (включає спеціалізовану освіту, позашкільну освіту та освіту дорослих), передбачає розвиток особистісних та професійних навичок людини, що дають змогу самореалізації як в творчій, так і в професійній діяльності тощо – на 20-40% передбачає бюджетне фінансування, на 60-80% – позабюджетне.

Основними джерелами фінансування на цих рівнях є наступні:

- бюджетного ФЗ: видатки державного та місцевих бюджетів;
- позабюджетного ФЗ: видатки домогосподарств, видатки суб'єктів господарювання, у т.ч. цільове фінансування, грантове фінансування, благодійні внески (наприклад, ендавмент-фонд, фонди розвитку громад), гуманітарна допомога, краудфандинг тощо.

Абсолютне виключення з фінансового механізму державного або приватного фінансування не є ефективним, тому у світі простежується тенденція до конвергенції цих секторів та функціонування на умовах державно-приватного партнерства. В рамках такого партнерства особливої актуальності набуває запропонована в роботі партисипативна концепція ФЗ розвитку СОВЖ.

Більш детальноше зупинимося на сучасних інструментах партисипативного фінансування, що застосовуються у світі. Перш за все, розглянемо такий вид діяльності як фандрайзинг.

Поняття «фандрайзинг» в дослівному перекладі з англійської означає збільшення коштів, фондів, ресурсів тощо. Початково його використовували у проектному менеджменті, але потім фандрайзинг набув дещо ширшого розповсюдження. Особливої популярності він набув у Сполучених Штатах Америки, що пов'язано з розвинутим «третім сектором» та державним стимулюванням донорства через різноманітні механізми пільг.

Для України це поняття носить новий характер, що зумовлює необхідність аналізу підходів до його трактування. У наукових колах його розглядають як:

– «професійна діяльність щодо мобілізації фінансових та інших ресурсів для реалізації соціально значущих і науково-дослідних неприбуткових проектів, яка вимагає спеціальних знань та навичок фандрайзера, що можуть вплинути на прийняття позитивного рішення донора» [349];

– «діяльність по залученню фінансових, матеріальних та людських ресурсів для роботи неприбуткових організацій та реалізації їх проектів, які ставлять перед собою соціально значущі цілі» [214];

– «пошук коштів або ресурсів для реалізації проектів, певної діяльності на визначеній території у визначений час та з визначеною метою; збір або залучення коштів або ресурсів для діяльності організації; вміння або мистецтво залучення ресурсів» [258].

В межах партисипативної концепції фінансування СОВЖ використання інструментів фандрайзингу є абсолютно закономірним.

Фандрайзинг дуже тісно пов'язаний з благодійністю, меценатством, спонсорством. Розмежуємо сутність даних понять відповідно до правової бази, а саме ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації»:

– «благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара;

– меценатська діяльність – благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, яка здійснюється у порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України» [272].

Фандрайзинг є дещо ширшою категорією ніж проаналізовані вище категорії, адже передбачає діяльність щодо пошуку та залучення різноманітних ресурсів, у тому числі у вигляді благодійної допомоги чи меценатської діяльності. Враховуючи специфіку дисертаційної роботи, зосередимо більшу увагу на фінансових ресурсах як основного об'єкту фандрайзингу.

Одним із основних термінів у сфері фандрайзингу та головним суб'єктом є донор, який і надає дані ресурси на безповоротній основі. Донорів можна класифікувати за різними ознаками та критеріями. Найбільш поширеною є наступна:

– державні донори – суб'єкти державної форми власності, що надають кошти з бюджетів певної країни. Зазвичай мають вузькоспеціалізовану тематику, що є пріоритетним напрямком розвитку країни. Часто характеризуються як найбільш суворі та вибагливі донори (наприклад, Агентство по міжнародному розвитку США (USAID); Інформаційне Агентство США (USIA), Британська рада, Уряд Канади тощо);

– приватні донори – суб'єкти приватної форми власності, що надають кошти у вигляді інвестицій, безповоротної фінансової допомоги чи благодійної допомоги тощо. Можуть існувати у вигляді фондів (наприклад, фонд Віктора Пінчука, фонд Роберта Боша, фонд Сороса, фонд Форда, фонд «Відродження», фонд «Від серця до серця» тощо);

– «напівприватні» донори – громадські організації, які отримують кошти від державних донорів і здійснюють їх розподіл по організаціях-заявниках. Наприклад, IREX Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів, Фонд «Євразія», DVV International та інші. Сюди ж можна віднести і міжнародні організації, подібні до Всесвітнього банку [117].

Основними формами фандрайзингу є фінансування з бюджетів різних рівнів, благодійна допомога від приватного сектору, подарунки, фінансова допомога, стипендії та гранти від різних фондів, доходи від власної діяльності (наприклад, соціальне підприємництво) тощо.

Зупинимось більш детально на поняттях фонди та гранти як основних джерел ФЗ фандрайзингової діяльності.

Термін «фонд» (англ. – fund) означає суму коштів, заощаджених або приготованих для виконання конкретних визначених цілей і завдань, що будується за принципами:

– володіє капіталом, який формується його засновниками (grantmaker – засновник фонду, фізична чи юридична особа);

– інвестує акумульований капітал, а прибуток розподіляє на конкурсній основі у вигляді грантів спрямовує на фінансування суспільно корисних програм і проектів;

– фонд не є бюджетною структурою і контроль за його діяльністю здійснює, як правило, незалежна Наглядова рада;

– фонд створюється на довгостроковій основі і не потребує пошуку нових фінансових ресурсів для реалізації поточних програм [329].

На сьогоднішній день існує велика кількість фондів за різними джерелами фінансування, видами діяльності, географічними ознаками тощо, що можуть профінансувати освітні проекти.

Досить популярною формою фінансування освітніх послуг в зарубіжних країнах є ендавмент-фонди.

На думку Рябкової К. та Покідіної В., ендавмент-фонд у вузькому сенсі розглядається як «сума коштів або цінних паперів у безстроковому фонді,

який створюється на основі благодійних внесків від донорів», а у широкому – «акт або процес надання благодійницької допомоги з метою забезпечення фінансової стабільності установи в майбутньому» [297]. Отже, основою таких фондів можуть бути як одноразові благодійні пожертви від фізичних (наприклад, від випускників, що достатньо поширено в США) та юридичних осіб (від корпорацій з якими у навчального закладу налагоджені стосунки), так і щорічні «кампанії по залученню коштів» з різних джерел на певні цілі.

Крім того, «найбільші приватні й державні університети мають значну підтримку спонсорів завдяки «пасивному» підходу, адже більшість коштів надходить завдяки іміджу, репутації та бізнес-стосункам навчального закладу» [297]. У США виділяється окрема група надходжень до ендавмент-фондів – кошти, передані за заповітом

Законом «Про вищу освіту» явище ендавмент-фондів розглядається як «сума коштів або вартість іншого майна, призначена для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від якої використовуються закладом вищої освіти з метою здійснення його статутної діяльності у порядку, визначеному благодійником або уповноваженою ним особою» [273]. Наразі даний механізм використовується лише деякими вищими навчальними закладами країни, хоча застосування його сприятиме не лише розвитку освітньої сфери, а й людському розвитку загалом.

Іншою формою партисипативного фінансування можуть виступати фонди розвитку громад. За визначенням Світового банку, «це місцеві організації, які мобілізують місцеві благодійні внески з метою підтримки проектів із розвитку громади шляхом надання грантів» [161].

Характерними ознаками фондів розвитку громад є приналежність до певної географічної території; формування фонду капіталу (ендавменту), що дозволяє накопичувати фінансові ресурси з різних джерел з метою реалізації окремих проектів (у тому числі освітніх) задля задоволення потреб окремої громади та вирішення місцевих проблем. Іншою вагомою рисою таких організацій є перерозподіл накопичених фінансових ресурсів між



представниками громади, громадськими організаціями, представниками приватного сектору тощо. Таке залучення різноманітних стейкхолдерів як на етапі формування бази ФЗ, так і на етапі його використання та перерозподілу є свідченням партисипативного характеру даного інструмента.

В Україні фонди розвитку громад також частково набули поширення та популяризуються в рамках різних міжнародних програм (наприклад, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), ICAP «Єднання» тощо). Їх роль набуває особливої актуальності в умовах реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад. В освітній сфері кошти даних фондів можуть бути спрямовані на виплату стипендії найкращим студентам, або особам з соціально-вразливих груп населення, підтримка окремих освітніх програм, перекваліфікацію працівників тощо.

Однією із основних форм фінансової допомоги, що надають донори різних форм і видів є грантове фінансування окремих проектів.

Грант (англ. «grant» – дар, дотація, стипендія) – це безоплатна цільова субсидія, що надається на конкурсній основі організації, ініціативній групі або індивідуальній особі для реалізації заявленого проекту в тій чи іншій сфері діяльності [254]. Зазвичай, гранти надаються після проходження певного конкурсу проектів, що передбачає підготовки пакету документів, що обґрунтовують необхідність коштів та напрямки їх використання. Гранти можуть надаватися на різні цілі: на реалізацію певного проекту, поїздки на певний захід (школа, конференція тренінг), навчання чи стажування, проведення дослідження чи польових робіт, публіцистичну діяльність тощо.

У зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу та поширенням мережі Інтернет в економічну сферу видозмінюються і виділяються нові інноваційні форми фанрайзингу, як наприклад краудфандинг.

Краудфандинг (англ. crowd – «натовп», funding – «фінансування») – це процес колективної співпраці людей (донорів), які добровільно об'єднують свої кошти або інші ресурси разом, щоб підтримати зусилля або надати

допомогу у вирішенні якоїсь суспільної проблеми інших людей або організацій (реципієнтів), що здійснюється, як правило, через Інтернет [349].

Залежно від винагороди учасників краудфандинг може використовуватися або на добровільних благодійних основах (наприклад, в соціальній, медичній сфері як збір коштів на допомогу тощо); або з фінансовою чи нефінансовою віддачею.

Нефінансова винагорода може проявлятися «у вигляді записаного альбому, запрошення на концерт, згадки в титрах, першого зразка виробленого продукту, автографа й усього того, на що вистачить уяви автора проекту. Окремим випадком схеми нефінансової винагороди є модель попереднього замовлення. У цій концепції винагородою може бути сам продукт» [266].

Фінансова винагорода від краудфандингу (в науковій літературі ще зустрічається як термін «краудінвестинг») може приймати різні форми:

– модель роялті, що передбачає окрім нефінансових бонусів і різних заохочень, отримання частки від доходів або прибутку проекту, який фінансується;

– народне кредитування, що передбачає залучення коштів в достатньо широкому спектрі діяльності, як ля фізичних, так і для юридичних осіб, більш зручний механізм отримання кредиту та наявність чіткого графіку повернення платежів. Як виділяє група авторів на чолі з Петрушенко Ю. М., кредитування фізичних осіб може існувати у вигляді наступних форм: P2P (peer-to-peer) кредитування, коли позичальник спілкується з безпосереднім кредитором, краудфандинговий майданчик у цьому разі є посередником і певною мірою гарантом усієї процедури; соціального кредитування, що характеризується мінімальними відсотками за кредитом або їх повною відсутністю [266]; мікрокредитування, який часто пропонується без застави, поручительства для особи або через групове кредитування у вигляді невеличкої суми грошей, але під високий відсоток. Даний інструмент переважно застосовується для малозабезпечених прошарків населення, які не

мають доступу до якісних фінансових інструментів, метою такого кредиту зазвичай визнається саморозвиток, навчання та, в подальшому, розвиток власної бізнес-ідеї для зниження рівня бідності населення та підвищення економічного розвитку регіону;

– акціонерний краудфандинг, що передбачає отримання частки від власності, право голосу, акції, дивіденди тощо. В Україні розвиток даного інструменту є дещо ускладнений у зв'язку з слабо розвиненістю ринку цінних паперів.

В нашій державі краудфандинг знаходиться на початкових етапах свого розвитку, але має великий потенціал. Піонерами в цій сфері були «Українська біржа благодійності», запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» та сайт «Велика Ідея» [266].

Найбільш популярним проектом у сфері краудфандингу в Україні є «Спільнокошт» (створений 2012 року) на сайті «Велика Ідея», що спрямований на розвиток громадянського суспільства шляхом підтримки різних соціальних проектів, у тому числі освітніх. Це є найбільший вид народного кредитування за допомогою онлайн-механізму в країні. За даними сайту [256], за 2015-2017 роки було реалізовано понад 200 успішних проектів в різних регіонах України на суму понад 12 млн. грн. Крім цього, на даному проекті відбувається розміщення інформації про різноманітні заходи неформальної освіти у вигляді грантів, конкурсів, стипендій, шкіл тощо.

Проаналізувавши наявні та профінансовані проекти освітнього характеру, можна зробити наступні висновки, що зустрічаються як заходи для формальної, так і не для формальної освіти, для осіб різних вікових груп та соціального становища. Таким чином, дана платформа є актуальною для збирання фінансових ресурсів для різноманітних заходів в СОВЖ.

Достатньо новою є краудфандингова платформа освітніх проектів «GoFundEd», що передбачає підтримку ініціатив та новаторських ідей вчителів (переважно на рівні шкіл) та розвиває в учнів навички «XXI

століття» (креативність, критичне мислення, емоційна компетентність, здатність до співпраці з іншими та переговорів, прийняття рішень тощо).

Однією із форм ФЗ освітньої галузі є кредитування. В розвинених країнах світу особливої популярності у світі набуває механізм мікрокредитування.

На етапі становлення, мікрофінансування – інструмент, який надає можливість отримати фінансування для реалізації проекту або бізнес-ідеї малозабезпечених прошарків населення, які не мають доступу до якісних фінансових інструментів. На даний час він почав активно використовуватися для більш широкого кола споживачів.

Основною метою мікрофінансування є забезпечення людей коштами для саморозвитку та, в подальшому, розвитку власної бізнес-ідеї для зниження рівня бідності населення та підвищення економічного розвитку регіону. Кошти зазвичай надаються на придбання необхідних для розвитку бізнесу матеріалів, інструментів, техніки чи оренди приміщення. Розглядаючи аспект фінансування освітніх послуг, кошти можуть надаватись на навчання, створення освітнього простору чи сайту, сприяння перепідготовки кадрів та освіти дорослих загалом.

До механізмів надання фінансових послуг в мережі мікрокредитування належать індивідуальне та групове фінансування. При останньому кошти надаються групі осіб (підприємців), що надає додаткові гарантії надавачу мікрокредиту, оскільки в групі забезпечується елемент взаємоконтролю.

Однією з основних особливостей мікрокредитування на рівні з його короткостроковістю є високий рівень відсоткових ставок. Така ситуація зумовлена сутністю мікрофінансування, що передбачає відсутність застави, поручительства або іншого виду забезпечень, що підвищує рівень ризикованості даного інструменту. Станом на 2013–2014 роки відсоткові ставки варіюються в наступних межах: менше ніж 5% у Франції та Італії (для групового кредитування) до 42% для індивідуального кредитування у Великій Британії. Середня процентна ставка для бізнес-кредитів становила

10%, для індивідуальних позик – 15%. Така ситуація пов'язана з відмінностями у законодавстві, особливо існуванням або відсутністю закону про лихварство [65].

Логічним продовженням профінансованих проектів в ході фандрайзингу є соціальне підприємництво, що є достатньо новою формою організації відносин для українських реалій.

Відповідно до визначення Британської Ради, це «бізнес, спрямований на соціальні цілі, з прибутками, що йдуть переважно на саморозвиток, громадські справи чи вирішення соціальних проблем» [81].

Подібне визначення надає і ОЕСР, що визначає соціальне підприємництво як «будь-яку діяльність, яка здійснюється в суспільних інтересах, організована з підприємницьким підходом, але основною метою якої є не максимізація прибутку, а досягнення певних економічних і соціальних цілей, і яка має потенціал для залучення інноваційних рішень щодо проблем соціальної ізоляції та безробіття» [92].

Таким чином, під соціальним підприємством пропонуємо мати на увазі суб'єкт господарювання будь-якої організаційної чи правової форми власності, які спрямовують прибуток на соціальні цілі, тобто орієнтовані як на соціальну, так і на економічну сфери.

Розглянемо ключові соціальні та економічні елементи, що характерні для соціальних підприємств:

#### 1. Економічні критерії:

– на відміну від традиційних некомерційних організацій, соціальні підприємства безпосередньо беруть участь у виробництві та продажі товарів і послуг (а не тільки виконуючи консультативні функції);

– соціальні підприємства добровільно створюються і управляються групами громадян. У результаті, в той час як вони можуть отримати гранти та пожертвування від державних органів або приватних компанії, соціальні підприємства мають високий ступінь автономії і акціонери мають право голосу та виходу з організації;

– фінансова життєздатність соціальних підприємств залежить від зусиль своїх членів, які несуть відповідальність за забезпечення достатніх фінансових ресурсів, отже, вони включають в себе значний рівень економічного ризику;

– діяльність соціальних підприємств вимагає мінімальної кількості найманих працівників (тобто тих, хто отримує оплату праці) [96].

## 2. Соціальні критерії:

– соціальні підприємства є результатом ініціативи громадян, що належать до громади або групи, яка розділяє певну потребу або мету;

– права щодо прийняття рішень є загальними та рівними серед зацікавлених сторін, як правило, за принципом «один член, один голос». Хоча власники капіталу в соціальних підприємствах відіграють важливу роль, повноваження щодо прийняття рішень ґрунтується не на власності на капітал;

– користувачів послуг соціальних підприємств часто беруть участь в управлінні діяльністю. У багатьох випадках однією з цілей є зміцнення демократії на місцевому рівні через господарську діяльність;

– соціальні підприємства включають організації, які повністю забороняють розподіляти прибуток. Тому соціальні підприємства уникають політику максимізації прибутку, так як вони включають обмежений розподіл прибутку;

– соціальні підприємства переслідують мету принести користь спільноті або певній групі людей. Таким чином, вони прямо або опосередковано сприяють зміцненню почуття соціальної відповідальності на місцевому рівні [96].

Тобто, соціальне підприємництво є новою концепцією сьогодення та альтернативою приватних підприємств, які спрямовані лише на максимізацію доходу.

У розвитку соціального підприємництва зацікавлені різні сторони: держава, третій сектор та громада.

Держава вважається основним гарантом соціальної справедливості в суспільстві. Проте вона не завжди здатна вирішувати всі соціальні проблеми, що існують у суспільстві. Саме тому з розвитком соціального підприємництва по-перше, держава зможе отримати додаткове джерело податкових надходжень; по-друге, відбудеться зменшення витрат на соціальну сферу, адже деякі соціально-вразливі групи будуть захищені за рахунок соціальних підприємств; по-третє, деякі соціальні підприємства зможуть працевлаштувати представників соціально-вразливих верств населення, що вплине на стан безробіття в країні.

На сьогоднішній день в Україні відсутня підтримка державою розвитку соціального підприємництва. На законодавчому рівні немає нормативного акту, який би регулював їх діяльність та встановлював якісь би пільги для їх розвитку. Таким чином, щоб юридично здійснювати свою діяльність треба офіційно зареєструватися або як певна юридична особа (ТОВ, АТ, кооператив тощо) або як фізична особа-підприємець і сплачувати відповідні податки, вести діяльність та звітуватися. Це можна розглядати як позитивний фактор, адже суб'єкти можуть обирати вигідну їм форму господарювання та режим оподаткування. Проте українські реалії свідчать навпаки про великі складнощі пов'язані з веденням малого бізнесу в країні, що ускладнює розвиток соціальних підприємств. Тобто, відповідно до законодавства України, підприємства можемо називати соціальними лише умовно, враховуючи критерії зарубіжних країн для цього.

Щодо третього сектору, то у світі досить поширеною є практика розвитку соціального підприємництва представниками громадських організацій. Вони мають особисту зацікавленість та безпосередню близькість до громадян, що потребують певної допомоги. Також це дозволяє їм стати незалежними від грантових чи добровільних коштів.

В Україні також багато «соціальних» підприємств створюється за рахунок громадських організацій, парадоксом є те, що вони існують в переважній більшості за рахунок коштів інвесторів чи грантів. Іншим

вагомим недоліком є те, що лише деякі з даних суб'єктів надають соціальні звіти громадськості про свою діяльність та залучені кошти.

Основну фінансову та інформаційно-консультативну підтримку для розвитку соціального підприємництва в країні надають наступні міжнародні організації: Британська Рада в Україні, Фонд Східна Європа, Pricewaterhouse Coopers в Україні, Ерсте Банк та Міжнародний фонд «Відродження», Erste Stiftung тощо. Починаючи з 2010 року за підтримки даних організацій реалізується проект «Сприяння соціальному підприємництву», що має на меті створити системні передумови для розвитку сектору соціального підприємництва в регіонах України [293].

У 2013 році відбулася спроба ідентифікувати соціальні підприємництва в рамках проекту «Створення всеукраїнського ресурсного центру розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи»». Таким чином було сформовано каталог соціальних підприємств України [188], який включав 41 «соціальне» підприємство. Соціальні підприємства, представлені в даному звіті можна умовно розподілити за сферами діяльності на:

- спортивні заклади, що в переважній більшості в якості соціальної цілі зазначають розвиток спорту для молоді, осіб з малозабезпечених сімей, дітей-сиріт, туристичні заходи тощо (наприклад, туристичний мотузковий парк «Адреналін», спортивна школа гун-фу «Дракон і Тигр»);

- організації інвалідів, що займаються адаптацією та реабілітацією людей з обмеженими можливостями, розвиток їх професійних і творчих навичок, соціальної адаптації тощо (наприклад, підприємства Обласного громадсько-соціального об'єднання «Асамблея інвалідів Черкащини»);

- благодійні крамниці, які на виручені кошти допомагають особам, що опинилися в кризовому стані, особам з обмеженими можливостями, дітям-сиротам тощо (наприклад, соціальна пекарня «Горіховий дім», благодійний магазин «Ласка»);



– оздоровчі організації, які займаються переважно реабілітацією осіб з обмеженими можливостями (наприклад, ТОВ МРЦ «Здоров'я», лікувально-оздоровчий центр «Ельбрус»);

– організації з розвитку дітей, соціальними цілями яких є допомога дитячим будинкам чи дітям з обмеженими можливостями (наприклад, благодійний фонд «Діти Радуги», МГО «Вулик ідей»);

– інші організації, що надають різноманітні послуги (ремонт, пошиття, телекомунікаційні послуги, неформальна освіта тощо).

Більшість з цих видів соціальних підприємств містять освітню складову та спрямовані на розвиток переважно соціально-вразливих верств населення, дітей тощо.

У переважній більшості організаційно-правовою формою наведених в каталозі суб'єктів є поєднання громадської організації з фізичною особою-підприємцем. При чому детальна інформація про розподіл прибутку на соціальні цілі у відкритому доступі громадськості не надається.

Соціальні підприємства можна вважати агентами змін в українському суспільстві, що забезпечують альтернативне джерело фінансування соціальних послуг та вирішення суспільних проблем. Проте в країні не створено відповідних умов для їх розвитку і функціонування, що є негативним фактором як для суспільства, так і держави загалом.

Як висновок зазначимо, що запропонований диверсифікований підхід до формування структури ФЗ різних освітніх послуг на основі їх рівня відповідності критеріям задоволення суспільних і приватних благ в повній мірі відповідає базовим принципам концепції освіти впродовж усього життя, прийнятої ЮНЕСКО, а також положенням партисипативної концепції фінансування та дає можливість використовувати сучасні інструменти партисипативного фінансування, що застосовуються у світі.

2.3 Формалізація впливу фінансового потенціалу розвитку системи освіти впродовж усього життя на показники соціально-економічного розвитку України

В умовах становлення нового типу суспільства, для якого характерний інноваційний тип економіки все більшого значення набуває ступінь розвитку ринку освітніх послуг та якість системи освіти в країні, що починає розглядатися як інвестиції в людський та соціальний капітал. Така ситуація обумовлює численні теоретичні та емпіричні дослідження світової наукової спільноти щодо наявності стійкого зв'язку між існуючою системою освіти в країні та ступенем її ФЗ та основними макроекономічними чи соціальними показниками. Натомість, в Україні такі дослідження проводяться фрагментарно та несистематично, що не дозволяє сформувати чітку систему підходів і методів для оцінки «віддачі» від інвестицій в освіту.

У контексті даного підрозділу було поставлено за мету сформувати систему гіпотез щодо впливу фінансування розвитку СОВЖ на окремі соціально-економічні показники в Україні. За базовий індикатор було прийнято рішення обрати фінансовий потенціал (ФП) розвитку СОВЖ, розрахований у підпункті 2.2., що являє собою сумарний обсяг можливих асигнувань на освіту з бюджетних і позабюджетних джерел. Методом перевірки було обрано кореляційно-регресійний аналіз, який дозволяє дослідити залежність між змінними, виявити природу і тісноту наявного зв'язку та кількісно її виразити за допомогою певної економетричної моделі.

Для формування основних гіпотез щодо взаємозв'язку фінансування освітньої галузі та окремих показників соціально-економічного розвитку країни були проаналізовані наукові праці та емпіричні розрахунки зарубіжних дослідників, міжнародні звіти експертів ЮНЕСКО, Світового банку, Європейської Комісії та ОЕСР. В результаті цього було виокремлено сім напрямків (табл. 2.7), щодо яких пропонується проведення дослідження та перевірка їх адекватності для України.

Таблиця 2.7 – Система показників для перевірки гіпотез щодо впливу сукупного фінансування СОВЖ на соціально-економічний розвиток України

Гіпотеза щодо впливу збільшення ФП розвитку СОВЖ	Показники для перевірки гіпотези	Науковці, які досліджували подібний зв'язок
1. Сприяє економічному зростанню	Відношення ФП до ВВП ( <i>GDP</i> )	Зоран Т. [106], Курай А. [22], Бексеті А., Мустафа Б. [14]
2. Зменшує нерівномірність розподілу доходів населення	Відношення ФП до індексу Джині ( <i>GI</i> )	Сильвестер К. [90], Де Грегоріо, Лі [24], Беккер Дж. С., Чісвік Б. Р. [11]
	Відношення ФП до квінтільного коефіцієнту диференціації доходів населення ( <i>KvC</i> )	
3. Сприяє покращенню стану ринку праці (збільшення зайнятості та скорочення безробіття) в країні	Відношення ФП до рівня зайнятості населення	Холден С., Спарман В. [43], Адаво А. М. [1]
	Відношення ФП до рівня безробіття	
4. Сприяє підвищенню рівнів глобалізації та конкурентоспроможності країни	Відношення ФП до індексу глобалізації країни ( <i>KOF IG</i> )	Озкок З. [66], Ансел Б. [4], Рікард С. Дж. [77], Кейсер Х. [52]
	Відношення ФП до глобального індексу конкурентоспроможності країни ( <i>GCI</i> )	
5. Зменшує сприйняття корупції та рівень злочинності в країні	Відношення ФП до індексу сприйняття корупції в країні	Беетс С. Д. [12], Гейнеман С. П. [42], Каффенбергер М. [49]
	Відношення ФП до кількості вчинених злочинів	
6. Зменшує міграцію в країні	Відношення ФП до міграційного приросту/ скорочення населення ( <i>MigrR</i> )	Коєні-Пірані Д. [19], Вакгітова Г., Коуп Т. [101], Доцкуєр Ф. та інші [26]
7. Сприяє сплаті податків населенням	Відношення ФП до податкових надходжень до бюджету країни ( <i>TI</i> )	Діссоу Я., Дідіс С. [26], Стеер Л., Сміт К. [86]

Вхідними даними для проведення аналізу та перевірки запропонованих вище гіпотез стали аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки України, Світового банку, Швейцарського економічного інституту КОФ, Міжнародної організації державно-приватного співробітництва тощо та власні розрахунки щодо показника ФП розвитку СОВЖ. Розрахунки проводилися за допомогою використання програмного пакета Statistica 6.1.

*I гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ сприяє економічному зростанню країни.*

Враховуючи, що суттєвою та обов'язковою складовою показника ФП розвитку СОВЖ є бюджетне фінансування, вважаємо за доцільне зупинитися на проблемі взаємозв'язку державних витрат загалом та економічного зростання. Щодо цього питання умовно можна виділити дві групи абсолютно полярних поглядів:

– одна група науковців вбачає у такому взаємозв'язку негативний вплив, адже зростання державних витрат передбачає необхідність підвищення податкових надходжень, зменшення ділової активності, скороченню заощаджень населення і як результат – зменшення економічного зростання країни;

– інша група дослідників розглядає протилежний бік даного явища, адже державні інвестиції сприятимуть розвитку інфраструктури, інвестиційних процесів, а отже і до економічного росту країни загалом [157].

Важливий теоретичний та емпіричний внесок в дослідження взаємозв'язку економічного зростання та державних витрат здійснив у 1863 р. німецький вчений Адольф Вагнер, який довів існування між ними позитивної кореляції та стверджував, що ріст ВВП супроводжується прискореним зростання державних витрат (так званий закон Вагнера). Крім цього, він наголошував, що саме держава, а не приватний сектор, повинна підтримувати розвиток таких галузей як освіта і культура [156].

Натомість, економісти Р. Армі та Р. Рана довели зворотній вплив даного закону (параболічна крива Армі-Рана), що полягає у наступному: зростання державних витрат позитивно впливає на економічне зростання країни лише до певного моменту (точка Скаллі, яка приблизно дорівнює 23%), після якого відбувається зниження темпів росту.

Розглядаючи державні видатки через призму їх структурних елементів, варто звернути увагу на роботу І. М. Боярко, Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнеки. Дані дослідники розподіляють їх на дві групи: видатки, що здійснюють

позитивний або негативний вплив на економічне зростання. Вони зазначають, що «максимальний позитивний ефект на економічний розвиток мають видатки інвестиційного характеру ... як інвестиції в основний капітал (капітальні видатки), так і інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров'я). До витрат, що мають менший вплив на зростання економіки належать, так звані, витрати споживчого характеру – непродуктивні видатки (у першу чергу це витрати на підтримку галузей економіки та видатки соціального характеру)» [157]. Таким чином видатки на освіту є продуктивними, а отже мають здійснювати позитивний вплив.

Для підтвердження або спростування даних поглядів щодо характеру взаємозв'язку між ФП розвитку СОВЖ та одним із основних показників економічного зростання – ВВП України в часовому діапазоні 2002-2016 роки застосований кореляційно-регресійний аналіз.

На першому кроці побудовано діаграму розсіювання або кореляційне поле (рис. 2.13), що є графічною інтерпретацією вибірки значень залежної та незалежної величини на певній площині та дозволяє зробити висновок про напрямок та тісноту зв'язку між змінними. Крім того, побудова діаграми розсіювання допомагає визначитися зі специфікацією моделі (вибір форми зв'язку між досліджуваними параметрами).

На рис. 2.13 спостерігаємо лінійний та прямий зв'язок: коефіцієнт кореляції складає 0,974, тобто 97,4% варіації ВВП пояснюється зміною ФП розвитку СОВЖ. Це є свідченням сильного позитивного зв'язку.

В основу регресійного аналізу даної та нижче наведених гіпотез було покладено класичну виробничу функцію, яку математично можна виразити наступним чином [155]:

$$y = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) + \varepsilon \quad (2.4)$$

де  $y$  – випуск продукції;

$x_i$  –  $i$ -й вид затрат (ресурсів).

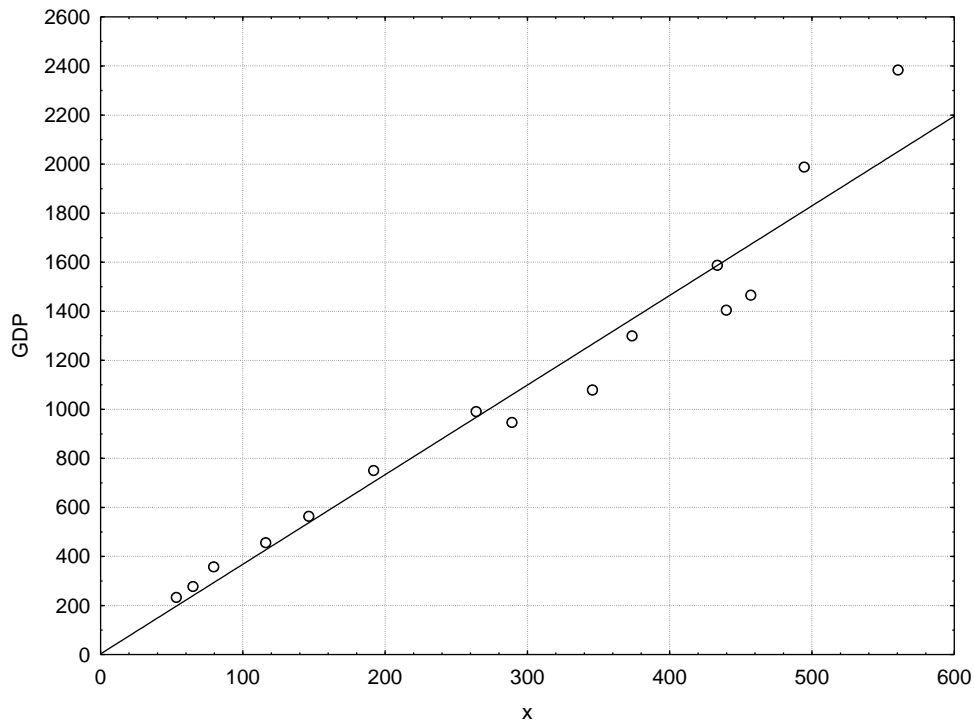


Рисунок 2.13 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ та ВВП (*GDP*)

Випадкова величина  $\varepsilon$  включає вплив не врахованих у моделі факторів, випадкових похибок та особливостей вимірювання. Її присутність у моделі викликана трьома причинами: специфікацією моделі, вибіркоvim характером вихідних даних, особливостями вимірювання змінних [116].

Проведені розрахунки свідчать про лінійний зв'язок між показниками, а отже рівняння регресії для першої гіпотези матиме наступний вигляд:

$$GDP = 2,931 + 3,654x, \quad (2.5)$$

де  $x$  – ФП розвитку СОВЖ.

При зміні рівня ФП розвитку СОВЖ на 1, показник ВВП зросте в середньому на 3,654 одиниць. Параметри рівняння регресії а також регресійне рівняння є статистично значущими, про що свідчать критерії Фішера та Стюдента, що підтверджено у підсумковій таблиці 2.6.

Таким чином, можна стверджувати про підтвердження першої гіпотези, тобто наявність тісного прямого зв'язку між ФП розвитку СОВЖ та рівнем економічного розвитку України.

*II гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ зменшує нерівномірність розподілу доходів населення.*

Для характеристики нерівномірності розподілу доходів населення використано два показника:

– індекс Джині (або коефіцієнт концентрації доходів, що відображає на основі кривої Лоренца характер розподілу всієї суми доходів населення між його окремими групами [163]).

– квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення (за поясненнями Державної служби статистики – це співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів).

За допомогою діаграм розсіювання (рис. 2.14, 2.15) було виявлено присутність нелінійного зв'язку між ФП розвитку СОВЖ та обома показниками нерівномірності розподілу доходів населення. Шляхом підбору можливих варіантів функцій, було визначено, що дана залежність найкраще описується поліноміальною функцією 2-го ступеня як для індексу Джині (коефіцієнт детермінації – 0,894), так і для квінтільного коефіцієнту диференціації загальних доходів населення (коефіцієнт детермінації – 0,921).

Це також підтверджено високими значеннями коефіцієнтів кореляції, значення якого для першого випадку складає (-0,921), а для другого (- 0,890). Це означає, що зв'язок є оберненим та достатньо сильним. Статистична значимість моделі підтверджується показниками, наведеними в таблиці 2.8. Рівняння регресії матимуть наступний вигляд:

$$GI = 30,829 - 0,023x + 0,00002x^2 \quad (2.6)$$

$$KvC = 2,435 - 0,002x + 0,000003x^2 \quad (2.7)$$

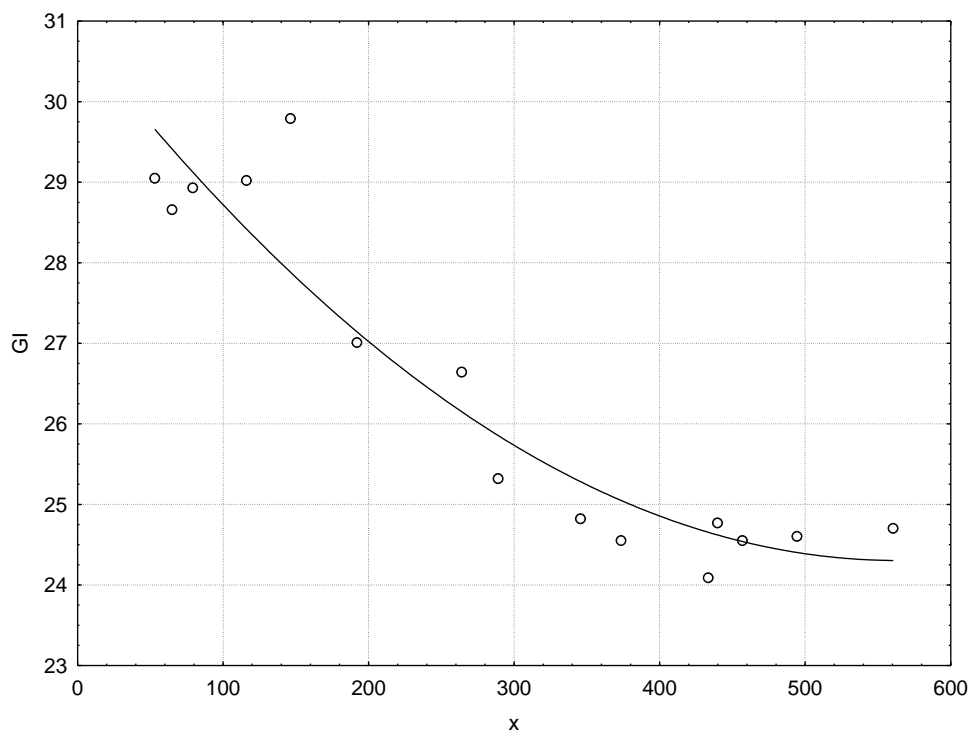


Рисунок 2.14 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ та індексу Джині ( $GI$ )

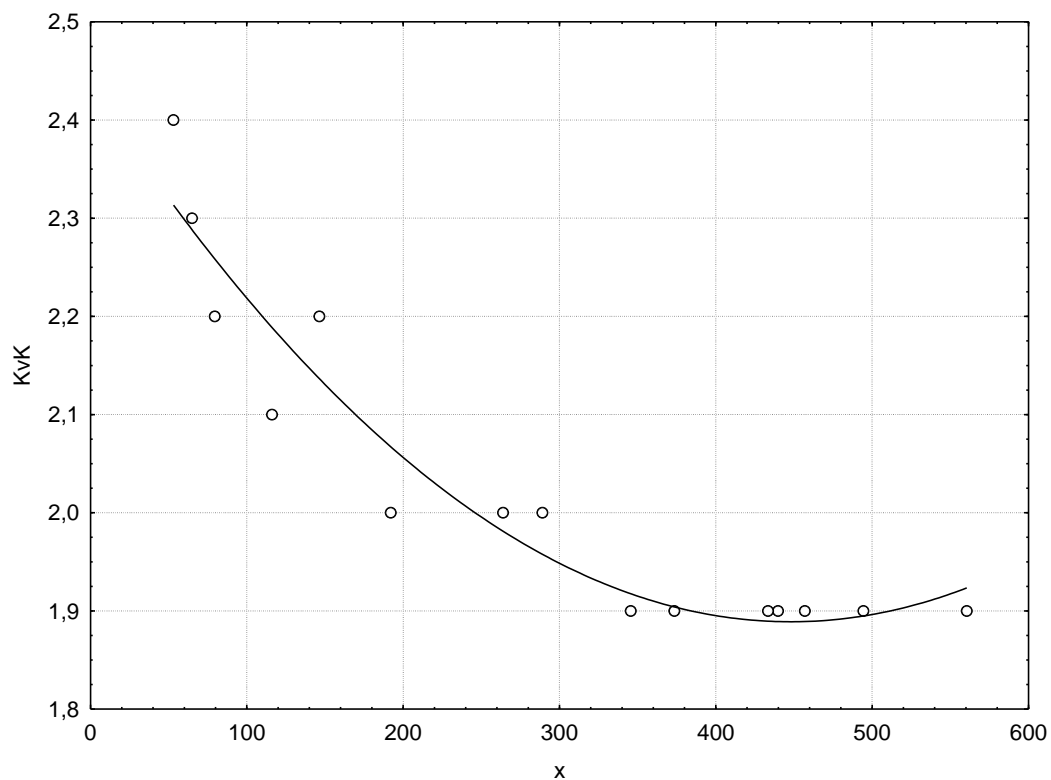


Рисунок 2.15 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ та квінтільного коефіцієнту диференціації загальних доходів населення ( $KvC$ )



Таким чином, проведений аналіз підтверджує висунуту гіпотезу щодо зворотнього зв'язку між збільшенням ФП розвитку СОВЖ та показниками нерівномірності розподілу доходів населення.

*III гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ сприяє покращенню стану ринку праці (збільшення зайнятості та скорочення безробіття).*

На першому кроці кореляційно-регресійного аналізу, а саме при побудові діаграм розсіювання було виявлено відсутність чіткого взаємозв'язку між даними показниками (рис. 2.16).

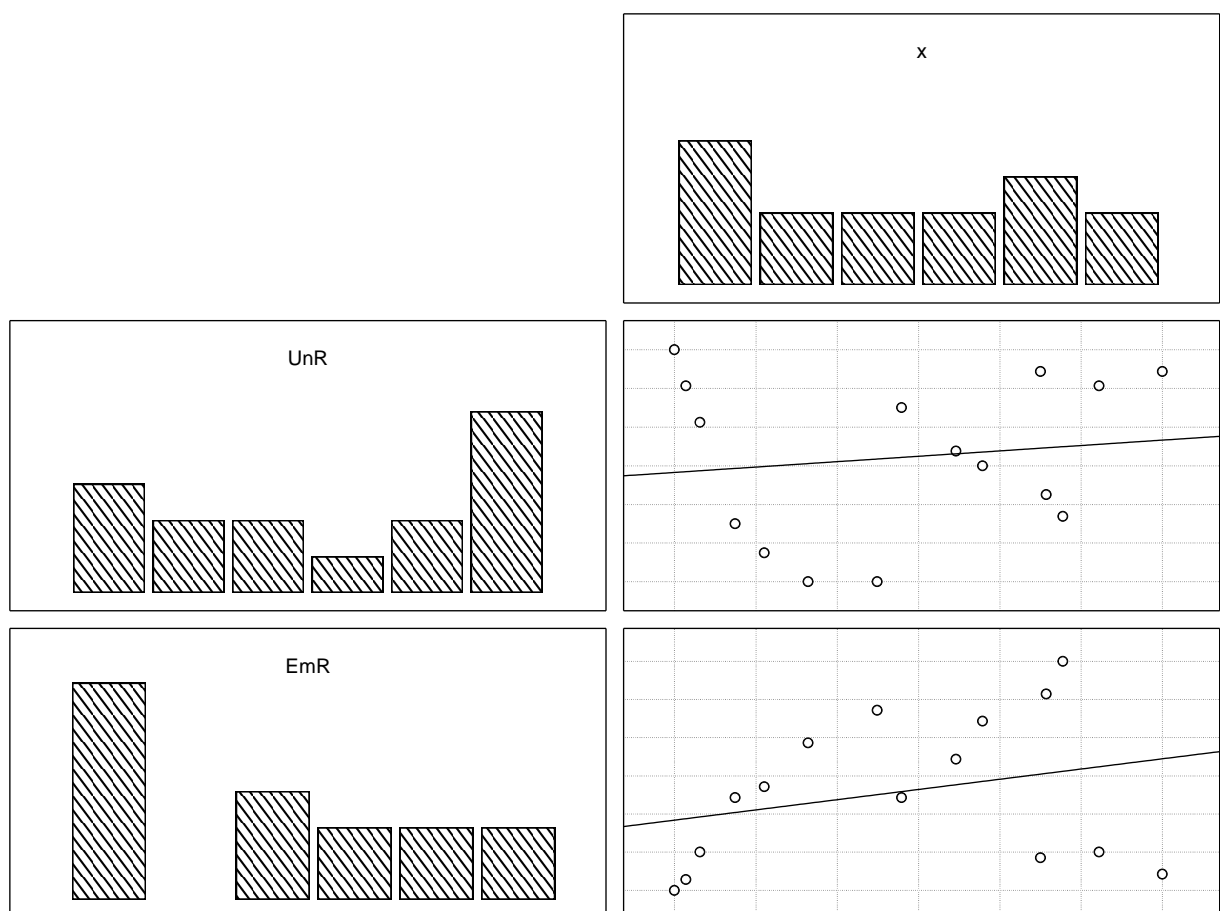


Рисунок 2.16 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з рівнем безробіття населення ( $UnR$ ) та рівнем зайнятості населення ( $EmR$ )

Зазначимо, що на думку деяких науковців [206] вплив фінансування СОВЖ на стан ринку праці можна простежити через 5 років. Це

аргументують декількома причинами, серед яких можна виділити: незмінність напрямку державної програми розвитку освіти за цей час; п'ять років є середнім строком отримання вищої освіти та час, необхідний для формування ґрунтовних знань та професійних компетенцій. Математично лаг у п'ять років був підтверджений на основі модулю «Аналіз розподілених лагів» у програмному забезпеченні Statistica 6.1.

Результати оновленого кореляційного аналізу з лагом у 5 років подано на рис. 2.17. Як бачимо, ситуація докорінно змінилася, бо простежується щільний прямий зв'язок між сукупними витратами на СОВЖ та рівнем зайнятості, поліноміальний зв'язок 2-го ступеня з рівнем безробіття населення (коефіцієнт детермінації для рівня безробіття складає 0,907, а для рівня зайнятості 0,854).

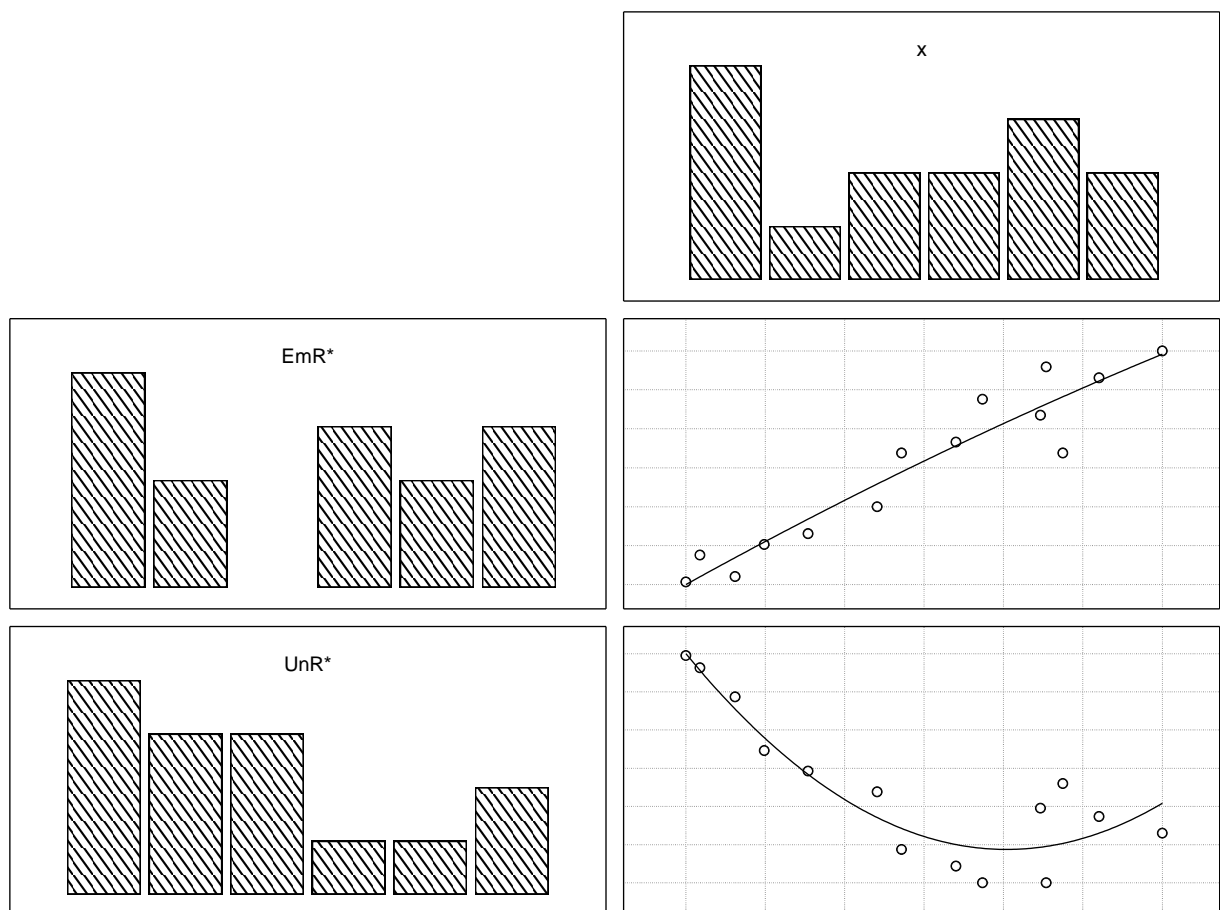


Рисунок 2.17 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з рівнем безробіття населення ( $UnR^*$ ) та рівнем зайнятості населення ( $EmR^*$ ) з лагом у 5 років

Побудоване рівняння регресії для описаних змінних з лагом у п'ять років будуть мати наступний вигляд:

$$UnR^* = 13,968 - 0,034x + 0,00004x^2 \quad (2.8)$$

$$EmR^* = 54,761 + 0,008x \quad (2.9)$$

Таким чином, третя гіпотеза щодо позитивного впливу збільшення ФП розвитку СОВЖ на стан ринку праці (збільшення зайнятості та скорочення безробіття) підтверджується, проте у середньостроковій перспективі.

*IV гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ сприяє підвищенню рівнів глобалізації та конкурентоспроможності країни.*

Для перевірки даної гіпотези для України першим показником було обрано індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), який щорічно складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute). Він розраховується на основі 24 показників, які об'єднані в чотири загальні блоки:

- економічна глобалізація, що характеризується обсягом міжнародної торгівлі, міжнародних інвестицій, особливостями податкової та митної політики країни (наявність бар'єрів та інших обмежень тощо);

- соціальна глобалізація, що виражається в наявності міжнародного туризму, частці населення-нерезидентів, інформаційних потоків міжнародного характеру (міжнародний телефонний та Інтернет-трафік, пошта та ЗМІ міжнародного характеру), транскордонних грошових переказів;

- політична глобалізація – членство країни в міжнародних організаціях та об'єднаннях, участь в міжнародних місіях, підписання міжнародних договорів та кількість посольств в країні [28].

На основі проведеного аналізу було виділено логарифмічну залежність, яка найкраще описує дану модель (контрольні показники наведено в підсумковій таблиці 2.8), графічна інтерпретація наведена на рис. 2.18.

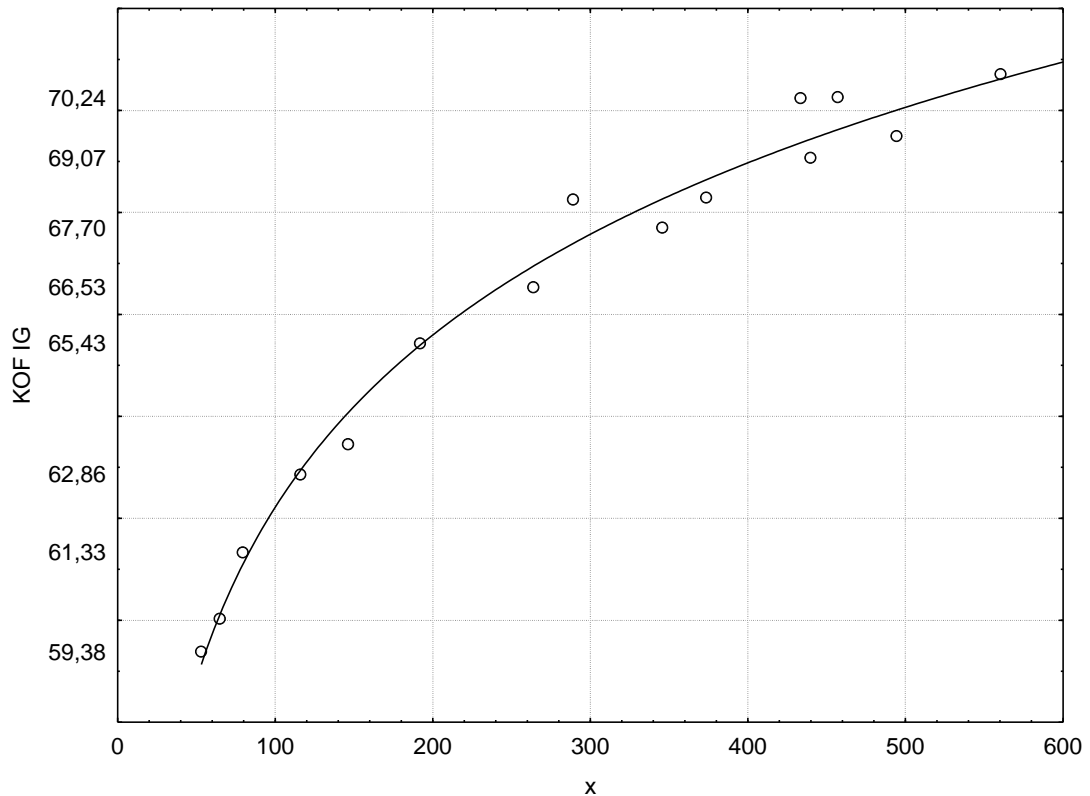


Рисунок 2.18 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з індексом глобалізації (*KOF IG*)

Рівняння лог-лінійної моделі регресії може бути представлено у вигляді формули 2.7, відповідно до якої зростання ФП розвитку СОВЖ на 1% призведе до збільшення індексу глобалізації на 0,04 од. Зв'язок між показниками є прямий, щільний, статистично значимий (табл. 2.8).

$$KOF IG = 39,769 + 4,874 \ln(x) \quad (2.10)$$

Другим показником для перевірки гіпотези про збільшення ФП розвитку СОВЖ на підвищення рівнів глобалізації та конкурентоспроможності країни, було обрано індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) [93], що складається Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ). Він демонструє рівень продуктивності та процвітання економік більшості країн світу на основі

загально статистичних джерел та опитування керівників великих компаній.

Складовими індексу є 12 блоків:

- якість інститутів;
- інфраструктура;
- макроекономічна стабільність;
- здоров'я і початкова освіта;
- вища освіта і професійна підготовка;
- ефективність ринку товарів і послуг;
- ефективність ринку праці;
- розвиненість фінансового ринку;
- рівень технологічного розвитку;
- розмір внутрішнього ринку;
- мережа та якість бізнесу;
- інноваційний потенціал.

Аналогічно до попередніх гіпотез, спочатку було побудовано кореляційне поле, яке відображає наявність нелінійного зв'язку. На основі підбору форми моделі, яка найкраще б характеризувала наявний в даному випадку тип залежності, було обрано логарифмічну функцію. Графічне зображення функції наведено на рисунку 2.19, а сама лог-лінійної функції регресії матиме наступний вигляд:

$$GCI = 3,408 + 0,108 \ln(x) \quad (2.11)$$

Тобто, зі збільшенням ФП розвитку СОВЖ на 1%, індекс глобальної конкуренції збільшиться на 0,001 од.

Таким чином, четверта гіпотеза про прямий вплив ФП розвитку СОВЖ на глобалізацію та конкурентоспроможність країни вважається підтвердженою.

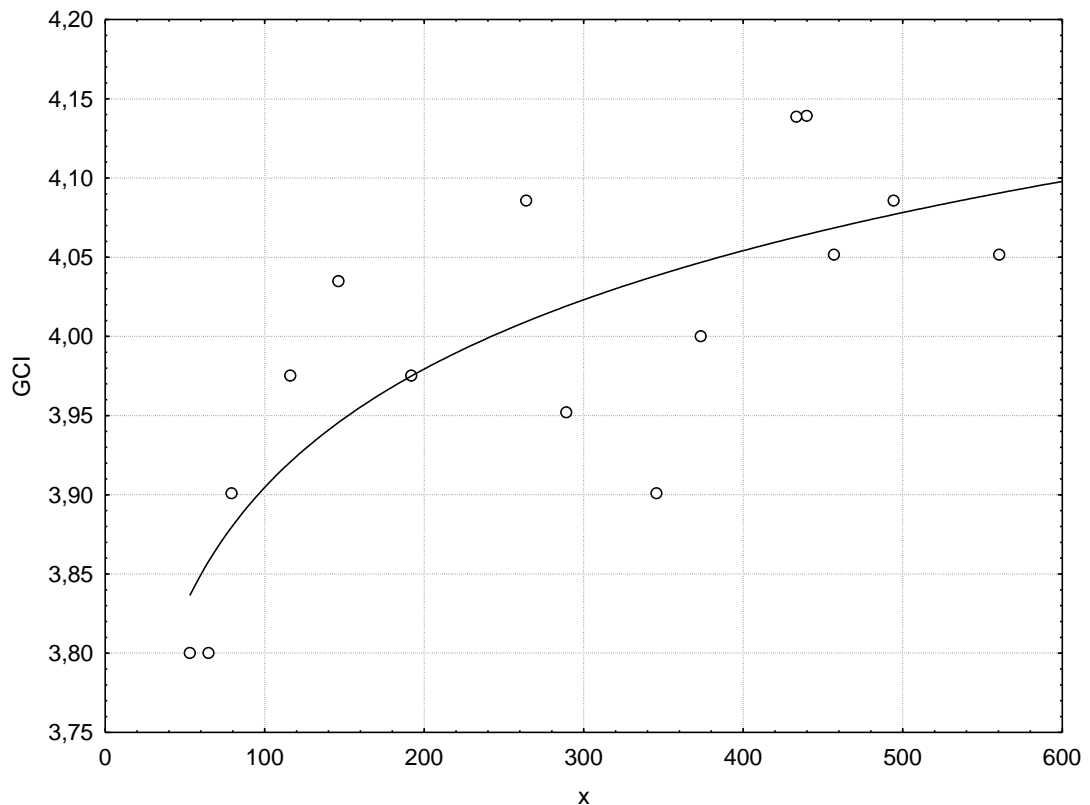


Рисунок 2.19 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з індексом глобальної конкуренції

*V гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ зменшує рівень сприйняття корупції та рівень злочинності*

Для оцінки даного блоку для України було обрано два наступні показники:

– індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) – міжнародний індекс, що складається на щорічній основі організацією Transparency International на основі даних незалежних опитувань;

– кількість виявлених злочинів за рік – як один із основних показників правопорушень за даними Державної служби статистики.

На основі проведення кореляційного аналізу було виявлено слабку залежність між обраними факторами, що підтверджується і побудованими діаграмами розсіювання (рис. 2.20). Перевірка основних показників, що характеризують значущість моделі (табл. 2.8) також підтвердили дані припущення. Тому проводити регресійний аналіз немає сенсу.

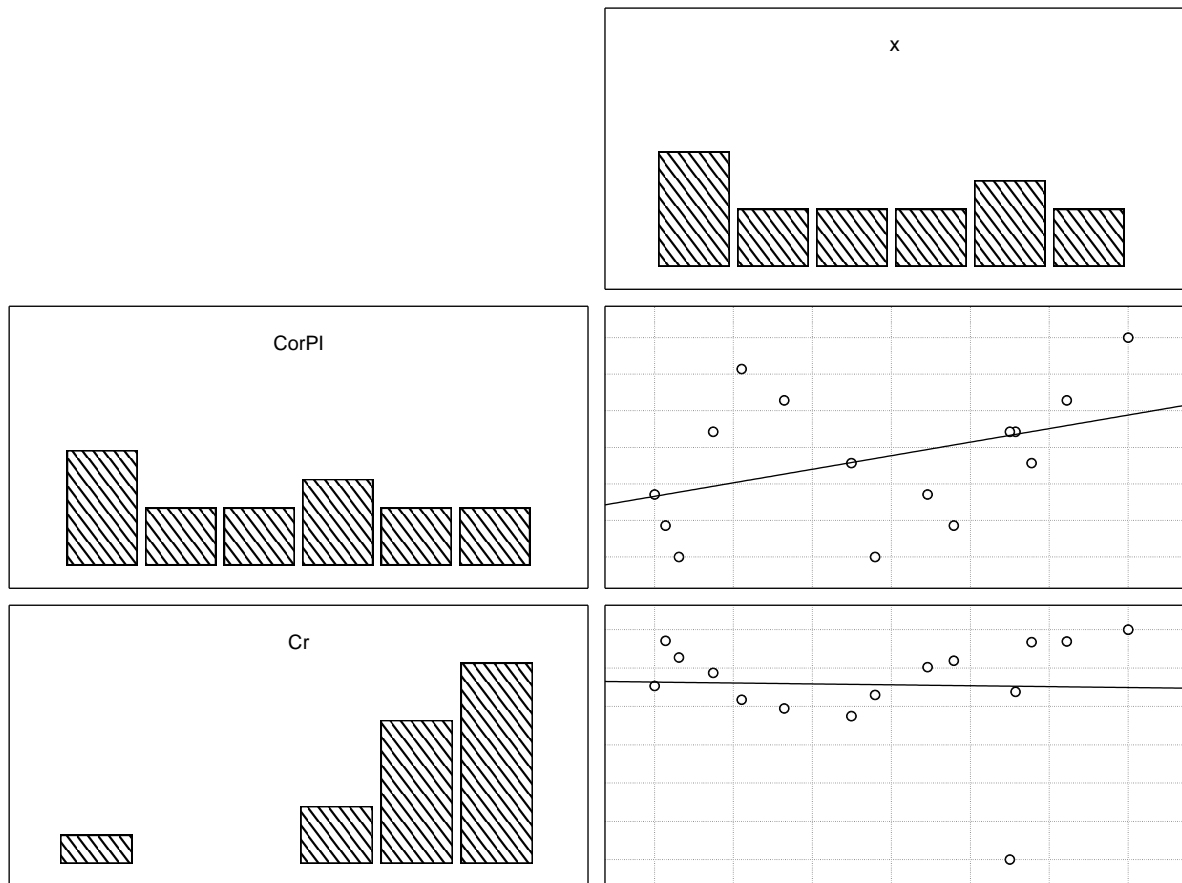


Рисунок 2.20 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з індексом сприйняття корупції (*CorPI*) та кількістю виявлених злочинів (*Cr*)

Таким чином, п'ята гіпотеза про вплив збільшення витрат на СОВЖ на скорочення корупції та з кількістю виявлених злочинів – не підтверджена.

*VI гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ зменшує показники міграції в країні*

Для дослідження даного взаємозв'язку було обрано показник міграційного приросту або скорочення в країні, який відповідно до пояснень Державної служби статистики України є різницею між кількістю прибулих на дану територію та кількістю вибулих осіб за її межі. Коефіцієнт кореляції вказує на наявність помірного прямого зв'язку між даними змінними (0,688). Для покращення якості показника побудуємо лог-лінійну регресійну модель, відповідна функція матиме наступний вигляд:

$$MigrR = -109,584 + 22,323\ln(x) \quad (2.12)$$

де  $MigrR$  – Міграційний приріст/скорочення

Тобто, 1% зміни ФП розвитку СОВЖ сприятиме зміні міграційного приросту на 0,22 одиниці.

Досліджуючи дану гіпотезу, було прийнято рішення дослідити взаємозв'язок між витратами на СОВЖ та рівнем міграції з лагом у 5 років, що також було підтверджено на основі аналізу розподіленого лагу. Побудоване кореляційне поле має наступний вигляд (рис. 2.21).

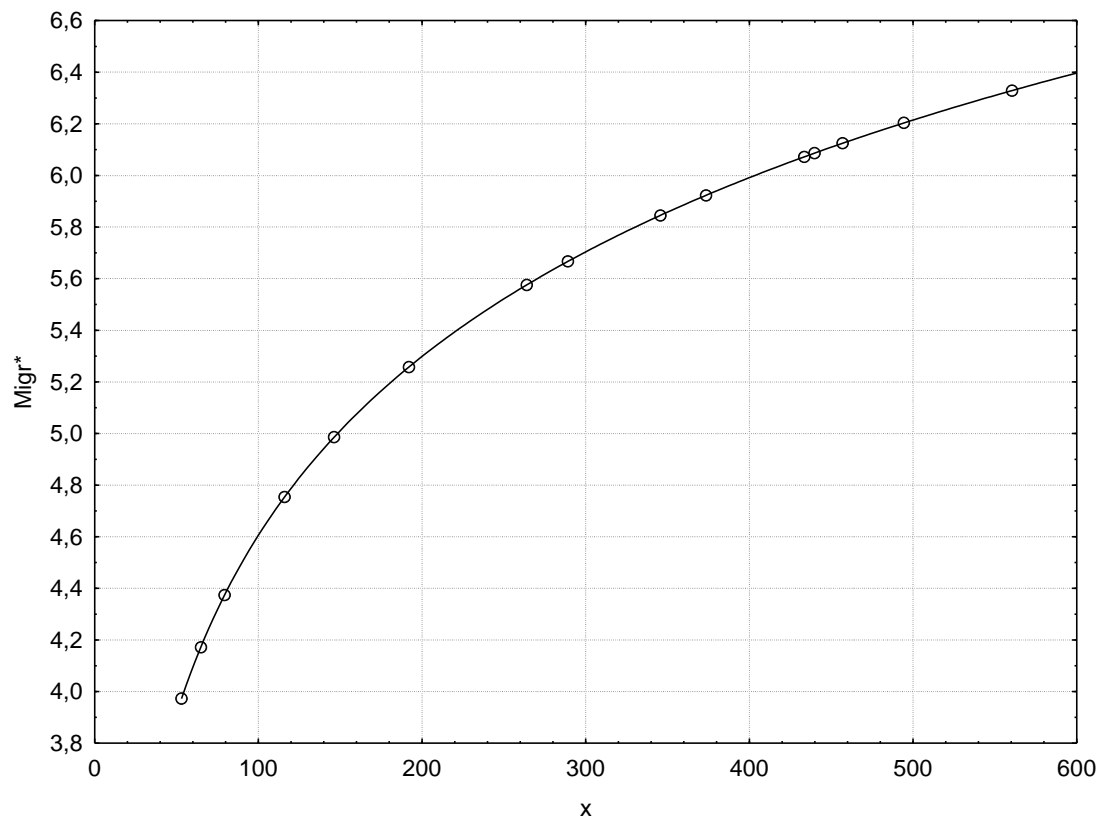


Рисунок 2.21 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ з рівнем міграції з лагом у 5 років

Рівняння регресії, що є статистично значимими та адекватним (підтвердження у вигляді критеріїв Фішера та Стьюдента наведені у таблиці 2.8), має наступний вигляд та свідчить також про прямий лінійний зв'язок між змінними:



$$MigrR^* = -142,715 + 0,385 \ln(x) \quad (2.13)$$

де  $MigrR^*$  – Міграційний приріст/скорочення з лагом у п'ять років

Таким чином, шосту гіпотезу про зворотній вплив збільшення фінансування СОВЖ на міграційний процес не підтверджено, адже спостерігається навпаки пряма залежність між даними показниками.

*VII гіпотеза – Збільшення ФП розвитку СОВЖ сприяє сплаті податків*

Перевіримо вплив фінансування розвитку СОВЖ на величину податкових надходжень до Зведеного бюджету України, що умовно є показником податкової культури населення. Дане питання активно досліджується в наукових колах, адже податки прийнято розуміти як ціну за суспільні блага, до яких відноситься і освіта. В Україні спостерігається високий рівень податкового навантаження, хоча якість надання освітніх послуг достатньо низька. Окрім того, така ситуація спричинює тінізацію певної частини економіки, зменшуючи при цьому й дохідну частину бюджетів різних рівнів. Саме тому разом з видозміною системи ФЗ галузі освіти необхідно реформувати і підходи до надання освітніх послуг.

Кореляційний аналіз показав наявність достатньо щільного зв'язку між змінними (коефіцієнт кореляції складає 0,958). Діаграма розсіювання як графічна інтерпретація взаємовідносин між показниками має лінійний вигляд та зображена на рисунку 2.22. Рівняння регресії матиме наступний вигляд

$$PI = 31,248 + 0,989x \quad (2.14)$$

При збільшенні ФП розвитку СОВЖ на одиницю, показник податкових надходжень зросте на 0,989 одиниць. Модель адекватна та статистично значима для України (табл. 2.8).

Таким чином, сьома гіпотеза про сприяння збільшення ФП розвитку СОВЖ зростанню податкових надходжень підтверджується.

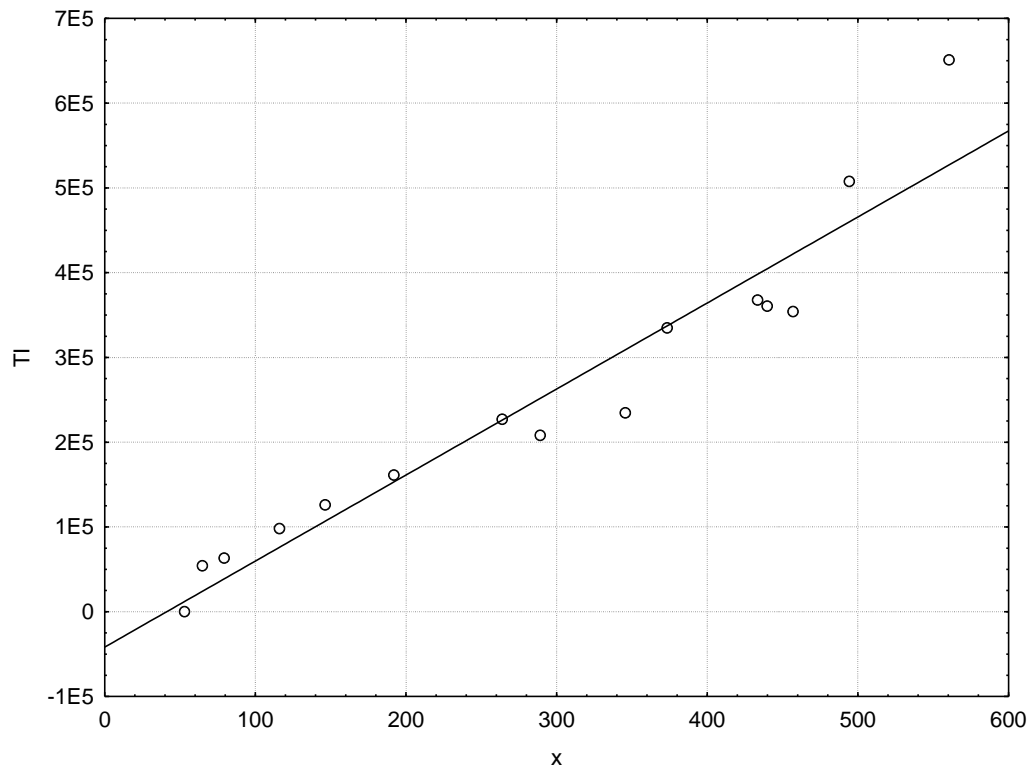


Рисунок 2.22 – Діаграма розсіювання, що характеризує кореляційну залежність ФП розвитку СОВЖ та податкові надходження (*TI*)

Проведене дослідження щодо підтвердження або спростування висунутих на основі світових досліджень гіпотез для України про вплив фінансування розвитку СОВЖ на окремі соціально-економічні показники дало наступні результати: зростання фінансового потенціалу розвитку СОВЖ сприяє економічному розвитку країни, зменшенню нерівномірності розподілу доходів населення, збільшенню зайнятості та скороченню безробіття (у середньостроковій перспективі), підвищенню рівнів глобалізації та конкурентоспроможності країни та приросту податкових надходжень до бюджету. У свою чергу не були підтвердженими гіпотези про вплив зростання даного показника на зменшення відтіку населення з країни (натомість була доведена обернена залежність) та рівнів сприйняття корупції та злочинності. В цілому, отримані результати свідчать про значимість фінансування освітньої сфери та важливість залучення не лише бюджетних, а й позабюджетних джерел.

Таблиця 2.8 – Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу фінансового потенціалу розвитку СОВЖ на окремі індикатори соціально-економічного розвитку України

Гіпотеза щодо впливу зростання ФП	Показники для перевірки гіпотези	Рівняння регресії	$r_{xy}$	$R^2$	$F$	$t_{cm}$	Результат перевірки гіпотези
1. Сприяє економічному зростанню	Відношення ФП до ВВП ( $GDP$ )	$GDP = 2,931 + 3,654x$	0,974	0,949	243,444	15,6	Підтверджено
2. Зменшує нерівномірність розподілу доходів населення	Відношення ФП до індексу Джині ( $GI$ )	$GI = 30,829 - 0,023x + 0,00002x^2$	-0,921	0,894	51,071	4,413	Підтверджено
	Відношення ФП до квінтільного коефіцієнту диференціації доходів населення ( $KvC$ )	$KvC = 2,435 - 0,002x + 0,000003x^2$	-0,890	0,921	70,310	6,751	Підтверджено
3. Сприяє покращенню стану ринку праці (збільшення зайнятості та скорочення безробіття) в країні	Відношення ФП до рівня зайнятості населення	–	0,277	0,077	1,082	1,041	Не підтверджено
	Відношення ФП до рівня безробіття	–	0,136	0,019	0,244	0,494	Не підтверджено
	Відношення ФП до рівня зайнятості населення з лагом у 5 років ( $EmR^*$ )	$EmR^* = 54,761 + 0,008x$	0,952	0,907	117,503	10,839	Підтверджено
	Відношення ФП до рівня безробіття населення з лагом у 5 років ( $UnR^*$ )	$UnR^* = 13,968 - 0,034x + 0,00004x^2$	-0,777	0,854	32,118	4,335	Підтверджено
4. Сприяє підвищенню рівнів глобалізації та конкурентоспроможності країни	Відношення ФП до індексу глобалізації країни ( $KOF IG$ )	$KOF IG = 39,769 + 4,874\ln(x)$	0,961	0,984	784,680	28,012	Підтверджено
	Відношення ФП до глобального індексу конкурентоспроможності країни ( $GCI$ )	$GCI = 3,408 + 0,108\ln(x)$	0,791	0,626	21,727	4,661	Підтверджено
5. Зменшує сприйняття корупції та рівень злочинності в країні	Відношення ФП до індексу сприйняття корупції в країні	–	0,409	0,167	2,621	1,621	Не підтверджено
	Відношення ФП до кількості вчинених злочинів	–	-0,033	0,001	0,014	0,119	Не підтверджено
6. Зменшує міграцію в країні	Відношення ФП до міграційного приросту/скорочення населення ( $MigrR$ )	$MigrR = -109,584 + 22,323\ln(x)$	0,793	0,629	22,004	4,691	Не підтверджено
	Відношення ФП до міграційного приросту/скорочення населення з лагом у 5 років ( $MigrR^*$ )	$MigrR^* = -142,715 + 0,385x$	0,899	0,808	54,761	7,412	Не підтверджено
7. Сприяє сплаті податків населенням	Відношення ФП до податкових надходжень до бюджету країни ( $TI$ )	$TI = 31,248 + 0,989x$	0,958	0,918	145,505	12,062	Підтверджено

$ФП$  – фінансовий потенціал розвитку СОВЖ;  $GDP$  – значення ВВП країни;  $KvC$  – квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення;  $EmR^*$  – рівень зайнятості населення з лагом у 5 років;  $UnR^*$  – рівень безробіття населення з лагом у 5 років;  $KOF IG$  – індекс глобалізації країни;  $GCI$  – індекс конкурентоспроможності країни;  $MigrR$  – міграційний приріст/скорочення населення;  $MigrR^*$  – міграційний приріст/скорочення населення з лагом у 5 років;  $TI$  – податкові надходження до бюджету країни;  $r_{xy}$  – коефіцієнт кореляції,  $R^2$  – коефіцієнт детермінації,  $F$  – критерій Фішера,  $t_{cm}$  – t-критерій Стьюдента

## Висновки до розділу 2

1. Аналіз існуючої системи ФЗ галузі освіти України за 2007-2016 роки дозволив виділити наступні групи проблем: по-перше, відсутній статистичний облік у сфері ФЗ неформальної освіти та щодо фінансових потоків на освіту з позабюджетних джерел; по-друге, нераціональність структури ФЗ галузі освіти, свідченням якої є: номінальне зростання витрат на фінансування системи освіти у вартісному виразі при їх зниженні у відсотковому відношенні до ВВП (на 1% за цей період); фінансування формальної освіти відбувалося за рахунок коштів органів місцевого самоврядування (55% від загальної суми видатків на освіту за цей період), але готовність яких до повноцінного прийняття на себе фінансових зобов'язань у цій сфері є низькою; недостатнє ФЗ розвитку неформальної освіти дітей та дорослих (найбільше коштів у структурі загальних видатків на освіту виділялося на фінансування загальної середньої та вищої освіти) тощо.

2. Визначення потенційного обсягу позабюджетних коштів на розвиток СОВЖ запропоновано здійснювати на основі структурного моделювання, прийнявши за базу розрахунку видатки на освіту Зведеного бюджету України та індекс освіти (як складова індексу людського розвитку). Проведені за даним методом ретроспективні розрахунки засвідчили, що за період 2002-2016 рр. у середньому щорічно обсяг бюджетного ФЗ галузі освіти складав близько 25%, а позабюджетного – близько 75% від їх загальної суми.

3. Формування оптимального співвідношення бюджетних і позабюджетних коштів у контексті впровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ запропоновано здійснювати на основі рівня відповідності освітніх послуг критеріям задоволення суспільних і приватних благ. Результати дослідження засвідчили, що для послуг базової освіти структура ФЗ повинна бути сформована наступним чином: 90% бюджетного фінансування, 10% позабюджетного; для послуг професійної освіти – 60-70% та 30-40% відповідно; для послуг додаткової освіти – 20-40% та 60-80%.

4. В рамках партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ пропонуємо під фінансовим потенціалом розуміти під загальний обсяг реальних та можливих фінансових ресурсів на освіту з бюджетних і позабюджетних джерел. Використавши даний показник в основі кореляційно-регресійного аналізу дає змогу підтвердити, що зростання фінансового потенціалу розвитку СОВЖ сприяє покращенню стану ринку праці у середньостроковій перспективі та зниженню нерівномірності розподілу доходів населення, однак, зростання даного показника не стримує відтік населення з країни та показники сприйняття корупції та злочинності. Спостерігається чітка позитивна кореляція між рівнем фінансового потенціалу розвитку СОВЖ й економічним зростанням країни, рівнем її конкурентоспроможності та глобалізації, приростом податкових надходжень до бюджету.

Основні положення даного розділу дисертаційної роботи опубліковано автором в роботах: [70, 72, 149, 150, 263].

### РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ

#### 3.1 Методичні підходи до визначення рівня розвитку системи освіти впродовж усього життя в регіонах України

Однією з важливих передумов розбудови конкурентоспроможної та інноваційної економіки, що орієнтується на «розумне» та стале зростання, є розвиток системи освіти впродовж усього життя, що має стати стратегічним орієнтиром не лише на державному, а й на місцевому рівнях. Для цього необхідно розробити дієвий механізм її фінансового забезпечення, що врахований в державних і регіональних стратегіях та планах розвитку.

Зазначимо, що відповідно до зарубіжного досвіду, спостерігається тенденція до ідентифікації окремих адміністративно-територіальних одиниць як «регіонів, що навчаються». Така практика є широко поширеною серед багатьох країн Європейського Союзу та починає впроваджуватися в окремих країнах пострадянського простору.

Дана концепція набула поширення в середині 90-х років минулого століття завдяки працям окремих науковців. У статті Р. Флоріди зазначено: «... самі регіони стають координаційними центрами створення знань і навчання в нове століття капіталізму», а їх основна мета – «...забезпечити зв'язок серії інфраструктур, що сприяють поширенню знань, ідей та навчання» [33]. До даних інфраструктур вчений відносив:

- «виробничу інфраструктуру», що включало мережу фірм, що створюють товари і послуги;
- «інфраструктуру ринку праці», що постачає кваліфікованих працівників;
- «управлінську інфраструктуру», що включає норми, правила, стандарти і неформальні моделі взаємодії між фірмами, а також фірмами і державними організаціями;

– «фізичну і комунікативну інфраструктуру», яка забезпечує доставку товарів і послуг і комунікацію один з одним, а також полегшує і підтримує постійний обмін інформацією, електронний обмін даними тощо [33].

Таким чином, вчений розглядає регіон як певну виробничу систему міжсекторальних зв'язків, що функціонує і розвивається завдяки ефективному поширенню інформації і знань.

Б. Эшейм у своїй праці «Промислові області як «регіони, що навчаються»: умови для процвітання» (1996) досліджує зв'язок між економічним процвітанням регіонів та здатністю середніх підприємств до колективного навчання. Він виводить положення про те, що мережі, що забезпечують процес навчання повинні бути перш за все квазіінтегрованими, тобто включати взаємодію між фірмами на різних рівнях [5].

Не менш важливий вклад в концепцію «регіонів, що навчаються» зробив К. Морган, який в своїй праці «Регіон, що навчається: інститути, інновації та регіональне відродження» (1997) висвітлював ідею «мережевої парадигми» про те, що «ринки і «ієрархії» не є вичерпними організаційними формами, мобілізуючими ресурси для інноваційного та економічного розвитку», тобто необхідна взаємодія таких сфер як держава і ринок, приватне та суспільне. В його дослідженнях значну вагу займає соціальний капітал, адже Морган стверджує, що «соціальний капітал отримує найкращий розвиток на регіональному рівні, що підтримує регулярність взаємодій...а фонд соціального капіталу є основним чинником, що пояснює відміну економічно успішних регіонів від неуспішних» [61].

У цих дослідженнях можемо побачити, що розвиток «регіонів, що навчаються» можливий лише завдяки міжсекторній взаємодії різних стейкхолдерів на умовах партисипації в процесах управління та розвитку даних регіональних систем, особливо освітньої складової.

Приблизно в цей же час почалася активна підтримка ідеї «регіонів, що навчаються» на рівні міжнародних організацій.

Зокрема, Європейська комісія запровадила проект «У напрямі до європейського суспільства, яке навчається» (Towards a European Learning Society), метою якого було вивчення характеристик «регіонів, що навчаються» та подальша їх підтримка (у тому числі і фінансова).

ОЕСР зробила значний вклад у визначення основних рис «регіону, що навчаються» на основі досвіду європейських країн, що має тісний зв'язок з концепцією освіти впродовж усього життя. Заслужують на увагу висновки експертів ОЕСР щодо питання різних рівнів СОВЖ в «регіонах, що навчаються»:

– по-перше, хоча вища освіта і сприяє розвитку інновацій в регіоні, але середня освіта формує безпосередні навички, що мають вирішальне значення для нових промислових технологій і навчання «на власному досвіді»;

– по-друге, сам по собі високий рівень навчання не сприяє економічному зростанню, важливим є здатність його застосування в процесі виробництва, тобто підкреслюється практична сторона навчання і заохочення креативності на всіх рівнях освіти;

– по-третє, ступінь, з якою окремі особи і організації здатні засвоювати і застосовувати знання та інновації, є визначальним для їх конкурентоспроможності в економіці знань;

– по-четверте, покласти в основу їх розвитку інновації та навчання. Перш за все їх характеризує підтримка економічної активності за допомогою різних комбінацій безперервного навчання, інновацій та творчого використання інформаційних та комунікаційних технологій [242].

На основі цього, концепція «регіону, що навчається» увійшла в регіональну стратегію багатьох зарубіжних країн. Наприклад, Австрія, Велика Британія, Канада, Німеччина, США, Японія та ін. мають державні програми розвитку системи освіти дорослих через реалізацію проекту «Регіон, що навчається – суспільство, що навчається» [223]. Зокрема, у Німеччині було запроваджено урядову програму «Регіони, що навчаються – стимулювання створення мереж» (2001-2008) з загальним бюджетом 130 млн. євро. Фінансування здійснювалося з коштів Федерального



міністерства освіти і наукових досліджень Німеччини (BMBF) за участю всіх федеральних земель і Європейського соціального фонду (ESF) [205].

Таким чином, концепція «регіону, що навчається» проникає та доповнює теорію регіонального розвитку. Основна гіпотеза полягає в тому, що конкурентоспроможність будь-якого регіону визначається його здатністю до навчання [242]. Як зазначає Лук'янова Л. Б., головна мета такого регіону полягає у «суспільній ревіталізації життєвого простору на основі партисипативної моделі управління і менеджменту знання» [223].

Щодо сутності поняття «регіон, що навчається», то в науковій літературі відсутнє однозначне його тлумачення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Основні підходи щодо визначення поняття «регіон, що навчається»

Джерело	Визначення
Крупкіна А.В., Литвинова Н.П., Маркушева В.В. та Іванова Л.А. [213]	Регіони, де традиційні цінності збережені, а всім громадянам забезпечений вільний доступ до освіти, наслідком чого стає активізація соціальної і професійної мобільності громадян і розвиток інноваційного потенціалу економіки
Лонгворт Н. [54]	Співтовариство, яке впроваджує стратегію заохочення створення багатства, особистісного росту і соціальної єдності через розвиток людського потенціалу всіх його громадян
Майзель К. [58]	Угрупування, де створено можливості як для окремих осіб, так і організацій пристосовуватися, у зручний для них спосіб, до мінливих умов сучасного соціального середовища через інноваційні й креативні процеси навчання
Овсієнко Л. [250]	Регіон, що формує стратегію процвітання і соціальної єдності через розвиток людського потенціалу усіх громадян
ОЕСР [54]	Модель, що характеризується регіональними установами, які полегшують індивідуальне і організаційне навчання через координацію гнучких мереж, економічних і політичних агентів
Прийма С. М. [270]	Соціокультурне поняття, самоорганізована та саморозвивальна система, представлена ментальною спільнотою, яка розробляє та реалізує стратегію особистого зростання й соціальної єдності з метою якнайповнішого розкриття потенціалу людського капіталу регіону
Флоріда Р. [33]	Є відправною точкою для створення знання і навчання для нової ери глобального, наукоємного капіталізму, вони функціонують у вигляді зборів і сховищ знань та ідей, а також визначають середу та інфраструктури, полегшують процес їх обміну
Шерайзіна Р., Александрова М. [356]	Регіон, головною ознакою якого є створення умов для постійного набуття знань, експериментування, удосконалення якості знань і суспільного інтелекту, використання командного управління

Отже, «регіон, що навчається» є складним поняттям, що виник у зв'язку з поширенням концепції освіти впродовж життя та відображає основні її особливості і принципи.

Заслуговує на увагу науковий доробок Лук'янової Л. Б. [223] та Прийми С. М. [271], які здійснюють значний вклад в поширення концепції освіти впродовж усього життя та «регіонів, що навчаються» в українських наукових колах. Вони виділяють основні риси «регіонів, що навчаються»:

- головний чинник розвитку – поширення знань та концентрація на навчанні впродовж усього життя;

- вектор розвитку регіону – на створення глобального, конкурентоздатного, знанієємного індустріального потенціалу та розвиток здатності місцевого суспільства змінюватися під впливом інновацій;

- основними принципами є соціальна єдність та довіра в суспільстві;

- обов'язкова умова – співпраця між усіма стейкхолдерами (державою, бізнесом, суспільством, провайдерами освітніх послуг тощо) на умовах взаємовигідного співробітництва.

Це дає змогу зробити висновок, що в основу таких адміністративних одиниць повинна бути покладена партисипативна концепція фінансування СОВЖ, яка детально описані у підрозділі 1.3.

В Україні концепція «регіонів, що навчаються» лише починає впроваджуватися та набула найбільшого поширення в Запорізькій області, що унеможливило проведення дослідження в цьому напрямі. Пропонуємо здійснити ретроспективну оцінку та порівняння стану розвитку освітньої галузі в областях України за минулі роки.

Для вирішення цього завдання запропоновано розрахувати показник «індекс регіонального розвитку СОВЖ», що стане підґрунтям для формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ.

Перш за все дослідимо існуючі у світі методики оцінки рівня розвитку системи освіти впродовж усього життя. Аналіз наявних джерел засвідчив, що в їх основу зазвичай покладені чотири «стовпи» освіти, що були

запропоновані в доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО з питань освіти Жаком Делором у 1996 році, і які включали блоки:

- уміння вчитися (Learning to Know) – поєднання загальної фундаментальної освіти з можливістю глибоко вивчати окремі предмети;
- уміння працювати (Learning to Do) – отримання не лише професійних навичок, а й більш широких вмінь (вирішувати складні ситуації, робота в команді тощо);
- уміння жити разом (Learning to Live Together) – розвиток вміння реалізовувати спільні проекти, вирішувати конфлікти, поважати плюралізм цінностей, традицій, розвивати мир і взаєморозуміння у суспільстві;
- уміння розвиватися (Learning to Be) – розвиток власної особистості та відповідальності, самостійності та власних суджень у тому числі пам'яті, здатності розмірковувати, фізичних здібностей, комунікаційних навиків, естетичне виховання тощо [25].

Дані постулати дозволяють розглянути систему освіти як єдине ціле, що поєднує формальну, неформальну та інформальну освіту, та відповідає вимогам сучасного світу. Вони зазвичай покладаються в основу для розрахунку показників, що характеризують рівень розвитку СОВЖ.

Одним із таких показників є Композитний Індекс Навчання (Composite Learning Index – CLI), що був розроблений Канадською радою з навчання та використовувався для аналізу навчання впродовж життя в понад шістдесяті містах Канади в рамках концепції «міста, що навчаються». Дана модель вимірює вплив СОВЖ як на окремих людей, громаду так і на регіон та країну в цілому за допомогою 4 блоків, 17 індикаторів та 26 спеціальних засобів вимірювання (Додаток Е).

Не менш важливим чинником при розрахунку даного індексу є вимірювання впливу навчання впродовж життя на соціальні (грамотність дорослих, участь громадянського суспільства, розвиток дітей молодшого віку, здоров'я населення, екологічна відповідальність) та економічні результати (середній рівень доходу, рівень безробіття).

Схематична структура побудови даного індексу представлена на рисунку 3.1.

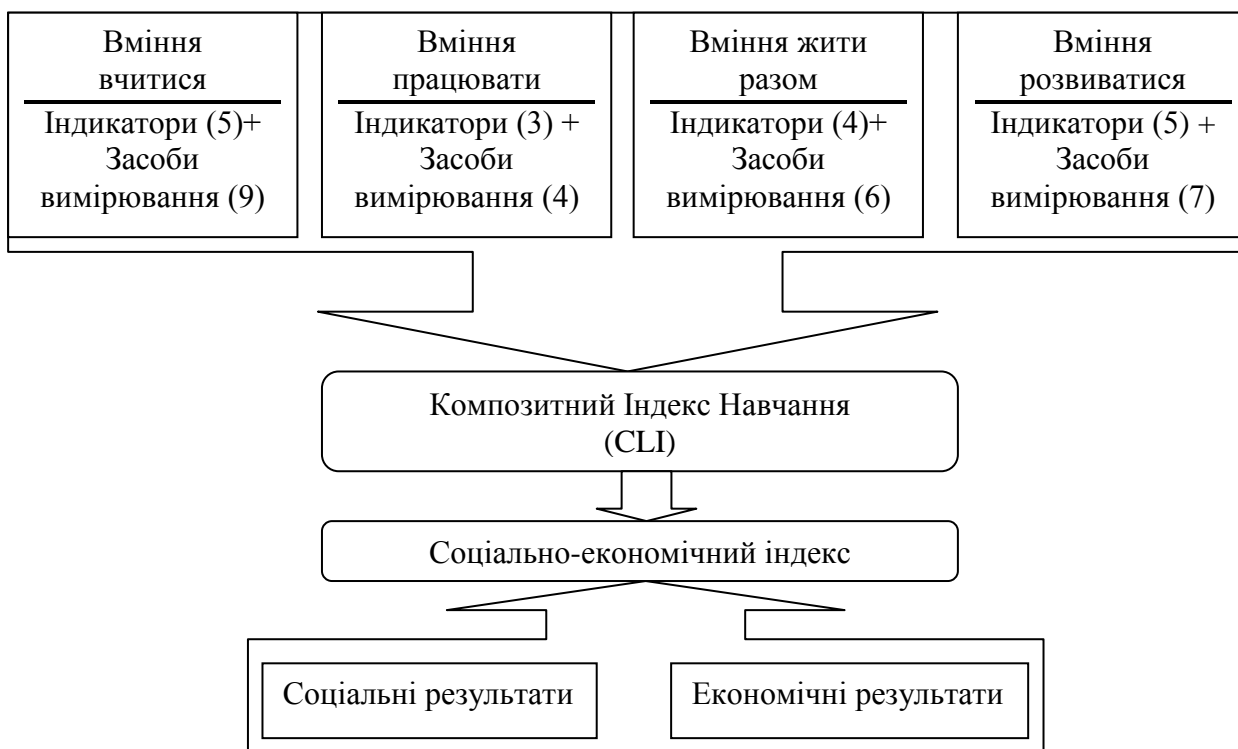


Рисунок 3.1 – Структура побудови Композитного Індексу Навчання (*CLI*)  
Джерело: складено автором на основі [91].

Як було зазначено вище, даний індекс базується на статистичних даних щодо розвитку СОВЖ в канадських містах, що унеможлиблює його порівняння з іншими країнами світу. Окрім того, застосування даної методики у чистому вигляді також зазнає складнощів через специфіку показників, відібраних для розрахунку індексу *CLI* (зокрема: кількість населення, що спілкуються з представниками інших культур на постійній основі, середній час, щоб дібратися до навчальних просторів тощо).

В європейській спільноті був розроблений власний індекс – Європейський індекс навчання впродовж життя (The European Lifelong Learning Index – *ELLI*), що також базується на розроблених ЮНЕСКО рекомендаціях. Тобто, в його основу покладені ті ж самі 4 блоки, що характеризують СОВЖ, а для їх розрахунку використовуються інші

індикатори (17) і засоби виміру (36). Коротку характеристику даних складових наведемо в Додатку Ж.

Як при розрахунку індексу *CLI*, так і *ELLI*, основоположні чотири блоки можна коротко охарактеризувати наступним чином:

- уміння вчитися пов’язане з отриманням, обробкою та аналізом знань в формальних освітніх закладах (школа, ВНЗ тощо);
- уміння працювати розглядається невід’ємно від формування певних навиків та професійних умінь, часто пов’язано за місцем роботи або формується за сприяння роботодавців;
- уміння жити разом пов’язано з соціалізацією особистості; це інформальна освіта, яку можна отримати в колі сім’ї, друзів, колег, тощо; можна розглядати як базу для формування соціального капіталу людини;
- уміння розвиватися пов’язано з саморозвитком людини та її здатності самостійно акумулювати та переробляти інформацію в знання.

Загальну схему побудови індексу *ELLI* представимо на рисунку 3.2.

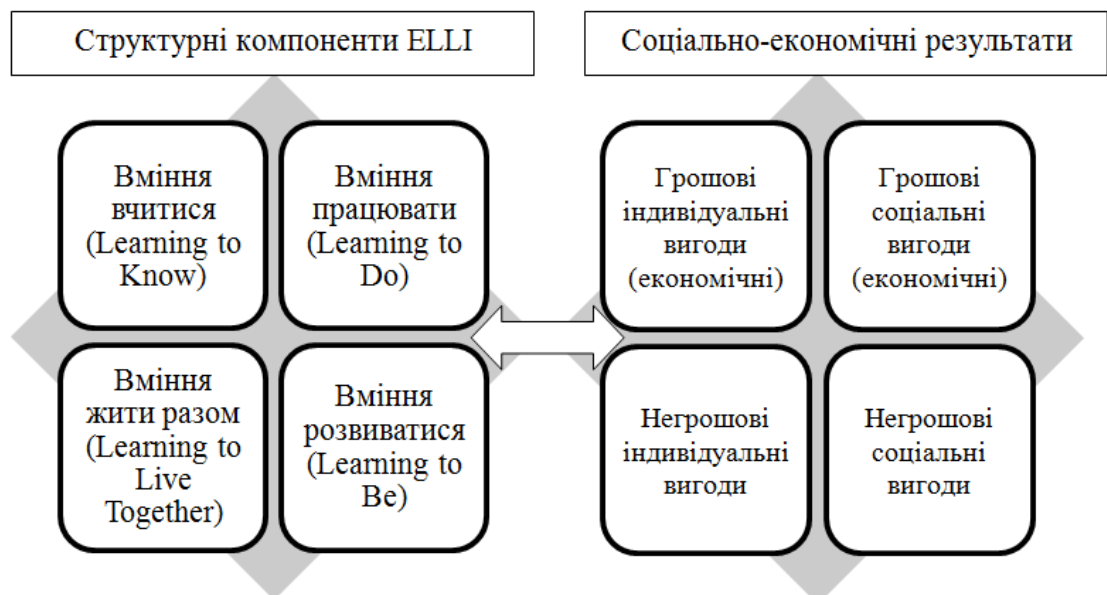


Рисунок 3.2 – Структурні компоненти Європейського індексу навчання впродовж життя (*ELLI*)

Джерело: складено автором на основі [80].

Охарактеризуємо основні соціально-економічні результати детальніше.

– Економічні результати:

- 1) доходи (середній чистий дохід; ВВП на душу населення);
- 2) продуктивність (продуктивність праці на одного працівника);
- 3) зайнятість (рівень зайнятості; рівень безробіття);

– Соціальні результати:

1) здоров'я (самовідчуття, спосіб життя та звички, очікувана тривалість життя при народженні);

2) задоволеність життям чи рівень щастя (у т. ч. задоволеність життям, рівень щастя, задоволеність роботою, задоволеність будинком);

3) соціальна єдність та демократія (рівень довгострокового безробіття; коефіцієнт Джині, статус бідності в ЄС; задоволеність рівнем демократії, останніми виборами, довіра до політичних інституцій);

4) стійкість (індекс екологічної діяльності).

За наявними даними індексу *ELLI* [80] станом на 2010 рік, найвищі показники, що характеризують загальний розвитком СОВЖ мали такі скандинавські країни, як Данія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія; найнижчі показники – Румунія, Болгарія, Греція. Ці дві групи є типовими прикладами скандинавської (соціально-демократичної) та перехідної моделі держав, що по-різному підтримують розвиток освіти.

Зазначимо, що дані по проаналізованих індексах (*CLI*, *ELLI*) доступні лише за окремі роки, що дозволяє зробити висновок про те, що вони були розроблені в межах певного проекту, але подальшої підтримки та імплементації даної методики в статистичну базу даних країн не відбулося. Однією з причин такого стану речей може бути складність формування індикаторів та засобів виміру для розрахунку індексу, адже окремі показники явно отримані в ході соціологічного дослідження та не складаються статистичними органами на регулярній основі. Дані індекси дають змогу відобразити загальну картину розвитку навчання впродовж життя в тій чи іншій країні та є позитивним фактором для будування якісної СОВЖ.

Нажаль, для України як і багатьох країн, що розвиваються, регулярне збирання деталізованої інформації щодо освіти впродовж усього життя на сьогоднішній день є проблематичним питанням. На централізованому рівні майже не ведеться статистика, пов'язана з такими соціальними ефектами, як задоволеність життям, освітою, владою, громадою тощо. Окрім того, не сформовано блоку статистичних даних про позабюджетне ФЗ галузі освіти та про стан розвитку неформальної освіти в країні загалом та на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, на основі методики Міжнародної комісії ЮНЕСКО з питань освіти з урахуванням особливостей системи освіти в Україні, було запропоновано науково-методичний підхід до розрахунку показника «індекс регіонального розвитку СОВЖ» (рис. 3.3).

Для цього було сформовано статистичну базу у розрізі регіонів України та м. Київ у часовому діапазоні 2005-2015 рр. Враховуючи складну політичну ситуацію в країні, що зумовлює неможливість отримання статистичної інформації від відповідних органів, з дослідження було виключено Луганську та Донецьку області, Автономну Республіку Крим.

В основу розрахунку показника були покладені чотири «стовпи» СОВЖ, рекомендовані ЮНЕСКО, які були наведені вище.

Джерелами статистичної інформації для проведення практичних розрахунків виступали офіційні дані Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України та її регіональних відділень, звіти Обласних державних адміністрацій тощо.

На першому кроці, при формуванні статистичної бази, було враховано наступні критерії при виборі індикаторів для аналізу:

- надійність джерел інформації, тобто їх достовірність і повнота, віддається перевага офіційним державним джерелам;
- релевантність або доречність даних;
- відкритість та доступність на національному та регіональному рівні;
- регулярність збирання даних та їх оприлюднення.

1. **Формування масиву статистичних даних** за 2005-2015 роки, що можуть мати вплив на навчання впродовж життя в 22 регіонах України (за виключенням Доцецької, Луганської обл., АР Крим) та м. Київ за п'ятьма блоками:

Блок 1. (12 пок.) Вміння вчитися ( <i>LKnow</i> )	Блок 2. (12 пок.) Вміння працювати ( <i>LDo</i> )	Блок 3. (8 пок.) Вміння жити разом ( <i>LLive</i> )	Блок 4. (12 пок.) Вміння розвиватися ( <i>LBe</i> )
Блок 5. Соціально-економічні показники ( <i>SEI</i> ) – 10 пок.: ВРП на одну особу; загальні доходи населення; рівень зайнятості населення; рівень безробіття населення; кількість злочинів у суспільстві; середня очікувана тривалість життя; рівень розвитку соціального середовища; комфортність життя; загальний рівень добробуту; задоволення працюю.			

2. **Нормалізація і перевірка нормальності закону розподілу вхідних даних:** критерій Харке-Бера, коефіцієнт асиметрії, коефіцієнт ексцесу

3. **Перевірка часових рядів на аномальність та усунення викидів:** модифікований метод Ірвіна

4. **Факторний аналіз блоків 1-5:** вибір найбільш релевантних показників в кожному блоку методом головних компонент (МГК) з використанням ротації факторів методом «варімакс», перевірка критеріїв Кайзара та Кеттела

5. **Кореляційний аналіз по блокам та крос-кореляційний аналіз показників**

<b>LKnow (4 пок.):</b> кількість ПТНЗ ( $x_5$ ); кількість студентів ВНЗ ( $x_8$ ); випуск учнів ЗНЗ ( $x_{10}$ ); обсяг державних витрат на формальну освіту ( $x_{12}$ )	<b>LLive (5 пок.):</b> кількість членів ГО ( $x_{26}$ ); кількість проведених мітингів, демонстрацій, мирних зібрань ( $x_{27}$ ); обсяг державного фінансування ГО ( $x_{30}$ ); обсяг фінансування ГО з інших джерел ( $x_{31}$ ); витрати ГО на соціальні проекти, у т.ч. освітні ( $x_{32}$ )
<b>LDo (5 пок.):</b> випуск студентів ПТНЗ ( $x_{13}$ ); кількість випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію ( $x_{19}$ ); кількість студентів віком 25 років і старше у коледжах, технікумах, училищах професійно-технічних навчальних закладах та ВНЗ ( $x_{22,23}$ ); обсяг державних витрат на професійну освіту ( $x_{24}$ )	<b>LBe (4 пок.):</b> обслуговування населення бібліотеками ( $x_{33}$ ); кількість відвідувань театрів ( $x_{37}$ ); річний тираж газет ( $x_{39}$ ); обсяг державних витрат на духовний і фізичний розвиток ( $x_{44}$ )

6. **Економетрична оцінка моделі МНК** по кожному блоку з метою визначення вагових коефіцієнтів для змінних, що характеризує їх залежність з соціально-економічним результатом ( $Y$ )

7. **Оцінка якості моделі МНК:** тест Фаррара-Глобера на мультиколінеарність, тест Гольдфельда-Квандта на гетероскедастичність

8. **Розрахунок індексів по кожному блоку (*LKnow, LDo, LLive, LBe*)**

9. **Розрахунок індексу регіонального розвитку СОВЖ (*RLLI*)**



$$RLLI_{(i)} = \frac{\sum R^2 * L(know, do, live, be)}{\sum R^2}$$

Рисунок 3.3 – Науково-методичний підхід до розрахунку індексу регіонального розвитку СОВЖ (*RLLI*) для України

Джерело: складено автором.



Проаналізувавши наявні статистичні дані та їх відповідність наведеним вище критеріям, пропонуємо для розрахунку індексу регіонального розвитку СОВЖ (*RLLI*) використовувати наступні індикатори (Додаток И). Слід відмітити, що до кожного блоку входять як кількісні (кількість загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів, кількість учнів та студентів в них як на етапі навчання, так і на етапі випуску, кількість відвідувань музеїв, театрів, кінотеатрів, бібліотек тощо), так і якісні показники, що представлені фінансовими індикаторами та характеризуються рівнем фінансової забезпеченості даного блоку (фінансування базової та професійної освіти, громадських організацій, які надають освітні послуги для населення різних вікових груп, витрати на духовний і фізичний розвиток людини тощо).

Для зіставності вхідних даних було проведено їх нормалізацію шляхом логарифмування та перевірено нормальність закону їх розподілу за допомогою наступних показників [137]:

- коефіцієнту асиметрії, який є оцінкою стандартного відхилення, розрахованого на основі зміщеної оцінки дисперсії;
- коефіцієнта ексцесу, що визначає міру гостроти піку розподілу випадкової величини;
- критерій Харке-Бера, що розраховується на основі двох наведених вище показників і дозволяє перевірити гіпотезу про нормальність розподілу часового ряду.

Для обробки статистичних даних та загальної оцінки індексу регіонального розвитку СОВЖ (*RLLI*) для України було використано програмний комплекс STATA 11, що дозволяє автоматично проводити розрахунки та аналізувати великий обсяг інформації у вигляді панельних даних. Саме тому перевірка нормальності закону розподілу вхідних даних відбувалася за допомогою програмного модулю «Описові статистики», отримані значення коефіцієнтів відповідали нормі.

Для перевірки часових рядів на аномальність та усунення викидів було застосовано модифікований метод Ірвіна, що дозволяє порівняти сусідні значення ряду на основі значення середньоквадратичного відхилення вибіркового ряду. В результаті аналізу викривлень не було виявлено, що дозволяє переходити до наступних кроків запропонованого науково-методичного підходу.

Важливим етапом запропонованого науково-методичного підходу є проведення факторного аналізу соціально-економічних показників з метою виділення одного спільного показника. Для цього було вирішено застосовувати метод головних компонент (МГК) – багатofакторний статистичний підхід, який групує змінні у окремі фактори з метою зменшення розмірності в наборі змінних та/або перетворення взаємозалежних змінних в істотні та незалежні. Виділені в ході методу головних компонент фактори характеризуються наступними рисами:

- є лінійними комбінаціями вхідних даних;
- є незалежними один від одного;
- кожен фактор описує невелику кількість вхідних даних.

Ці характеристики дозволяють використовувати МГК як інструмент дослідження зв'язків між змінними, що характеризують різні блоки СОВЖ.

Нехай задано  $p$  змінних у блоці соціально-економічних результатів, які об'єднані в  $q$  лінійних комбінацій стандартизованої векторної змінної  $X'=(x_1, x_2, \dots, x_p)$  з кореляційно матрицею  $R$ .

Лінійна комбінація  $Z_i, i=1, \dots, p$  матиме наступний вигляд [80]:

$$\begin{aligned} Z_1 &= a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1p}x_p \\ Z_2 &= a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2p}x_p \\ &\dots \\ Z_p &= a_{p1}x_1 + a_{p2}x_2 + \dots + a_{pp}x_p \end{aligned} \tag{3.1}$$

де  $a_{pp}$  – коефіцієнти факторних навантажень;

$x_p$  – відповідні змінні.

Факторні навантаження є аналогами коефіцієнтів кореляції. Вони характеризують міру взаємозв'язку відповідних ознак і факторів: чим більшою є абсолютна величина факторного навантаження, тим сильнішим є зв'язок ознаки  $x_p$  з фактором  $Z_p$ , тим більший внесок ознаки в фактор і тим більше дана ознака зумовлена дією відповідного фактора [355].

Для обробки статистичних даних було використано програмний комплекс STATA, що дозволяє проводити розрахунки та аналіз панельних даних, а також проводити аналіз МГК (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Проміжні результати МГК для блоку соціально-економічних результатів

Головні компоненти (фактори)				
Фактор	Власне значення	Пропорція (частка дисперсії)	Кумулятивна дисперсія	
Фактор 1	4,20306	0,4203	0,4203	
Фактор 2	2,08721	0,2087	0,6290	
Фактор 3	1,14114	0,1141	0,7431	
Фактор 4	0,86431	0,0864	0,8296	
Фактор 5	0,59722	0,0597	0,8893	
Фактор 6	0,49241	0,0492	0,9385	
Фактор 7	0,27013	0,0275	0,9655	
Фактор 8	0,16109	0,0154	0,9817	
Фактор 9	0,14218	0,0144	0,9959	
Фактор 10	0,04126	0,0045	1,0000	
Факторні навантаження				
Змінні	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Унікальність
$y_1$	0,9505	0,0798	0,0336	0,0890
$y_2$	0,9408	0,1852	0,0696	0,0758
$y_3$	0,4661	0,5334	-0,3314	0,3884
$y_4$	-0,2088	-0,8627	0,0412	0,2104
$y_5$	0,7500	0,3856	-0,3066	0,1948
$y_6$	0,4617	-0,4302	0,6782	0,1418
$y_7$	-0,2153	-0,0510	0,8737	0,1876
$y_8$	0,2905	0,4070	0,3248	0,6445
$y_9$	0,7122	0,0440	-0,1727	0,4610
$y_{10}$	0,1152	0,8857	0,1640	0,1753

При виділенні факторів важливо дотримуватися декількох критеріїв загальноприйнятих в економетричних дослідженнях [80], [116]:

– критерій Кайзера або критерій власних чисел: до моделі повинні включатися лише ті фактори, власні значення яких (eigenvalue) не є нижчими за одиницю. За змістом це означає, що таким факторам відповідає дисперсія, еквівалента принаймні дисперсії одної змінної. У противному випадку виокремлення фактора не має сенсу;

– відсоток дисперсії, який повинен пояснювати фактори повинен бути в межах 70%;

– критерій кам'янистого осипу (критерій відсіювання) Кеттела, який передбачає побудову графіка та знаходження точки найбільшого уповільнення спадання власних значень, таким чином слід враховувати лише фактори, яким відповідають власні числа, розташовані лівіше цієї точки.

Аналізуючи отримані результати, можна стверджувати, що перші три фактори відповідають заданим вище критеріям. Як бачимо, 42% загальної дисперсії пояснює перша компонента, приблизно 21% – друга, 11% – третя відповідно. У кумулятивному підсумку перші три компоненти пояснюють 74% загальної дисперсії, що є прийнятним для подальшого їх використання в нашому дослідженні. Виділення трьох компонент підтверджує і побудований графік кам'янистого осипу на рис. 3.3.

При визначенні факторного навантаження було проведено ротацію методом «варімакс», який є ортогональним обертанням з метою зменшення кількості факторів з невеликими дисперсіями квадратів навантажень. Таким чином, було сформовано матрицю, де можна обрати найбільш значимі фактори навантаження (більше 0,7).

На основі такого відбору до першої компоненти (фактора) увійшли показники ВРП на одну особу, загальні доходи населення, кількість злочинів у суспільстві та рівень добробуту, до другого фактора – рівень безробіття та задоволення працею, а до третього фактора – середня очікувана тривалість життя та рівень розвитку соціального середовища. Тобто, перший та другий фактор характеризував більше економічні результати (рівень економічного розвитку та стан ринку праці відповідно), а третій – соціальні.

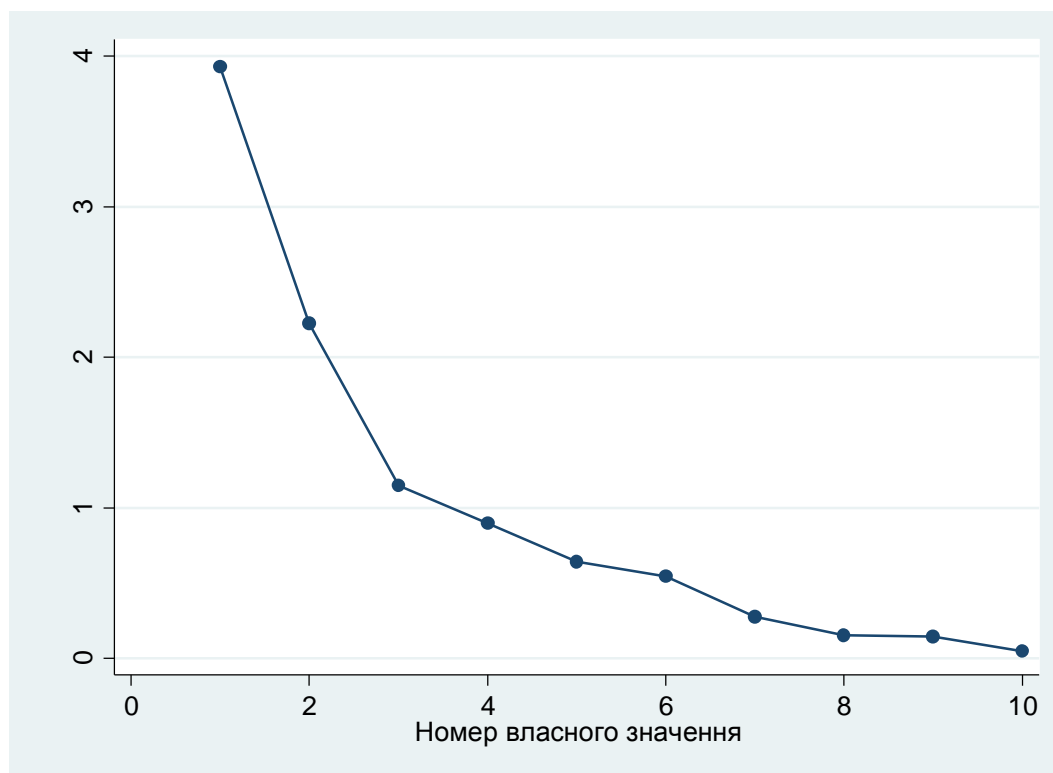


Рисунок 3.4 – Графік кам'янистого осипу для вибору головних факторів МГК

Наступним кроком є проведення кореляційного аналізу задля визначення взаємозалежності обраних змінних та щільності їх зв'язку за допомогою парних коефіцієнтів кореляції. На цьому етапі відбувається фільтрація показників з метою усунення дублювання впливу змінних на результативний показник. Кореляційна матриця представлена у табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Кореляційна матриця змінних блоку соціально-економічних показників

Змінні	y <sub>1</sub>	y <sub>2</sub>	y <sub>4</sub>	y <sub>5</sub>	y <sub>6</sub>	y <sub>7</sub>	y <sub>9</sub>	y <sub>10</sub>
y <sub>1</sub>	1,0000	–	–	–	–	–	–	–
y <sub>2</sub>	0,9318	1,0000	–	–	–	–	–	–
y <sub>4</sub>	-0,2744	-0,3718	1,0000	–	–	–	–	–
y <sub>5</sub>	0,7023	0,7949	-0,5091	1,0000	–	–	–	–
y <sub>6</sub>	0,4021	0,3784	0,2249	-0,0370	1,0000	–	–	–
y <sub>7</sub>	-0,2137	-0,1353	0,1017	-0,3976	0,4555	1,0000	–	–
y <sub>9</sub>	0,5798	0,5610	-0,1638	0,5071	0,1494	-0,1941	1,0000	–
y <sub>10</sub>	0,1694	0,2519	-0,7453	0,4832	-0,4097	-0,2155	0,2515	1,0000

Дана матриця показує, що між змінними спостерігається переважно низький зв'язок як прямого, так і оберненого характеру. Найбільша залежність спостерігається між показниками  $y_1$  (ВРП на одну особу) та  $y_2$  (загальні доходи населення), що може бути свідченням мультиколінеарності, щодо якої буде проведений окремий етап аналізу. На даному етапі було прийнято рішення про виключення змінної  $y_2$  зі значимих показників по даному блоку. Проведення повторного кореляційного аналізу підтверджує правильність даного кроку.

Для розрахунку єдиного інтегрованого показника по блоку соціально-економічних показників будуємо функцію, що можна описати наступною лінійною залежністю:

$$Y = \sum f_q a_{jq} \quad (3.2)$$

де  $Y$  – залежна змінна, що відображає інтегрований показник;

$f_q$  – факторне навантаження  $q$ -ї змінної;

$a_{jq}$  – факторне значення п'яти обраних змінних.

Далі проводимо аналогічний факторний аналіз на основі методу головних компонент для блоків 1-4: вміння вчитися (LKnow), вміння працювати (LDo), вміння жити разом (LLive), вміння розвиватися (LBe) для виявлення найбільш значимих показників.

На цьому етапі також необхідно провести ротацію факторів ортогональним методом «варімакс», що дозволяє максимізувати розкид квадратів навантаження для кожного фактора і призводить до збільшення великих і зменшення малих значень факторних навантажень. Для більшої достовірності, будуємо кореляційні матриці, що дозволяє відкинути змінні, зв'язок з якими занадто слабкий та занадто сильний.

На основі проведеного факторного аналізу значно скоротився перелік змінних по кожному блоку, проміжний результат наведемо в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Результати факторного аналізу блоків навчання

Назва блоку	Результативні показники	Загальна кількість змінних
Вміння вчитися ( <i>LKnow</i> )	– кількість професійно-технічних навчальних закладів ( $x_5$ ); – кількість студентів вищих навчальних закладів ( $x_8$ ); – випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами (III ступеня) ( $x_{10}$ ); – обсяг державних витрат на формальну освіту ( $x_{12}$ )	4
Вміння працювати ( <i>LDo</i> )	– випуск студентів професійно-технічними навчальними закладами ( $x_{13}$ ); – кількість випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію ( $x_{19}$ ); – кількість студентів віком 25 років і старше у коледжах, технікумах, училищах професійно-технічних навчальних закладах та ВНЗ ( $x_{22,23}$ ); – обсяг державних витрат на професійну освіту ( $x_{24}$ )	5
Вміння жити разом ( <i>LLive</i> )	– кількість членів ГО ( $x_{26}$ ); – кількість проведених мітингів, демонстрацій, мирних зібрань ( $x_{27}$ ); – обсяг фінансування ГО з інших джерел ( $x_{31}$ ); – витрати ГО на соціальні проекти, у т.ч, освітні ( $x_{32}$ )	4
Вміння розвиватися ( <i>LBe</i> )	– обслуговування населення бібліотеками ( $x_{33}$ ); – кількість відвідувань музеїв ( $x_{36}$ ); – річний тираж газет ( $x_{39}$ ); – обсяг державних витрат на духовний і фізичний розвиток людини ( $x_{44}$ )	4

Наступним етапом розрахунку індексу регіонального розвитку СОВЖ є проведення множинного регресійного аналізу. Регресійний аналіз поводитьсь з метою визначення взаємовідносин між залежною та однією чи декількома незалежними змінними та може бути представлений в наступному вигляді:

$$Y = b_0 + b_1x_1 + \dots + b_qx_q + \varepsilon \quad (3.3),$$

де  $Y$  – залежна змінна, що представлена показником соціально-економічних результатів, розрахована внаслідок факторного аналізу;  
 $x_q$  – незалежні змінні з чотирьох блоків ( $q$ ), що характеризують навчання впродовж життя та виокремлено в результаті факторного аналізу;  
 $b_q$  – коефіцієнт регресії.

На цьому етапі дуже важливо не допустити мультиколінеарності – лінійних зв'язків між незалежними між змінними, адже це може негативно вплинути на наступні етапи аналізу, Для її визначення застосуємо алгоритм Фаррара-Глобера, який умовно можна подати наступними кроками [201]:

– аналіз всього масиву незалежних змінних (критерій  $\chi^2$ ) та порівняти з табличним  $\chi_{табл}^2$  при  $\frac{1}{2}m(m-1)$  ступенях свободи, якщо  $\chi^2 > \chi_{табл}^2$ , то в масиві є ознаки мультиколінеарності;

– аналіз кожної незалежної змінної усіма іншими ( $F$ -критерій), Якщо  $F_i > F_{табл}$  з  $(n-m)$  і  $(n-1)$  ступенями свободи, то відповідна змінна мультиколінеарна з іншими;

– аналіз кожної пари незалежних змінних ( $t$ -критерій), Якщо  $t_i > t_{табл}$  з  $(n-m)$  ступенями свободи та рівні значущості  $\alpha$ , то між змінними існує мультиколінеарність.

Проведений аналіз за допомогою програмного забезпечення STATA дозволяє стверджувати, що в моделі відсутня мультиколінеарність між незалежними змінними. За допомогою даного програмного забезпечення також було проведено перевірку на гетероскедастичність (явище, коли спостерігається порушення незмінності дисперсії залишків для всіх спостережень), що показало її відсутність.

У результаті множинного регресійного аналізу змінних по блоках 1-4 були отримані показники, що дозволяють побудувати наступні рівняння для розрахунку індексів по кожному блоку (1-4):

$$Y_{Lknow} = 18,4 + 0,8x_5 - 0,7x_8 - 0,8x_{10} + 0,6x_{12} + \varepsilon \quad (3.4),$$

$$Y_{Ldo} = 33,1 - 1,1x_{13} - 0,2x_{19} - 0,3x_{22} - 0,4x_{23} + 0,2x_{24} + \varepsilon \quad (3.5),$$

$$Y_{Llive} = 17,9 - 0,23x_{26} + 0,4x_{27} + 0,2x_{31} + 0,03x_{32} + \varepsilon \quad (3.6),$$

$$Y_{Lbe} = 11,4 - 0,2x_{33} - 0,1x_{36} + 0,8x_{39} + 0,4x_{44} + \varepsilon \quad (3.7),$$



Дані рівняння, як зважені суми факторів серед чотирьох блоків навчання впродовж усього життя, найкраще описують взаємозв'язок з соціально-економічними результатами і складають субіндексні значення блоків 1-4 наведених на рисунку 3.3.

Для розрахунку композитного індексу навчання впродовж життя по регіонам України використовуємо наступну формулу:

$$RLLI = \frac{\sum R^2 * L(know, do, live, be)}{\sum R^2} \quad (3.8),$$

де  $RLLI$  – індекс навчання впродовж життя по регіонам України;

$R^2$  – коефіцієнт детермінації.

Тобто для розрахунку даного показника був використаний коефіцієнт детермінації, який відповідно до основ економетрики є «часткою дисперсії залежної змінної, яка пояснюється пояснювальними змінними» [201]. Окрім цього, він є одним із показником адекватності моделі (якщо його значення приближається до одиниці). У ході проведених розрахунків коефіцієнт детермінації для блоку 1 «Вміння вчитися (LKnow)» склав 0,853, для блоку 2 «Вміння працювати (LDo)» – 0,887, для блоку 3 «Вміння жити разом (LLive)» – 0,822, для блоку 4 «Вміння розвиватися (LBe)» – 0,851.

Таким чином важливість кожного блоку індексу регіонального розвитку СОВЖ (RLLI) базується на встановлених взаємовідносинах між вимірами освіти та соціально-економічними показниками.

Отримані значення індексу регіонального розвитку СОВЖ дозволяє порівняти регіони між собою та виявити різні рівні розвитку: високий, середній та низький. Перш за все, розглянемо ранжування областей за даним показником станом на 2015 рік (рис. 3.5).

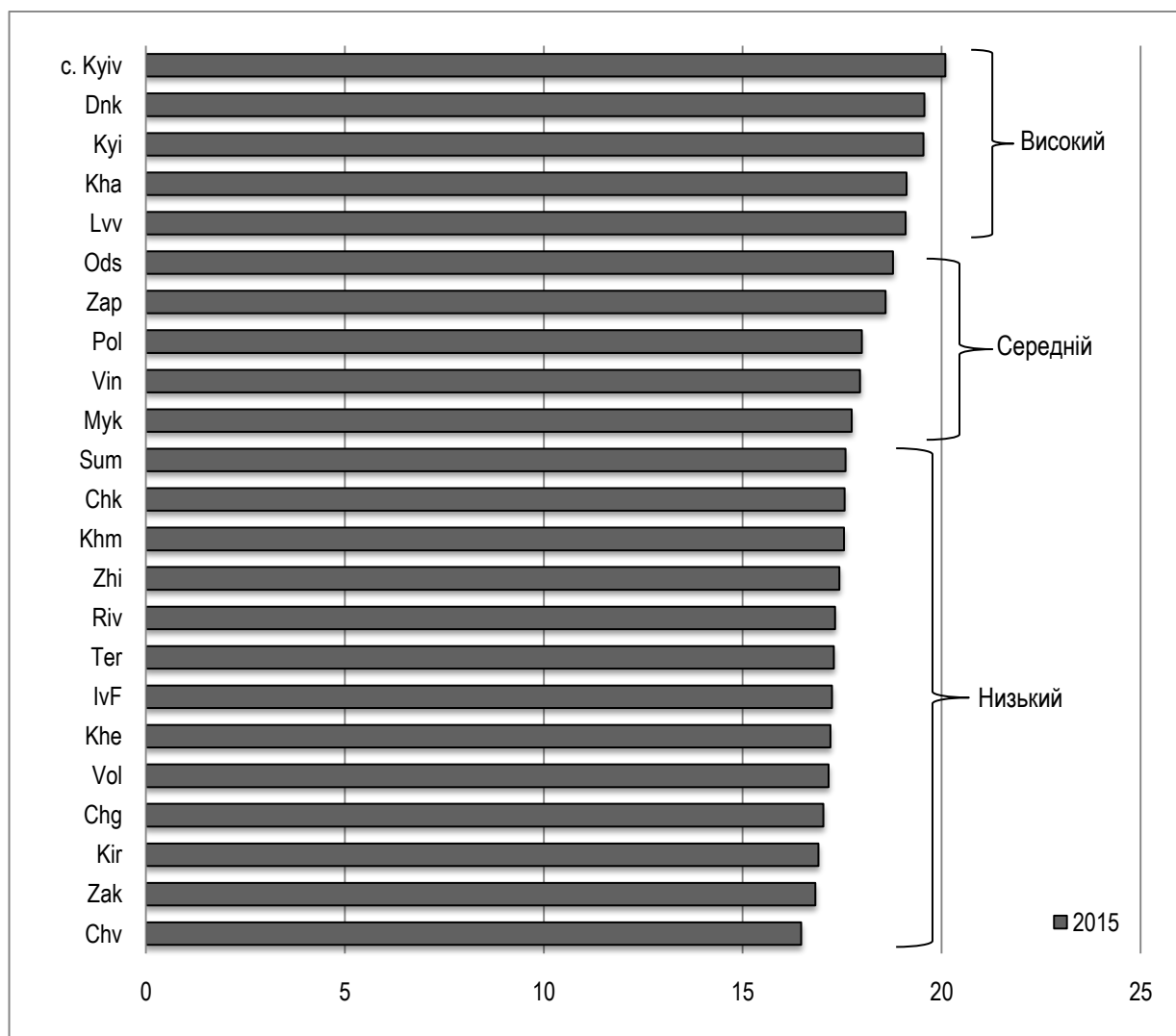


Рисунок 3.5 – Розподіл регіонів України за індексом навчання впродовж життя (*RLLI*) за 2015 рік

На основі проведеного аналізу показники індексу *RLLI* можна згрупувати наступним чином за рівнем розвитку СОВЖ:

- області-лідери з високим рівнем індексу (м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Харківська, Львівська області);
- області з середнім рівнем індексу (Одеська, Запорізька, Полтавська, Вінницька, Миколаївська області);
- області-аутсайтери з низьким рівнем індексу (Сумська, Черкаська, Хмельницька, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Херсонська, Волинська, Чернігівська, Кіровоградська, Закарпатська, Чернівецька області).

Для того, щоб співставити розрахований індекс *RLLI* за окремі роки (2005, 2010 та 2015) було побудовано наступний графік (рис. 3.6).

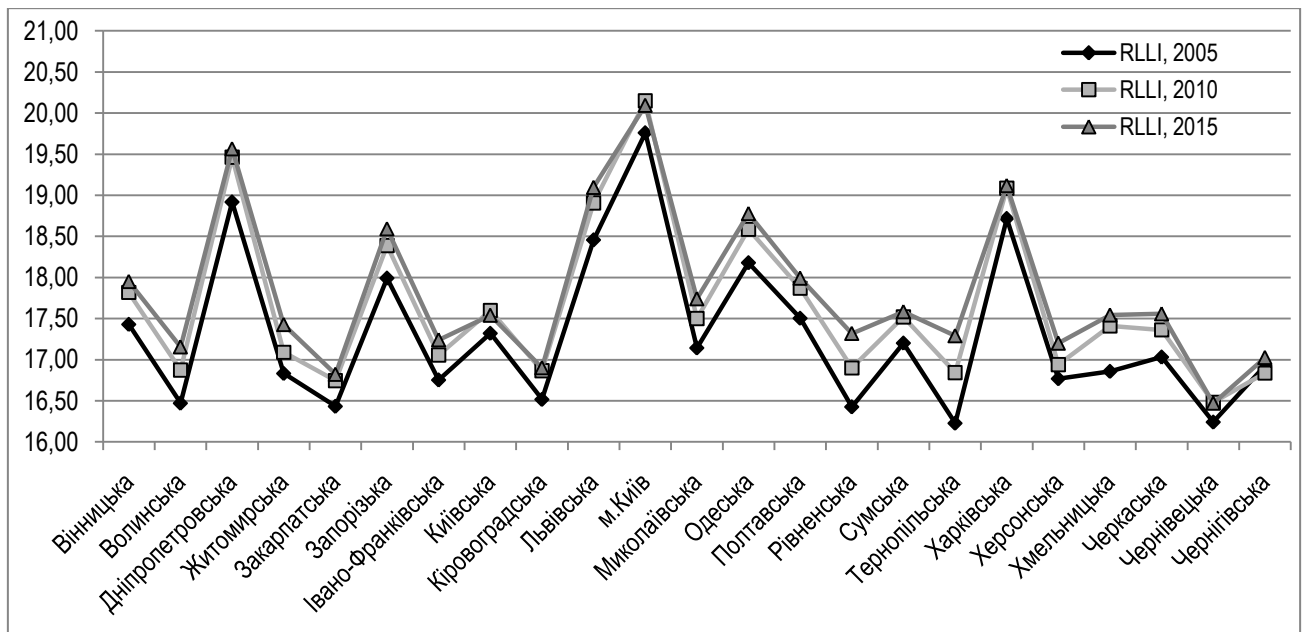


Рисунок 3.6 – Динаміка показника композитного індексу навчання впродовж життя в регіонах України (*RLLI*) за 2005, 2010 та 2015

Даний рисунок дозволяє простежити незначне зростання показників (в середньому на 2-3%) індексу *RLLI* за аналізований період в усіх областях зі збереженням лідерів (м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Харківська області) та аутсайдерів (Чернівецька, Закарпатська, Кіровоградська області).

Таким чином, індекс регіонального розвитку СОВЖ побудовано відповідно до методики Міжнародної комісії ЮНЕСКО з питань освіти з урахуванням особливостей системи освіти в Україні та дає змогу провести ретроспективну оцінку та порівняти стан розвитку системи освіти впродовж усього життя в різних регіонах та виявити основних лідерів та аутсайдерів. Отримані розрахунки покладені в основу оцінки ефективності використання фінансових ресурсів на розвиток СОВЖ та формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ.

### 3.2 Науково-методичне забезпечення діагностики рівня залученості стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб регіону

Формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ з урахувань положень запропонованої в роботі партисипативної концепції фінансування неможливо без здійснення ретроспективної діагностики рівня залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб у кожному регіоні.

У роботі це запропоновано здійснювати на засадах методології GAP-аналізу шляхом розрахунку показника «розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ» та за допомогою розрахунку ефективності використання фінансових ресурсів на основі стохастичного фронтірного аналізу.

Перш за все, розглянемо сутність даних методів. GAP-аналіз (в пер. аналіз розривів, прогалін, невідповідностей) був запроваджений групою учених Стендфордського дослідницького інституту як один з підходів до управління діяльністю суб'єктів господарювання – управління результатами. Згодом він набув значного поширення в менеджменті, маркетингу, економіці, стратегічному аналізі тощо.

На думку П. Друкера, GAP-аналіз – це комплексне аналітичне дослідження, що вивчає невідповідності, розриви між поточним (реальним) станом суб'єктів господарювання і бажаним результатом [1].

Об'єктом GAP-аналізу в ході нашого дослідження є ефективність методів ФЗ розвитку СОВЖ. Слід зазначити, що в економічній літературі оцінка ефективності ФЗ в галузі освіти не набула особливого поширення, що зумовило імплементацію підходів з інших більш досліджених областей та адаптацію їх до тематики даного дослідження.

Перш ніж перейти до його побудови, пропонуємо розглянути економічний зміст понять «ефективність», «результативність» та їх похідних, адже в науковій літературі існує багато різних поглядів щодо їх сутності, у тому числі щодо їх ототожнення.

В основу даних дефініцій (на англ. мові – «efficiency» і «effectiveness») покладено слово «ефект» (від латин. «effectus» – виконання, дія), що відповідно до українського тлумачного словника трактується як «результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів» [310], який може мати різне вираження. У рамках даного дослідження, нас цікавить два основні його види: економічний та соціальний ефекти.

Відповідно до фінансово-економічного словника, під терміном «економічний ефект» прийнято розуміти «результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм та заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату» [180].

Натомість, під соціальним ефектом розуміється «...результат сприяння тій або іншій соціально значущій проблемі...» [230] як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства в цілому, що характеризується покращенням соціальних індикаторів, як якість життя, рівень здоров'я, стан ринку праці, підвищення якості освіти та освіченості громадян тощо.

У свою чергу, термін «ефективність» науковцями розглядається як:

– співвідношення результату або ефекту будь-якої діяльності і витрат, так звана система «результат-витрати» [110], [178], [315];

– здатність суб'єкта досягати визначених цілей, мети [216], [286], [318].

Таким чином, деякі автори ототожнюють дані поняття. Натомість, відповідно до ДСТУ ISO 9000:2007, зазначається чітке розмежування понять «ефективність» та «результативність»:

– «результативність (effectiveness) – ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів;

– ефективність (efficiency) – це співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами» [176].

Як бачимо, поняття «ефективність» є достатньо багатомірним та складним, що обумовлює використання різноманітних методів та моделей оцінки ефективності, серед яких прийнято виділяти:

– непараметричні методи (або математичні), полягають у використанні апарату математичного програмування та не потребують визначення функціональної форми функції. Натомість, основними недоліками даної групи методів є визначення лише «технічної» ефективності, не врахування вектору помилок та чутливість до кількості змінних у моделі [189];

– параметричні методи (або економетричні) полягають у встановленні певної специфікації функції (виробничої функції, функції витрат, функції доходів, функції прибутку тощо) та дозволяють врахувати вплив на сумарну функцію статистичного шуму, а також факторів, через якісь причини не включені до моделі [269];

– граничні методи аналізу, які полягають в тому, що виділяється певна межа ефективності, з якою порівнюються елементи вибірки;

– неграничні методи аналізу ефективності полягають у порівнянні елементів вибірки з середнім значенням, що дозволяє стверджувати про ефективність чи неефективність елемента [269].

Розглянемо більш детально окремі складові даних груп методів для оцінки ефективності у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Найпоширеніші методи оцінки ефективності

Група методів	Методи	Коротка характеристика
А	1	2
Непараметричні методи	Аналіз оболонки даних (Data Envelopment Analysis, DEA)	Граничний метод, за яким відбувається побудова межі ефективності як лінійної кривої (так званої кривої виробничих можливостей), що дозволяє оцінити ефективність точок по відношенню до інших та до цієї межі в системі входів-виходів, використовується для виміру технічної ефективності, не передбачає випадкових помилок
	Аналіз оболонки даних з вільним розміщенням (Free Disposal Hull, FDH)	Є окремим випадком методу DEA, межа ефективності набуває ступінчатого вигляду шляхом перетину даних кожної комбінації системи входів-виходів. Припускається, що максимальної ефективності не досягнуто жодним суб'єктом.
	Індекси, наприклад продуктивності (Productivity indexes) тощо	Неграничний метод, що використовують для визначення змін показників в часі; розраховується як відношення суми зважених вихідних змінних до суми зважених вхідних змінних.

## Продовження таблиці 3.5

А	1	2
Параметричні методи	Метод найменших квадратів (Ordinary Least Squares – OLS)	Неграничний метод, що дозволяє розрахувати та оцінити середню функцію витрат чи виробництва для певної вибірки на основі регресійної моделі, а також дозволяє оцінити вплив факторів на залежну змінну, їх статистичну значимість.
	Метод коректованих найменших квадратів (Corrected ordinary least squares – COLS)	Є окремим випадком методу OLS, в якій за межу ефективності приймається значення одного з елементів вибірки, з яким порівнюються інші.
	Метод модифікованих найменших квадратів (Modified ordinary least squares – MOLS)	Є окремим випадком методу OLS, в якому відбувається обчислення межі ефективності для кожного елемента вибірки, є більш ефективним для панельних даних
	Стохастичний фронтірний аналіз (Stochastic Frontier Analysis, SFA)	Граничний метод, що полягає в врахуванні шумів та випадкової компоненти, які дозволяють змоделювати величину неефективності
	Метод широкої межі (TFA – Think Frontier Analysis)	Граничний метод, що визначає межу неефективності як відхилення між найвищим і найнижчим значенням квартеля, особливістю є те, що визначає рівень ефективності в цілому по вибірці, а не по окремим її елементам.

Джерело: складено автором на основі [189], [269].

Порівнявши основні переваги та недоліки наведених в таблиці методів було прийнято рішення в рамках оцінювання ефективності ФЗ розвитку СОВЖ використовувати метод фронтірного стохастичного аналізу (SFA), що дозволяє розрахувати граничну межу відхилення фактичних результатів від потенційно можливих за допомогою методу максимальної правдоподібності.

В основу фронтірного стохастичного аналізу покладена виробнича функція, що враховує помилки, випадкові ефекти та дає змогу розрахувати технічну неефективність (в роботі буде використовуватися на ряду з поняттям ефективність), що в цілому є вираженням можливості системи максимізувати власні результати при наявних обмежених ресурсах (використання власного потенціалу).

Тобто, фронтіром називається ідеальний або максимально досяжний результат діяльності певної системи при наявних ресурсах.

Зазначимо, що до основних переваг застосування фронтірного стохастичного аналізу можна віднести багатофакторний характер моделі, порівняння отриманих оцінок ефективності, об'єктивність методів, вірогідний підхід до виміру ефективності, а також можливість тестування різних гіпотез. У свою чергу, як основний недолік виділяють необхідність чіткої специфікації функціональної форми зовнішньої ефективності та закону розподілу неефективності. У обох випадках недостатня чітка специфікація вилучається шляхом використання гнучких функціональних форм та нетривіальних розподілів законів [304].

У вигляді специфікації функції фронтірного стохастичного аналізу було обрано виробничу функцію, адже основною метою на рівні регіону є максимізація результатів їх діяльності, у тому числі щодо ефективності використання коштів в СОВЖ. Загальний вигляд виробничої функції можна представити наступним чином [3, 57]:

$$Y_i = X_i\beta + (V_i - U_i), i = 1 \dots N \quad (3.9)$$

де  $Y_i$  – обсяг виробництва  $i$ -го суб'єкта;

$X_i$  – вектор вхідних величин для  $i$ -го суб'єкта;

$\beta$  – вектор невідомих параметрів;

$V_i$  – випадкова величина (стандартна похибка);

$U_i$  – індикатор неефективності ФЗ розвитку СОВЖ

Оцінка технічної ефективності  $i$ -го суб'єкта ( $EF_{(i)}$ ) в рамках стохастичного фронтірного аналізу буде визначена як:

$$\begin{cases} EF_{(i)} = \frac{E(Y_i | U_i, X_i)}{E(Y_i | U_i = 0, X_i)} \\ U_i = X_i\beta + V_i - Y_i \end{cases} \quad (3.10)$$

де  $EF_{Y_i}$  – ефективність ФЗ розвитку СОВЖ  $i$ -го регіону за сценарієм 1 чи 2;

$E$  – математичне очікування



Виходячи з даної формули, розрахунок рівня ефективності відбувається на основі співвідношення фактичного значення результативного показника з показником, у якого рівень неефективності дорівнює нулю.

За допомогою даної методики існує можливість розглядати СОВЖ в регіонах України як складну систему, що має вхідні (ресурси) та вихідні параметри (показник ФЗ), контролюючі змінні, що базується на множині виробничих можливостей.

Для розрахунку ефективності ФЗ розвитку СОВЖ було використано програмне забезпечення FRONTIER 4.1, за допомогою якого відбувається оцінювання максимальної правдоподібності різноманітних функцій стохастичної межі виробництва та витрат.

Метод максимальної правдоподібності охоплює усі спостереження та залишки при оцінюванні межі ефективності, приймаючи до уваги необхідність виконання ряду обмежень моделі [75].

Дана програма передбачає формування файлу вхідних та вихідних даних, що є основою для проведених розрахунків та є стандартизованими (логарифмованими) значеннями нашої статистичної бази. Крім цього, за допомогою файлу інструкції можна сформулювати всі умови для проведення SFA, як вид моделі та функції, кількість перехресних даних та часових періодів, кількість спостережень в цілому по моделі та кількість незалежних та допоміжних змінних. Як бачимо, дана інструкція дає змогу аналізувати панельні дані, що було важливою умовою обрання цього програмного забезпечення.

У ході проведення GAP-аналізу, розрахунок показника «розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ» проводиться як різниця в ефективності ФЗ розвитку СОВЖ у регіоні при застосуванні двох його методів: виключно бюджетного ФЗ (сценарій 1) та партисипативного ФЗ (сценарій 2).

Логіко-структурну схему та результати розрахунків за запропонованим підходом оцінювання розриву в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ для кожного регіону України за 2009-2015 рр. демонструє рис. 3.6.

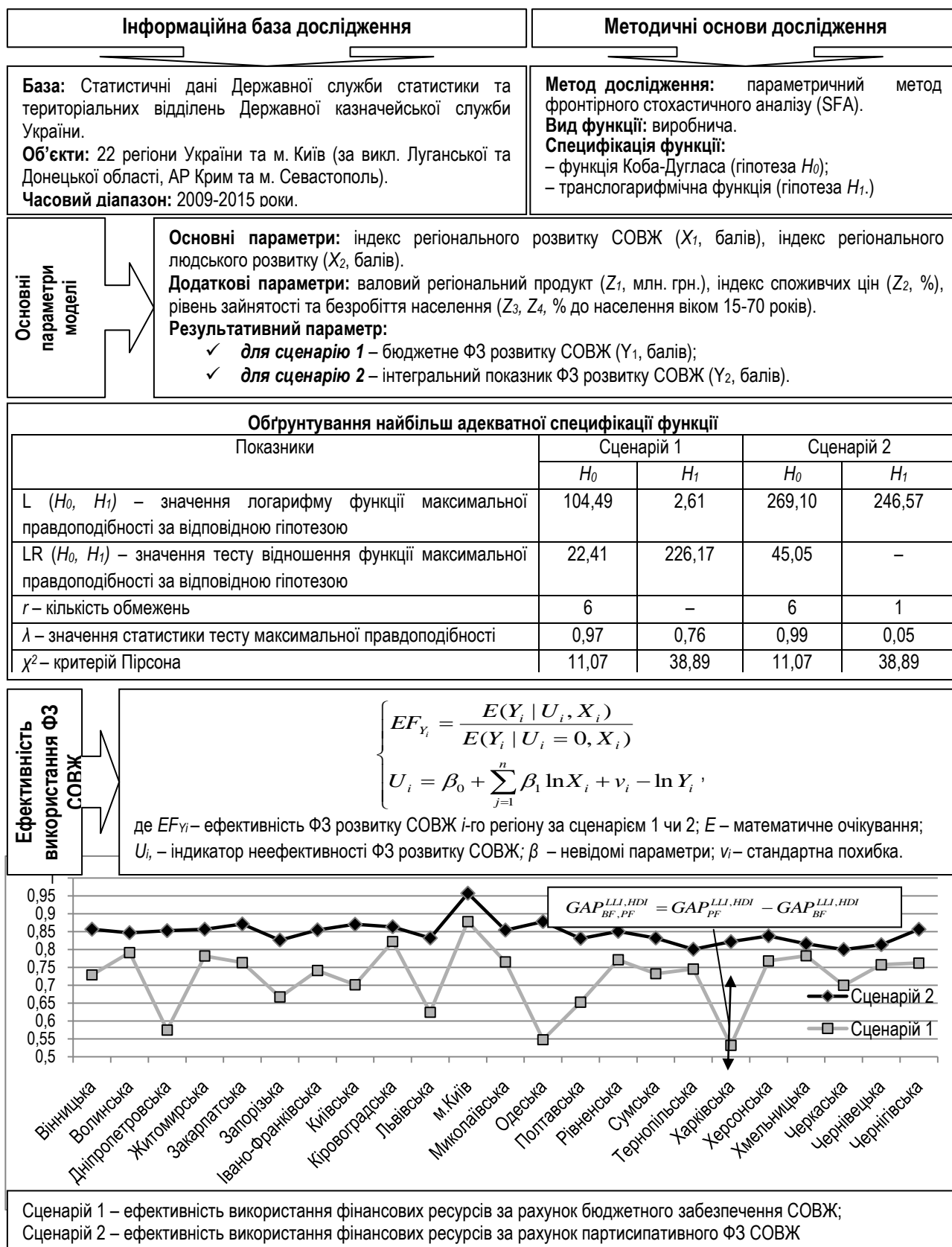


Рисунок 3.7 – Логіко-структурна схема та результати оцінювання розриву в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ для регіонів України

Таким чином, при формуванні масиву даних було виділено:

– результативний параметр – представлений показником бюджетного забезпечення (сценарій 1) та партисипативного ФЗ (сценарій 2);

– базові параметри (факторні змінні) включають індекс регіонального розвитку СОВЖ (*RLLI*) та індекс регіонального людського розвитку. На основі даних факторів формується показник ефективності використання фінансових ресурсів;

– додаткові параметри (факторні змінні), що включають загальні макроекономічні показники по регіону та складаються з валового регіонального продукту (ВРП), індексу споживчих цін (ІСЦ), рівня зайнятості та безробіття населення тощо. Дані параметри визначають межу розриву між фактичними та нормованими рівнями ефективності.

Виходячи з цього, інформаційною базою стали дані Державної служби статистики та територіальних відділень Державної казначейської служби України у розрізі регіонів за 2009-2015 роки та власні розрахунки.

Перш за все, пропонуємо розглянути описову статистику для додаткових параметрів даної моделі.

Таблиця 3.67 – Описова статистика для змінних параметрів моделі

Змінна	Характеристика	Середнє значення	Стандартне відхилення	Мінімальне значення	Максимальне значення
$z_1$	ВРП, млрд. грн.	62,747	85,374	8,484	503,715
$z_2$	ІСЦ, %	113,257	14,842	98,8	145,8
$z_3$	Рівень зайнятості населення, % до населення віком 15-70 років	58,133	2,602	51,6	64,9
$z_4$	Рівень безробіття населення, % до населення віком 15-70 років	8,639	1,617	5,2	12,7

Як можемо побачити, значення валового регіонального продукту, що характеризує рівень економічного розвитку області, значно коливається в межах досліджуваного періоду, що є свідчення міжрегіональних

диспропорцій. Пропонуємо розглянути основні тенденції змін ВРП по регіонам за 2009, 2012 та 2015 роки (рис. 3.7).

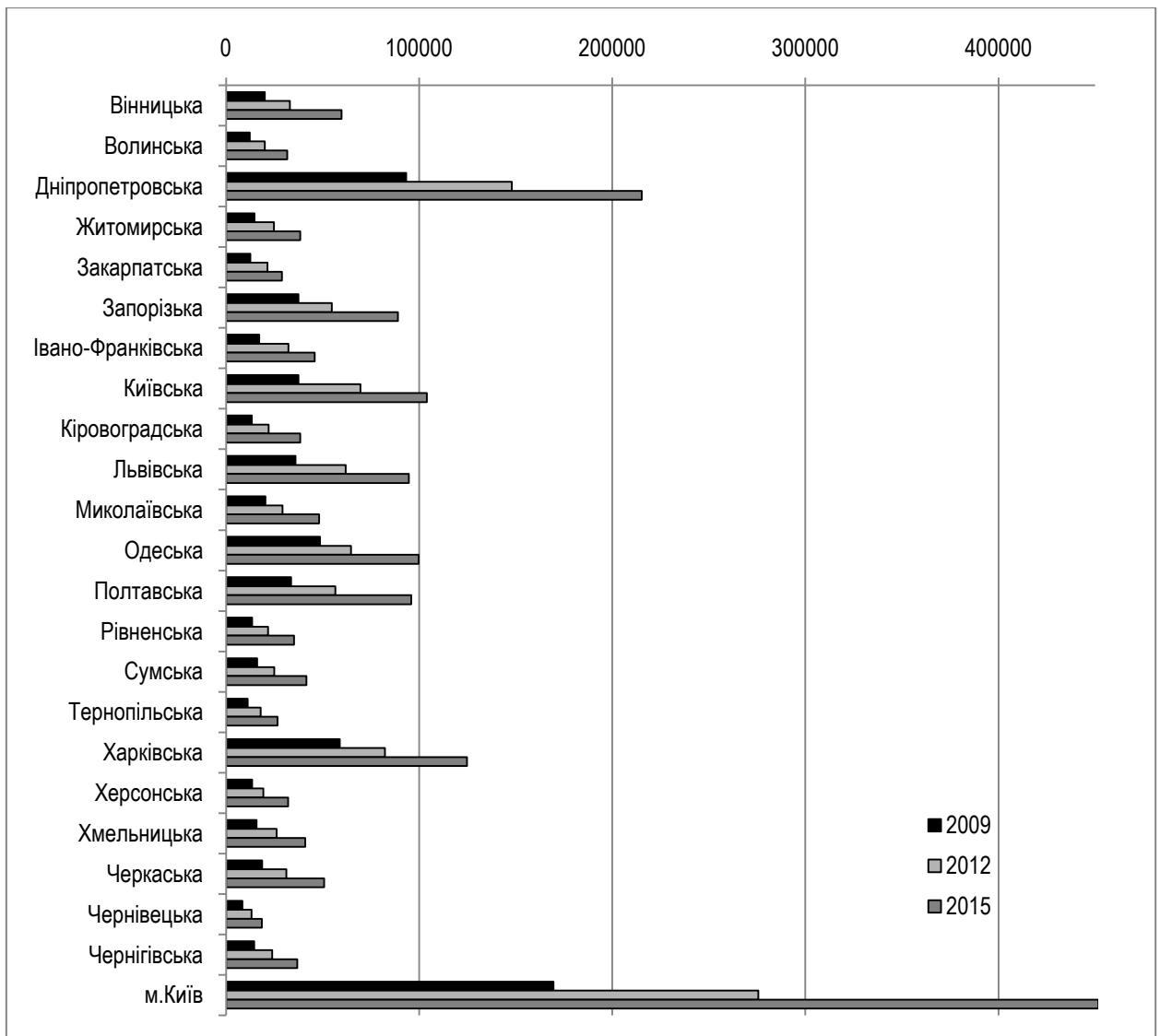


Рис. 3.8 – Динаміка валового регіонального продукту (ВРП) серед регіонів України за 2009, 2012 та 2015 роки, млрд. грн.

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

Найбільше значення спостерігається в м. Київ, Дніпропетровській та Харківській областях, найменші ж мають Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська області. Темпи зростання показника в межах одного регіону за аналізований період є рівномірними.

Наступним макроекономічним показником, який враховувався при оцінюванні розриву в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ для регіонів є індекс споживчих цін (рис. 3.9).

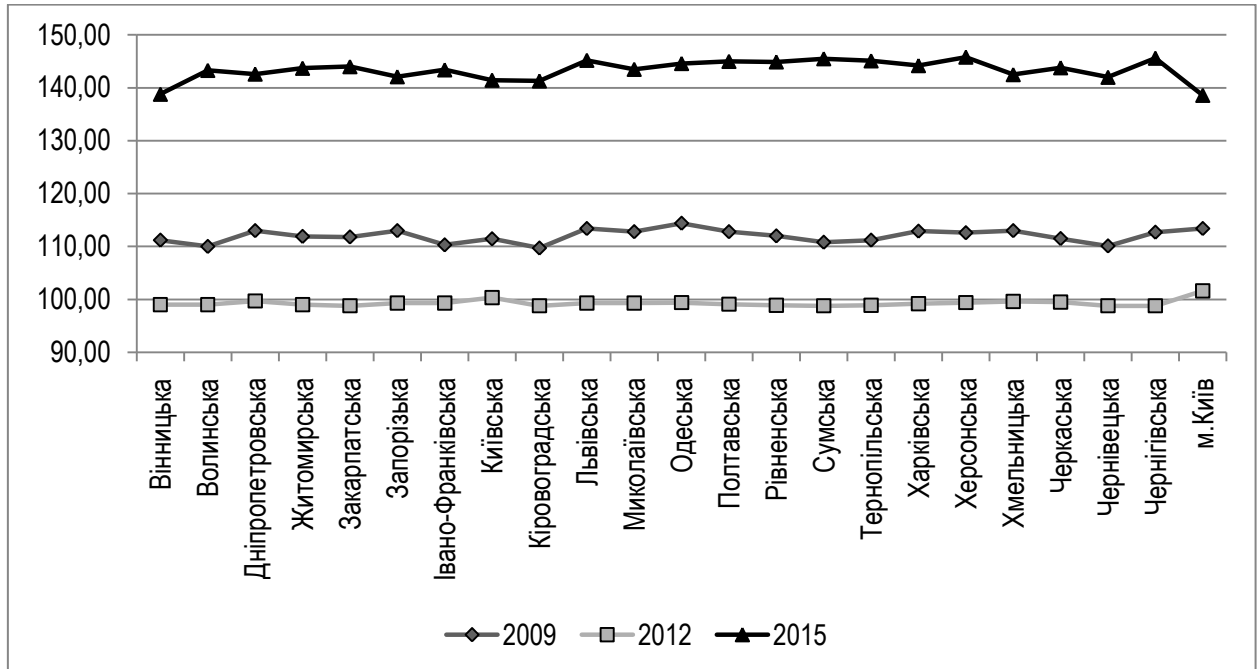


Рис. 3.9 – Динаміка індексу споживчих цін серед регіонів України за 2009, 2012 та 2015 роки, %

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

У середньому по регіонах за аналізований період ІСЦ коливався в межах від 98,8% до 145,5%, що свідчило про значне підвищення цін на всі категорії товарів (особливо помітно через ціни на енергоносії) та було наслідком політичної та економічної кризи в країні. Станом на 2009 рік ІСЦ на високому рівні (максимальне значення спостерігалось в Одеській обл. на рівні 114,4%) після чого зазнав падіння і станом на 2012 рік складав інтервал від 98,8% до 101,6% (м. Київ). В останні роки у зв'язку з перерахованими вище причинами даний показник зазнав стрімкого збільшення та на станом на 2015 рік складав мінімум 138,6% (м. Київ), а максимальне значення

спостерігалось в Сумській, Чернігівській та Херсонській областях (145,5%, 145,6% та 145,8% відповідно).

Рівень зайнятості населення віком 15-70 років (рис. 3.10) в середньому по Україні становив 58,13%, що є достатньо низьким показником та відображає кризові тенденції в економіці (спостерігається зростання тіньової зайнятості).

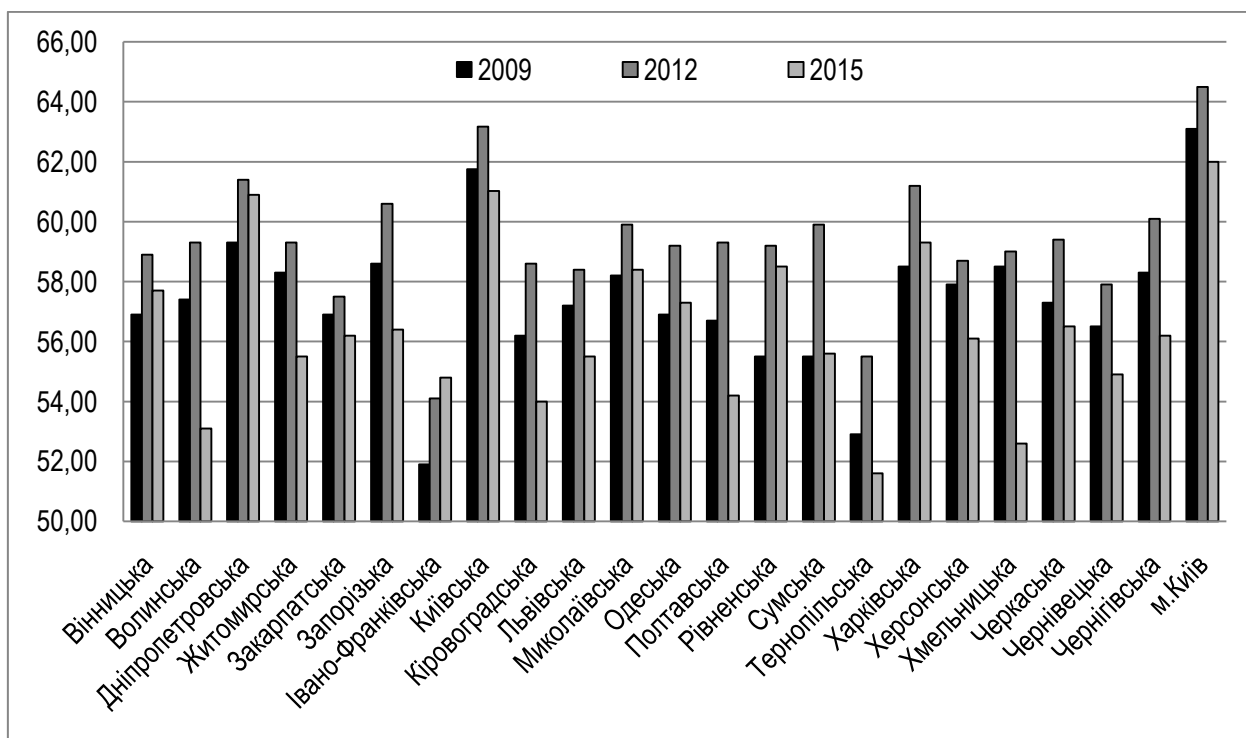


Рис. 3.10 – Динаміка рівня зайнятості населення регіонів України за 2009, 2012 та 2015 роки, у % до населення віком 15-70 років

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

Слід відмітити, що даний показник порівняно з попередніми роками зменшився (рис. 3.9), станом на 2015 рік найбільший рівень зайнятості спостерігається в м. Київ (62%), Київській (61,03%) та Дніпропетровській областях (60,9%). Найменшим цей показник є в Тернопільській (51,6%), Хмельницькій (52,6%) та Волинській областях (53,10%).

Натомість рівень безробіття коливався від 5% до майже 13% для населення віком 15-70 років (рис. 3.11 хоча даний відсоток не відповідає дійсності. Найбільшим він спостерігався в Полтавській (12,1%) та Тернопільській областях (11,8%), а найменшим – в Одеській (6,5%) та Київській (6,85%).

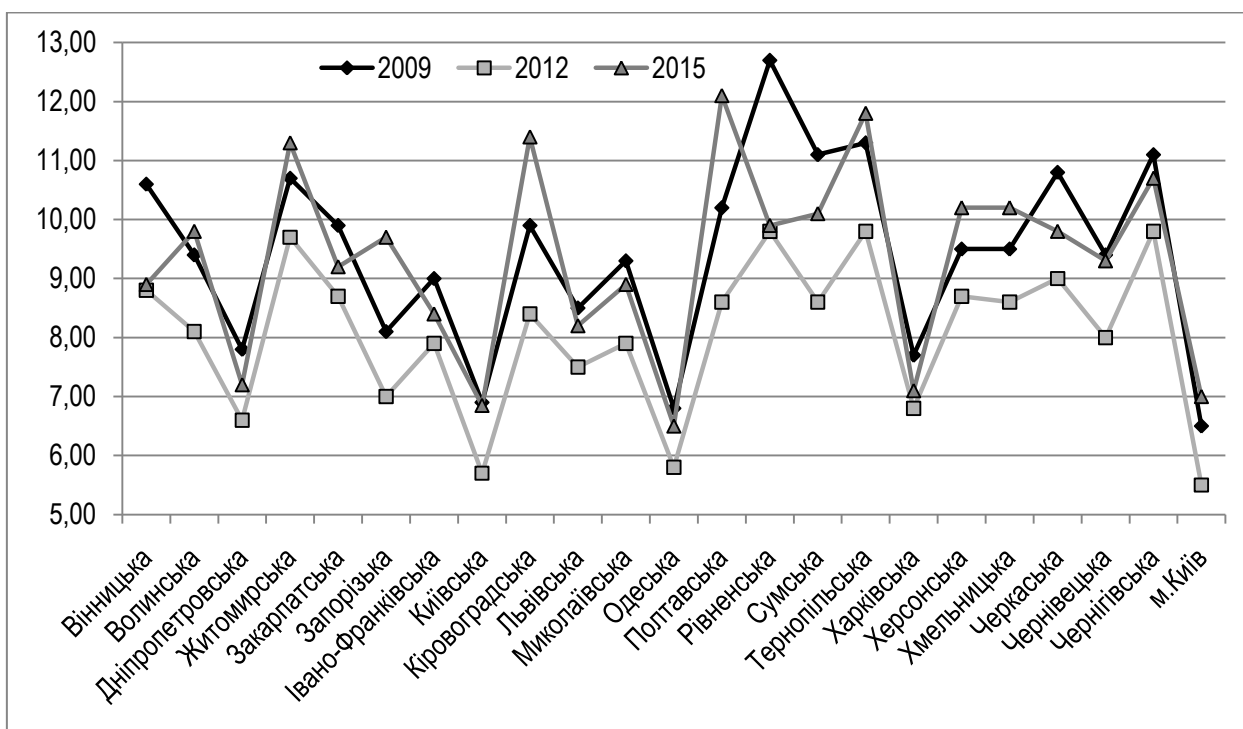


Рис. 3.11 – Динаміка рівня безробіття населення регіонів України за 2009, 2012 та 2015 роки, у % до населення віком 15-70 років

Джерело: складено автором на основі статистичних даних, наданих Державною службою статистики України.

Тобто, спостерігається дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили, зростання безробітних серед молоді та самої тривалості безробіття, що погіршують соціально-економічне становище країни. У контексті таких тенденцій особливої актуальності набуває більш ефективне використання фінансових ресурсів, особливо у сфері освіти.

За результативний параметр в межах першого сценарію було обрано логарифмований показник бюджетного фінансування, розрахований як

нормалізована сума бюджетних коштів як на рівні центрального уряду (видатки на фінансування окремих навчальних закладів, міжбюджетні трансферти, зокрема освітня субвенція), так і на рівні місцевого уряду (видатки на освіту, які закладені в місцевих бюджетах по регіонам України).

Найбільш традиційними та широко застосовуваними формами цільової функції моделі в стохастичному фронтірному аналізі є адитивна функція Коба-Дугласа та її ускладнена форма – транслогарифмічна функція.

Для визначення функціональної форми фронтіру для даної моделі було вирішено висунути дві гіпотези:  $H_0$  – нульова гіпотеза (вид функції – Коба-Дугласа),  $H_1$  – альтернативна гіпотеза (вид функції – транслогарифмічна). В якості методу тестування гіпотез було застосовано тест відношення максимальної правдоподібності або тест виду «проста модель проти більш складної моделі», що широко застосовується серед науковців при подібних дослідженнях [35, 202]. Порівняємо результати тесту в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7 – Результати тестування гіпотез щодо функціональної форми стохастичної фронтірної функції

Показник	Нульова гіпотеза $H_0$	Альтернативна гіпотеза $H_1$
Функціональна форма функції	Коба-Дугласа	Транслогарифмічна
$L(H_0, H_1)$ – значення логарифму функції максимальної правдоподібності за відповідною гіпотезою	104,49	2,61
$LR(H_0, H_1)$ – значення тесту відношення функції максимальної правдоподібності за відповідною гіпотезою	22,41	226,17
$r$ – кількість обмежень	6	–
$\lambda$ – значення статистики тесту максимальної правдоподібності	0,97	0,76
$\chi^2$ – критерій Пірсона	11,07	38,89
Результат	Прийнято	Відхилено

За якісні критерії для прийняття рішення про прийняття чи відхилення тієї чи іншої гіпотези було обрано наступні:

– чим більше значення логарифму функції максимальної правдоподібності ( $L(H_0, H_1)$ ), тим краще описує модель всі змінні;



– порівняння значення тесту відношення функції максимальної правдоподібності за відповідною гіпотезою LR ( $H_0$ ,  $H_1$ ) з табличним значенням критерію  $\chi^2$ , у разі перевищення – гіпотеза приймається, а параметри моделі вважаються стійкими;

– іншим контрольним показником є значення статистики тесту максимальної правдоподібності ( $\lambda$ ), який повинен не перевищувати табличне значення критерію  $\chi^2$  [30], [57], [75].

За даними таблиці 3.7, приймаємо нульову гіпотезу  $H_0$ , тобто функціональна форма функції матиме вигляд Коба-Дугласа та може бути описана наступним чином:

$$\ln IRBS_{LLS(i)} = \beta_0 + \beta_1 \ln RLLI_{(i)} + \beta_2 \ln IRHD_{(i)} + (V_i - U_i), i = 1 \dots N \quad (3.11)$$

$$U_i = \delta_0 + \delta_1 \ln GRP_{(i)} + \delta_2 \ln Infl_{(i)} + \delta_3 \ln EmR_{(i)} + \delta_4 \ln UnR_{(i)}$$

- де  $\ln IRBS_{LLS(i)}$  – логарифмоване значення бюджетного ФЗ СОВЖ в Україні;  
 $\ln RLLI$  – логарифмоване значення індексу навчання впродовж життя в регіонах України;  
 $\ln IRHD$  – логарифмоване значення інтегрального індексу регіонального людського розвитку в Україні;  
 $\beta, \delta$  – невідомі параметри;  
 $U_i$  – невід'ємна випадкова величини, яка припускається для розрахунку технічної неефективності у виробництві.  
 $\ln GRP$  – логарифмоване значення валового регіонального продукту;  
 $\ln Infl$  – логарифмоване значення індексу споживчих цін;  
 $\ln EmR$  – логарифмоване значення рівня зайнятості населення;  
 $\ln UnR$  – логарифмоване значення рівня безробіття населення;  
 $V_i$  – випадкова величина (стандартна похибка).

За результатами проведення стохастичного фронтірного аналізу в програмному забезпеченні FRONTIER 4.1 показник середньої ефективності по Україні складає приблизно 72% (найнижче значення мали Харківська,

Одеська, Дніпропетровська, Львівська області, а найвище – Волинська, Кіровоградська області та м. Київ).

Для перевірки другого сценарію, запропонованого на рисунку 3.7, необхідно розрахувати показник ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ ( $IPFS_{LLS}$ ), що поєднує різні джерела фінансування як бюджетного, так і позабюджетного характеру, що включає до цього процесі різні рівні стейкхолдерів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8 – Складові інтегрального індексу партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ

Суб'єкт	Характеристика
<b>Державний сектор</b>	
Центральний уряд: – через видатки окремих розпорядників бюджетних коштів (МОН, МОЗ, МВС тощо);	Переважно фінансують навчальні заклади державної форми власності та обсяги державного замовлення у відповідних навчальних закладах, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим КМУ
– через механізм міжбюджетних відносин (переважно освітня субвенція тощо)	Спрямовується на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників у окремих типах загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів (визначених БКУ) та на оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів (за залишками на кінець року, визначених БКУ)
Органи місцевого самоврядування: – через видатки на освіту місцевих бюджетів	Відповідно до бюджетної класифікації видатків включають видатки на окремі загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні, вищі заклади освіти I та II рівнів акредитації та заклади післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації тощо відповідно БКУ.
Державні цільові фонди – через видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	Спрямовується на професійну підготовку або перепідготовку, підвищення кваліфікації безробітних у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях;
<b>Недержавний сектор</b>	
Домогосподарства	Видатки домогосподарств на освіту, розраховані Держкомстатом як складова частика сукупних витрат домогосподарств в середньому на особу.
Приватний сектор	Витрати суб'єктів господарювання на професійне навчання працівників як складова витрат на робочу силу
Громадський сектор	Витрати громадський об'єднань на освітні заходи для населення

Дані показники, зібрані для 22 регіонів України та м. Київ за 2009-2015 роки і стали статистичною базою для розрахунку показника  $IPFS_{LLS}$ .

Аналізуючи підходи до розрахунку інтегральних показників в науковій літературі було виявлено, що найчастіше використовуються наступні методи:

- середньої арифметичної стандартизованих значень;
- середньої арифметичної зваженої стандартизованих значень.

Враховуючи основи партисипативної концепції припускаємо, що оцінювані параметри мають однакову значимість, а отже їх розрахунок слід здійснювати за формулою рівноважної середньої арифметичної нормалізованих значень відповідних витрат ( $X_j$ ):

$$IPFS_{LLS} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n X_j \quad (3.12)$$

Отриманий показник дає змогу проранжувати регіони за рівнем їх партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ, що здійснюється завдяки визначенню інтервалів його значень:

$$y = \frac{IPFS_{LLS}(\max) - IPFS_{LLS}(\min)}{q} \quad (3.13)$$

де  $y$  – розмах інтегралу;

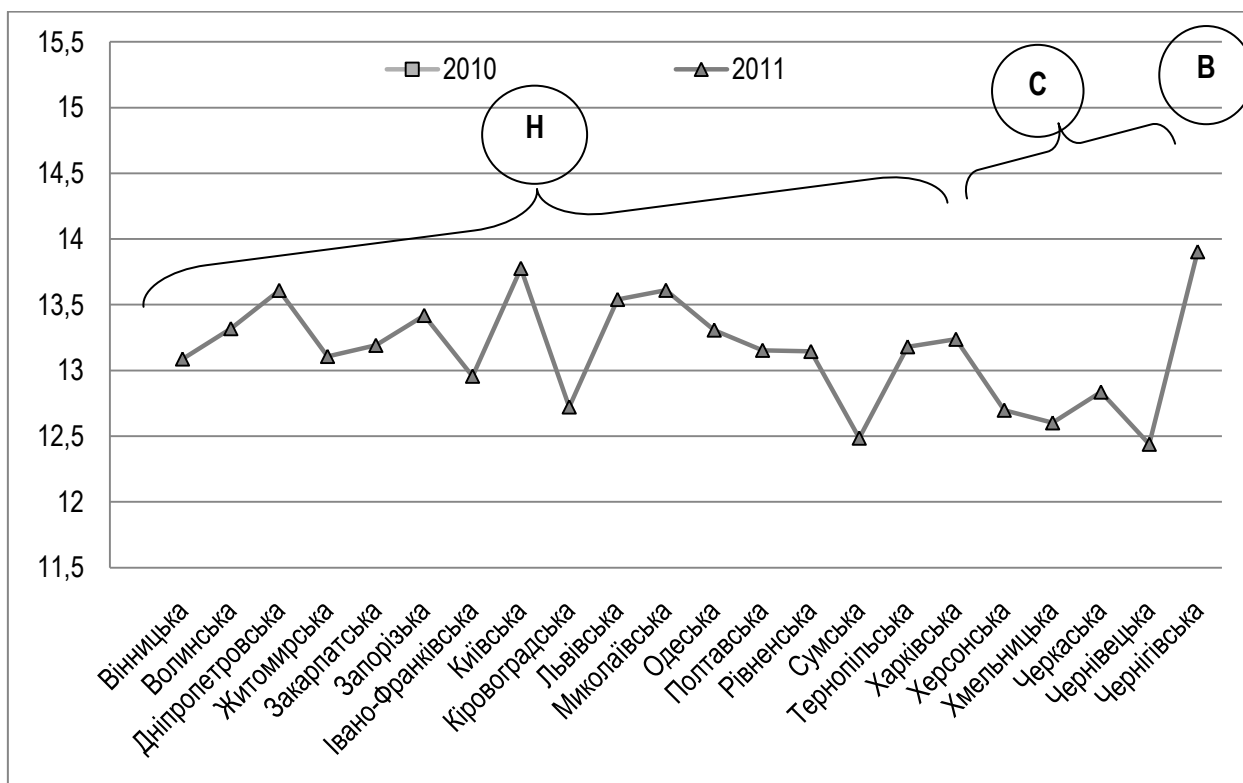
$IPFS_{LLS}(\max)$  – максимальне значення показника ФЗ розвитку СОВЖ;

$IPFS_{LLS}(\min)$  – мінімальне значення показника ФЗ розвитку СОВЖ;

$q$  – кількість груп регіонів.

На основі даних розрахунків було виділено три групи регіонів за рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ: з високим, середнім та низьким рівнями ФЗ, які змінювалися впродовж аналізованого періоду 2009-2015 років (Додаток К).

Представимо графічне зображення партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ окремо за 2009, 2012 та 2015 роки на рис. 3.12, де окреслимо зону високого (В), середнього (С) та низького (Н) його рівнів.



Таблиця 3.12 – Розподіл регіонів за рівнем ФЗ розвитку СОВЖ

Виходячи з розрахунків, до групи з високим рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ можна віднести лише м. Київ; до групи з середнім рівнем потрапляли переважно Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області. Решта областей увійшла до кластеру з низьким рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ. Станом на 2015 рік до цієї групи потрапили: Чернівецька, Херсонська, Тернопільська, Чернігівська, Кіровоградська, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Сумська, Рівненська, Миколаївська, Закарпатська, Київська, Полтавська, Івано-Франківська, Вінницька, Запорізька, Житомирська області.

Наступним кроком було здійснено перевірку специфікації функції, результати чого наведено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9 – Результати тестування гіпотез щодо функціональної форми стохастичної фронтірної функції

Показник	Нульова гіпотеза $H_0$	Альтернативна гіпотеза $H_1$
Функціональна форма функції	Коба-Дугласа	Транслогарифмічна
$L(H_0, H_1)$ – значення логарифму функції максимальної правдоподібності за відповідною гіпотезою $\rightarrow \max$	269,10	246,57
$LR(H_0, H_1)$ – значення тесту відношення функції максимальної правдоподібності за відповідною гіпотезою $> \chi^2$	45,05	–
$r$ – кількість обмежень	6	1
$\lambda$ – значення статистики тесту максимальної правдоподібності $< \chi^2$	0,99	0,05
$\chi^2$ – критерій Пірсона	11,07	38,89
Результат	Прийнято	Відхилено

За даними таблиці, приймаємо нульову гіпотезу  $H_0$ , тобто функціональна форма функції матиме вигляд Коба-Дугласа та може бути описана наступним чином:

$$\ln IPFS_{LLS} = \beta_0 + \beta_1 \ln RLLI + \beta_2 \ln RHDI + (V_i - U_i), i = 1 \dots N \quad (3.14)$$

$$U_i = \delta_0 + \delta_1 \ln GRP + \delta_2 \ln Infl + \delta_3 \ln EmR + \delta_4 \ln UnR$$

За результатами фронтірного стохастичного аналізу, проведеного в програмному забезпеченні FRONTIER 4.1, отримуємо наступні оцінки параметрів моделі (табл. 3.10).

Таблиця 3.10 – Оцінка параметрів моделі Коба-Дугласа

Параметр моделі	Коефіцієнт	Стандартна похибка
$\beta_0$	0,450	0,420
$\beta_1$	0,894	0,147
$\beta_2$	0,475	0,093
$\delta_0$	0,914	0,984
$\delta_1$	-0,011	0,014
$\delta_2$	-0,141	0,048
$\delta_3$	-0,030	0,212
$\delta_4$	0,153	0,030
$\sigma^2$	0,003	0,000
$\gamma$	1,000	0,000

Таким чином, спостерігаємо прямий позитивний зв'язок між результативним параметром та індексом регіонального розвитку СОВЖ та індексом регіонального людського розвитку (*RHDI*).

За даними фронтірного стохастичного аналізу, середня ефективність використання фінансових ресурсів на освіту складає 85%, оцінка ефективності по областях наведено в Додатку Л. Як бачимо, ефективність використання різних джерел фінансування є вищою, що підтверджує значимість партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ. На графіку 3.12 представлена динаміка зміни ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ за 2009, 2012 та 2015 роки в регіонах України та м. Київ.

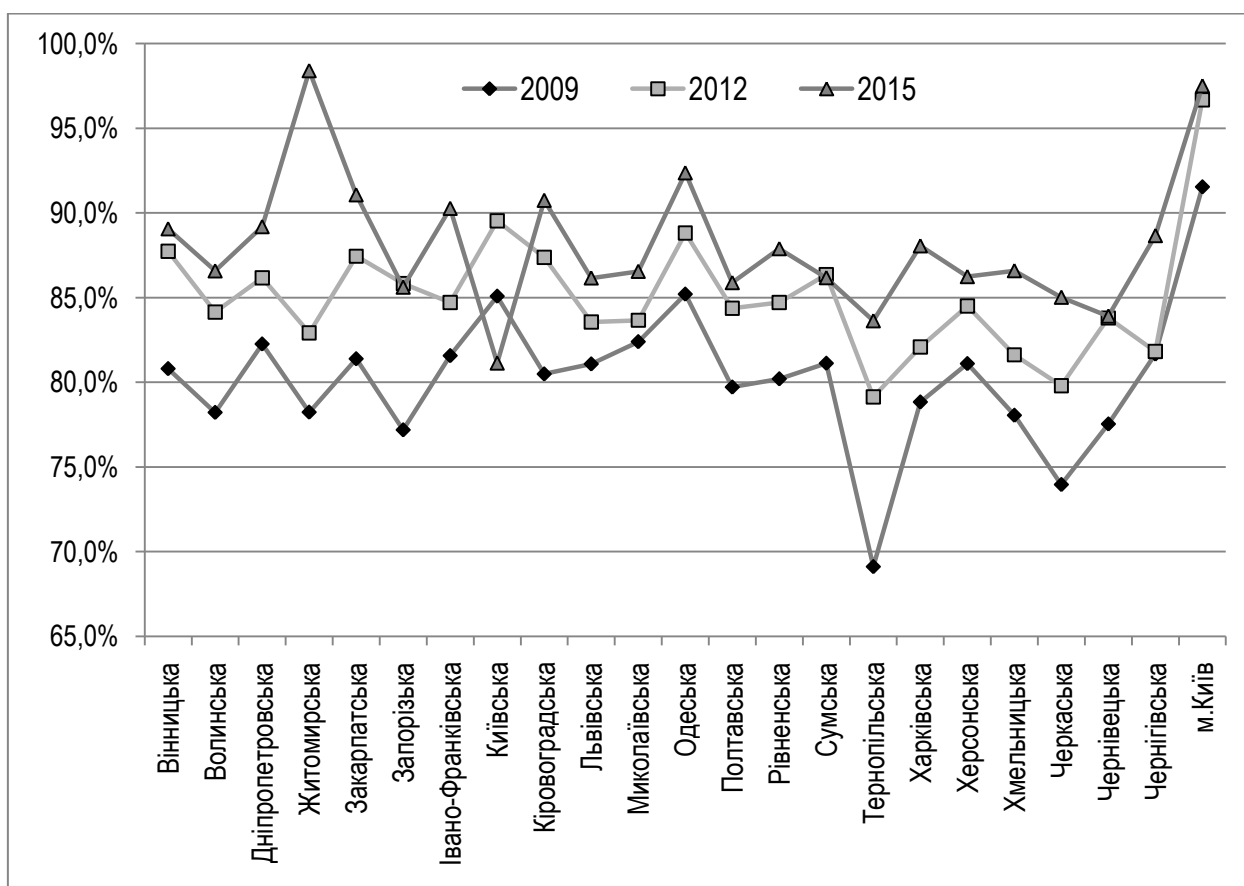


Рисунок 3.13 – Оцінка ефективності ФЗ розвитку СОВЖ в регіонах України за 2009, 2012 та 2015

Як бачимо, спостерігається зростання ефективності ФЗ розвитку СОВЖ за аналізований період (найвище значення спостерігається у 2015

роках). Найвищі показники мають м. Київ, Житомирська та Одеська області, а найнижчі – Київська, Тернопільська та Чернівецька області.

На основі проведених розрахунків для сценарію 1 та 2 було розраховано розрив ефективності ФЗ для регіонів за 2009-2015 роки (деталі розрахунків наведено в Додатку Л, графічне зображення середнього значення розриву за аналізований період наведено на рисунку 3.7).

Найбільший розрив між показниками ефективності виключно бюджетного ФЗ та партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ виявився у Львівській, Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях. Найменше значення показали Хмельницька, Кіровоградська, Тернопільська та Волинська області. Даний показник розриву ефективності ФЗ розвитку СОВЖ свідчить про готовність регіонів до запровадження партисипативної концепції фінансування з метою розвитку СОВЖ. Крім цього, він є важливою складовою для розробки майбутніх стратегій розвитку регіонів.

Як висновок зазначимо, що діагностику залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб в кожному регіоні України запропоновано здійснювати на засадах методології GAP-аналізу та фронтірного стохастичного аналізу шляхом розрахунку показника «розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ» як різницю між бюджетним та партисипативним його фінансуванням. Індикатором результативності ФЗ розвитку СОВЖ для кожного з цих методів запропоновано вважати сумарний приріст індексу регіонального розвитку СОВЖ й індексу регіонального людського розвитку (розрахований за методикою НАН України та Державної служби статистики України). Із метою забезпечення адекватності розрахунків враховуються специфічні особливості кожного регіону (валовий регіональний продукт, рівень зайнятості та безробіття населення в регіоні, індекс споживчих цін у регіоні). Проведені розрахунки засвідчили, що ефективність лише бюджетного ФЗ розвитку СОВЖ по всім регіонам України складає в середньому 72%, тоді як для партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ цей показник у середньому дорівнює 85%.

3.3 Науково-методичні засади формування та реалізації стратегій фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя для регіонів України

Аналіз стану розвитку СОВЖ та стан її ФЗ показують значні диспропорції в розвитку регіонів України, що у свою чергу впливає на рівень їх соціально-економічного розвитку, а отже є негативною тенденцією для країни в цілому. Однією з основних проблем такого стану речей є відсутність узгоджених стратегічних орієнтирів в розвитку регіональних систем освіти впродовж усього життя та чіткого плану дій.

Незважаючи на те, що всі регіони на сьогоднішній день мають власні стратегічні документи, а центральний уряд на законодавчому рівні визначає державну стратегію регіонального розвитку, значного прогресу в реалізації цілей регіональної політики за останні 5-7 років досягнути не вдалося [291].

Крім того, питання ФЗ регіону, його самодостатності та реалізації потенціалу, що впливає на всі сфери його діяльності, у тому числі на систему освіти, є актуальним як в контексті регіонального, так і державного сталого розвитку загалом.

Перш за все, пропонуємо дослідити сутність поняття «стратегія». Відповідно до тлумачного словника, поняття «стратегія» походить з воєнного лексикону та означає «мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій» або в переносному значенні трактується як «мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків» [310]. Трохи пізніше цей термін ввійшов і до інших сфер господарювання, у тому числі до управлінської та економічної. Аналіз різноманітних підходів дає змогу розглядати стратегію як:

- план або програму дій по досягненню певних цілей [37], [237];
- формування місії і цілей розвитку, політики тощо [87];
- комплекс рішень щодо розміщення ресурсів, досягнення довгострокових конкурентних переваг тощо [174];



– довгостроковий напрям розвитку для досягнення цілей [136], [290].

На рівні з поняттям стратегія досить часто використовують словосполучення «стратегічне планування». Погоджуємося з думкою Бойко А., яка розглядає концепт стратегічного планування регіонального розвитку з точки зору трьох складових:

– аналіз поточного стану – аналіз та оцінювання стану та тенденції розвитку, ідентифікація та пріоретизація проблем, визначення сценаріїв можливого розвитку;

– визначення бажаного стану – формування бачення майбутнього регіону, визначення стратегічних цілей, операційних цілей та завдань;

– напрямків досягнення – механізм реалізації стратегії, моніторинг та оцінювання результативності, внесення змін до стратегії [123].

Таким чином, стратегічне планування повинно бути важливим елементом політики регіонального розвитку, адже воно дозволяє на основі ефективного використання власних ресурсів досягати конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Стратегічне планування регіонального розвитку закріплено в рамках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (далі – Стратегії), яка спрямована на визначення завдань та інструментів для розв’язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища [275].

Відповідно до даної стратегії, основними пріоритетами регіональної політики повинні бути наступні цілі:

– підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, що полягає у створенні оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки;

– територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток, що сприяє недопущенню поглиблення регіональних диспропорцій

у доступі населення насамперед до базових соціальних, комунальних, адміністративних, транспортних, інформаційних та інших послуг; а також створення умов для співробітництва регіонів;

– ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку, що передбачає створення бази для реалізації ефективної державної регіональної політики – механізму та інструменту державного управління регіональним розвитком, що сприятиме розв’язанню проблем регіонів, вимагає насамперед децентралізації державних повноважень шляхом їх передачі на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів, удосконалення процесів стратегічного планування та виконання поставлених завдань на всіх рівнях, запровадження ефективного механізму координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях. Для досягнення цієї цілі також необхідні значні інвестиції у розвиток людського капіталу — навчальні та практичні програми підвищення кваліфікації спеціалістів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які відповідають за формування і реалізацію державної регіональної політики та здійснення контролю за станом її реалізації [275].

На нашу точку зору, розвиток СОВЖ фігурує в кожній з перелічених цілей, що дає можливість вирішення проблем на наступних рівнях:

– секторальному (галузевому), що пов'язаний з ціллю підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів. Як було доведено в попередніх розділах роботи, це можливо в тому числі завдяки розвитку ефективного механізму ФЗ СОВЖ, що сприятиме покращенню ситуації на ринку праці, підвищенню ефективності діяльності окремих суб'єктів господарювання, наслідком чого є посилення спеціалізації регіонів, оптимізації їх структури економіки тощо;

– територіальному – щодо досягнення збалансованого розвитку територій та усунення диспропорцій в соціально-економічному розвитку, що також можливо досягти завдяки розвитку СОВЖ. Крім того, налагодження міжсекторальної та міжрегіональної співпраці закладено в основу партисипативного фінансування СОВЖ;

– управлінському, що передбачає оптимізацію регіональної політики щодо розвитку регіонів, стратегічне планування та прогнозування як на державному, так і на регіональному рівні. Сюди ж можна віднести розроблення певних стратегій розвитку окремих сфер, у тому числі освітньої. Враховуючи проблемний характер ФЗ галузі освіти вважаємо за доцільне розробити стратегічні пріоритети розвитку ФЗ СОВЖ.

Крім того, забезпечення оптимального використання потенціалу регіонів та їх збалансований розвиток задекларовано в Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів». У ньому передбачено укладання між центральними та місцевими органами влади Угоди щодо регіонального розвитку з метою спільної реалізації стратегій розвитку в пріоритетних напрямках в умовах обмежених ресурсів та взаємної відповідальності [284].

У рамках проекту Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку України» було розроблено методологію планування регіонального розвитку, яка сприяє збалансованому та постійному поліпшенню якості життя громадян за допомогою збалансованого розвитку регіонів і громад; створення нових робочих місць та інших економічних можливостей; надання якісних публічних послуг з рівним рівнем доступності; забезпечення чистого та безпечного середовища проживання [239]. Таким чином, спостерігаємо інтеграцію різноманітних цілей сталого розвитку: економічний, соціальний та екологічний розвиток.

На основі цього, більшість регіонів розробили власні стратегії регіонального розвитку (СРР), що враховували рекомендації Європейського союзу та переважно мали наступну структуру (рис. 3.13).



Рисунок 3.14 – Структура стратегічного планування регіонального розвитку  
Джерело: складено автором на основі [239].

Проаналізуємо наведену на рисунку 3.14 структуру. В основі планування регіонального розвитку покладена стратегічна платформа, яка передбачає всесторонній аналіз реального стану та пошук можливих рішень для досягнення бажаних результатів як у короткостроковій перспективі, так і у довгостроковій. Першочерговим кроком повинен бути проведений ґрунтовний аналіз основних соціально-економічних показників регіону, які подалі будуть покладені в процес визначення сильних і слабких сторін, визначення витратних сфер та потенціалу для розвитку тощо та формування основних цілей розвитку.

Отримані результати покладені в основу операційної частини регіонального розвитку, що передбачає формування більш прикладних та короткострокових документів, як плани реалізації чи фінансові плани для окремих сфер розвитку (економічної, соціальної та екологічної).

Проаналізувавши існуючі в Україні стратегії регіонального розвитку (СРР) на період до 2020 року на наявність в них положень концепції СОВЖ та її ФЗ було отримано наступні результати (табл. 3.11).

Таблиця 3.11 – Аналіз СРР в регіонах України

Регіон	Наявність СРР	Наявність цілі, пов'язаної з розвитком СОВЖ (0 – опосередковано, 1 – прямо)	Наявність фінансового плану розвитку СОВЖ	Застосування партисипативного фінансування
Вінницька	+	0	–	+/-
Волинська	+	1	–	+/-
Дніпропетровська	+	0	+	+/-
Житомирська	+	1	–	+/-
Закарпатська	+	0	–	+/-
Запорізька	+	1	–	+/-
Івано-Франківська	+	1	+	+/-
Київська	+	1	–	+/-
Кіровоградська	+	0	–	+/-
Львівська	+	1	+	+/-
м. Київ	+	1	+	+/-
Миколаївська	+	1	–	+/-
Одеська	+	1	+	+/-
Полтавська	+	1	+	+/-
Рівненська	+	1	–	+/-
Сумська	+	0	+	+/-
Тернопільська	+	0	–	+/-
Харківська	+	1	+	+/-
Херсонська	+	0	+	+/-
Хмельницька	+	1	–	+/-
Черкаська	+	1	+	+/-
Чернівецька	+	1	–	+/-
Чернігівська	+	0	–	+/-
м. Київ	+	1	+	+/-

Показник застосування форм партисипативного фінансування в усіх стратегіях враховувався лише опосередковано, тобто значалось необхідність залучення різних секторів та структур до рішення проблем освіти, проте, більш чіткої конкретизації інструментів наведено не було.

На основі цього було прийнято рішення про розробку науково-методичного підходу до формування механізму ФЗ розвитку СОВЖ, що може стати складовою даних регіональній стратегій розвитку (рис. 3.15).

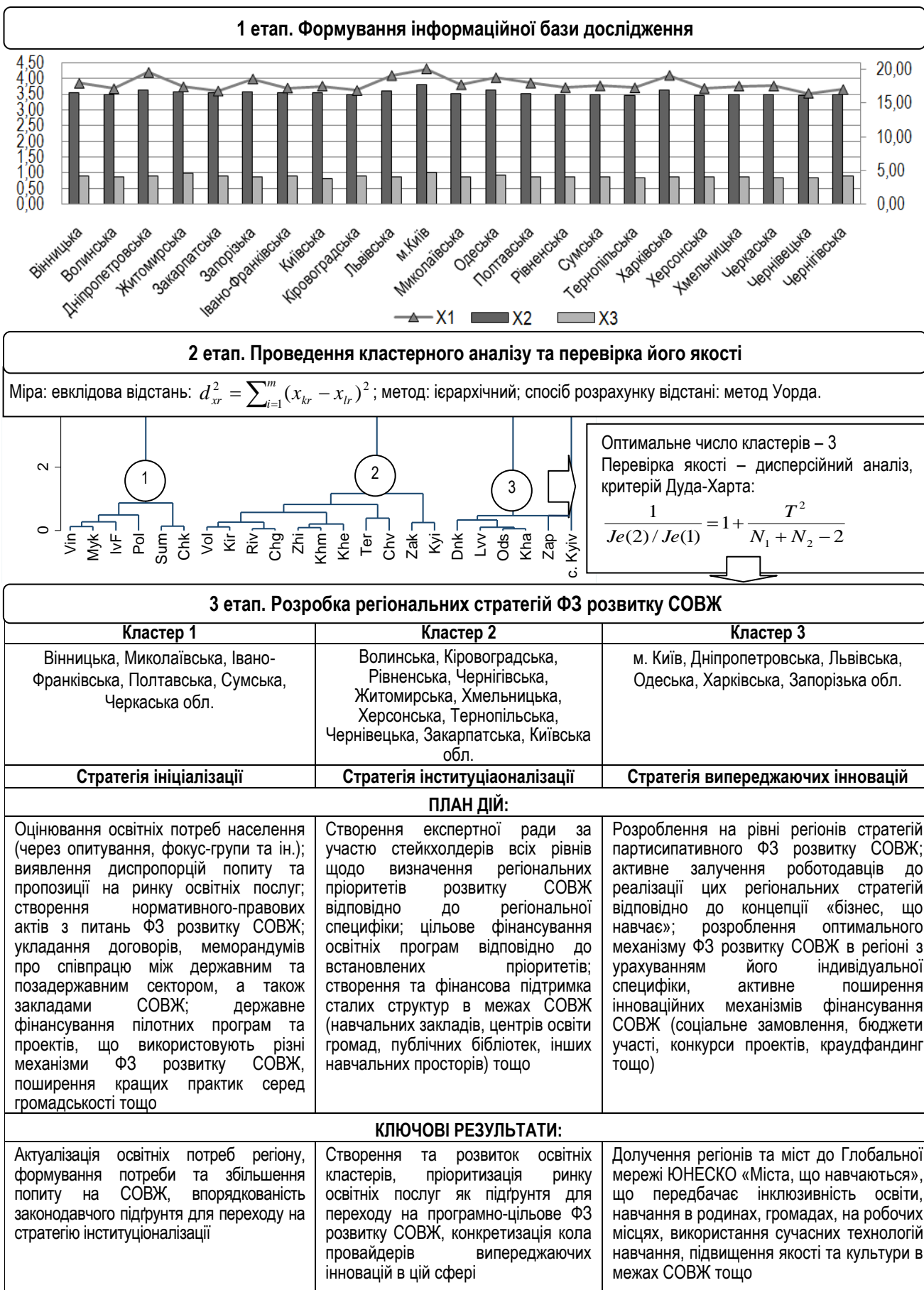


Рисунок 3.15 – Науково-методичний підхід до формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ України

Першим етапом було здійснено формування інформаційної бази дослідження. Вхідними змінними було обрано розраховані попередньо середні показники по 22 регіонах України (за виключенням Луганської та Донецької областей, АР Крим) за 2009-2015 роки:

1)  $X_1$  – індекс регіонального розвитку СОВЖ, який характеризує стан розвитку освітньої галузі в розрізі запропонованих Міжнародною комісією ЮНЕСКО з питань освіти вимірів навчання: вміння вчитися, працювати, жити разом, розвиватися та охоплює навчання впродовж усього життя;

2)  $X_2$  – рівноважна середня арифметична нормалізованих значень обсягів бюджетного та позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ, який умовно можна назвати показником партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ та характеризує фінансовий стан регіону;

3)  $X_3$  – рівень ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ, який розраховується відношення сумарного приросту індексів регіонального розвитку СОВЖ та регіонального людського розвитку до рівноважної середньої арифметичної нормалізованих значень обсягів бюджетного та позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ.

На другому етапі відбулося безпосереднє проведення кластерного аналізу та перевірки якості отриманих результатів.

Поняття кластер в перекладі з англ. «cluster» означає групу, скупчення, відповідно до економічного словника – це група об'єктів в розпізнаванні образів, об'єднаних спільними ознаками»[361].

Задача кластерного аналізу полягає в тому, що на підставі даних, які містяться в сукупності  $X$ , розбити безліч об'єктів  $G$  на  $m$  ( $m$  – ціле) кластерів (підмножин)  $Q_1, Q_2 \dots Q_m$ , так, щоб кожен об'єкт  $G$  належав одній і тільки одній підмножині розбиття. А об'єкти, що належать одному і тому ж кластеру, були подібними, в той час як об'єкти, що належать різним кластерам, були різнорідними. Рішенням задачі кластерного аналізу є розбиття, що задовольняють деякий критерій оптимальності. Цей критерій

може являти собою деякий функціонал, що виражає рівні бажаності різних розбиття і угруповань, який називають цільовою функцією [129].

З теорії статистичного аналізу, головною перевагою кластерного аналізу є те, що він дає можливість розбивати об'єкти не по одному параметру, а по набору ознак не накладаючи ніяких обмежень на їх вид та природу. До його основних недоліків чи іншими словами обмежень можна віднести, що склад і кількість кластерів значною мірою залежить від обраних критеріїв, що може вплинути на виникнення до певних спотворень та узагальнень.

Основними етапами кластерного аналізу можна є:

- визначення множини змінних для проведення дослідження;
- обрання міри відстаней;
- обрання способу розрахунку відстані;
- застосування одного з методів кластеризації.

Міра відстані (measure of closeness) характеризує ступінь подібності об'єктів. У наукових працях існує багато їх різновидів [137], до найбільш поширених відносять:

– евклідову відстань, яка являє геометричну відстань в багатовимірному просторі:

$$d_{ik} = \left( \sum_{j=1}^m (x_{ij} - x_{kj})^2 \right)^{\frac{1}{2}}. \quad (3.15),$$

де  $d_{ik}$  – відстань між  $i$ -м і  $k$ -м об'єктами;

$x_{ij}$  – числове значення  $j$ -ї змінної для  $i$ -го об'єкта;

$x_{kj}$  – числове значення  $j$ -ї змінної для  $k$ -го об'єкта;

$m$  – кількість змінних, якими описуються об'єкти.

– квадрат евклідової відстані, застосовується для додавання більшої ваги об'єктам, що максимально віддалені один від одного:

$$d_{ik} = \sum_{j=1}^m (x_{ij} - x_{kj})^2. \quad (3.16),$$



– відстань міських кварталів (манхетенська відстань), що є середньої по визначених координатах, подібна до евклідової відстані, проте значення вибросів зменшується:

$$d_{ik}^* = \sum_{j=1}^m |x_{ij} - x_{kj}|. \quad (3.17),$$

У межах даного дослідження було обрано за міру відстані евклідову відстань, що є найбільш поширеною та дозволяє проводити обчислення по не стандартизованам даним, що є доречним для наших вхідних параметрів (у формі індексів).

Наступним кроком було обрання способу визначення відстані між кластерами. У наукових колах [137] щодо цього питання також існує багато різновидів, проаналізуємо також найбільш вживані:

– метод одиничного зв'язку (метод найближчого сусіда) передбачає визначення відстані між двома найбільш близькими об'єктами в різних кластерах;

– метод повного зв'язку (метод найбільш віддалених сусідів), що є протилежним до попереднього, адже відстань розраховується між будь-якими двома об'єктами в різних кластерах;

– метод середнього зв'язку, що передбачає визначення відстані як середнього значення між всіма парами об'єктів в них;

– метод Уорда (Ward's method) використовує дисперсійний аналіз, що оптимізує міжкластерні відстані [129].

У межах нашої роботи було обрано метод Уорда, що виявляється найбільш ефективним та точним для проведення досліджень.

Щодо методів кластеризації, то традиційно виділяють дві групи – ієрархічні та неієрархічні. Ієрархічні в свою чергу включаються агломеративні методи (Agglomerative Nesting, AGNES), що передбачає послідовне об'єднання вихідних елементів в кластери; та дивизивні (Dlvisive

ANALysis, DIANA) методи, що є протилежними до агломеративних і передбачають поділ вихідного кластера на групи.

Ієрархічні методи характеризуються наглядністю отриманих результатів та використовуються при невеликих об'ємах даних, найбільш поширеною їх візуалізацією є деревоподібна схема – дендрограма (вертикальна чи горизонтальна).

Неієрархічні методи у свою чергу передбачають самостійне визначення кількості кластерів (наприклад, метод К-середніх) або застосування складних алгоритмів до їх визначення (CLOPE, карти Кохонена).

При порівнянні даних методів було обрано ієрархічний метод кластеризації через їх наочність, специфіку вхідних даних та можливість візуалізації результатів.

Розрахунки проводилися за допомогою використання програмного комплексу Stata 12, що дозволяє сформувати графічне відображення результатів кластеризації у вигляді дендрограм (рис. 3.14-3.16).

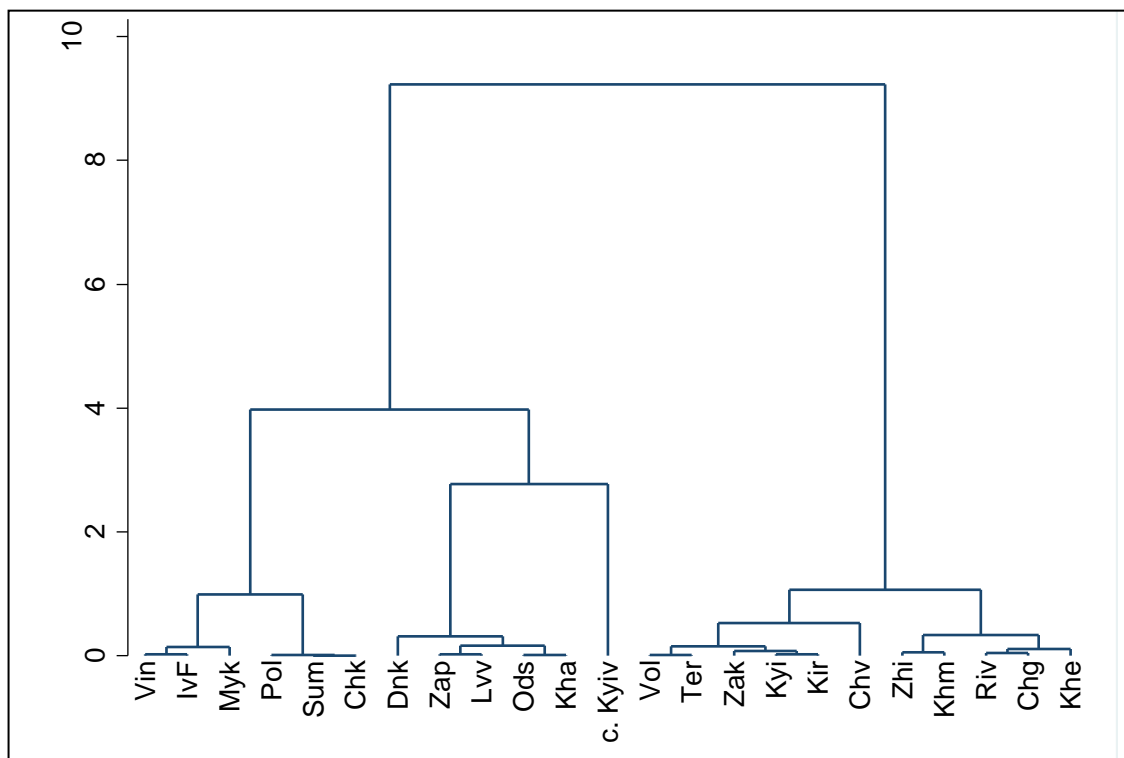


Рисунок 3.16 – Дендрограма ієрархічної кластеризації за індексом регіонального розвитку СОВЖ ( $X_1$ )

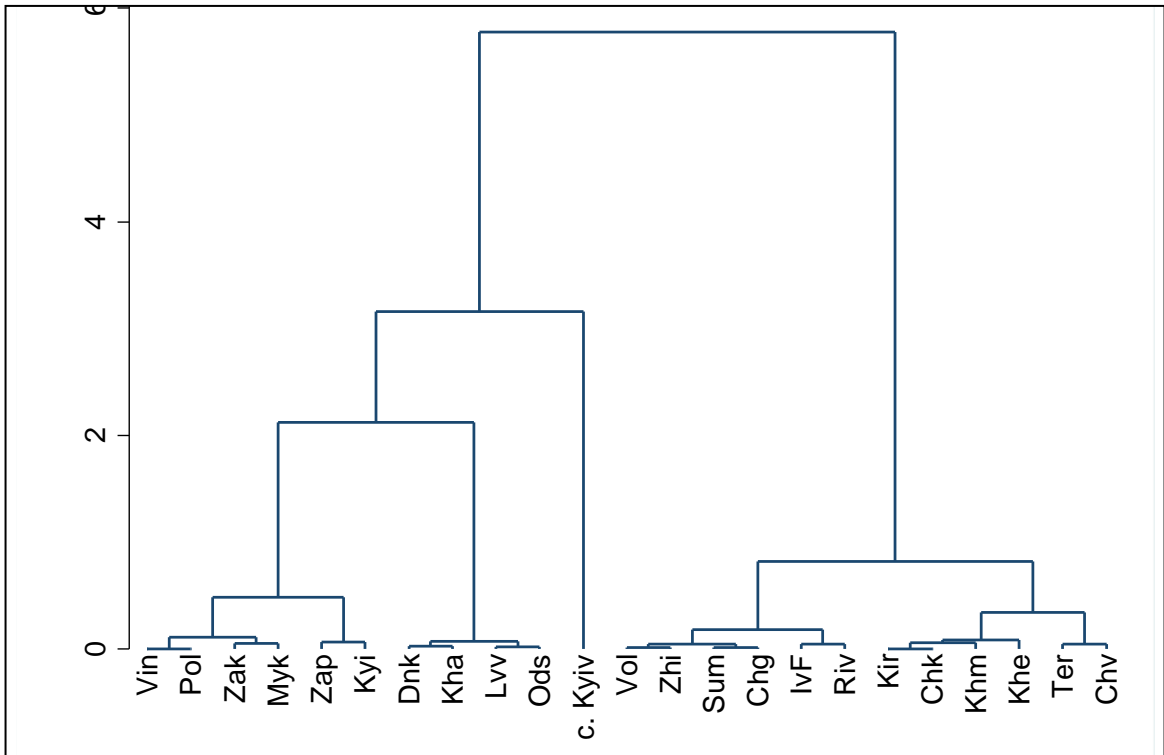


Рисунок 3.17 – Дендрограма ієрархічної кластеризації за показником партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ ( $X_2$ )

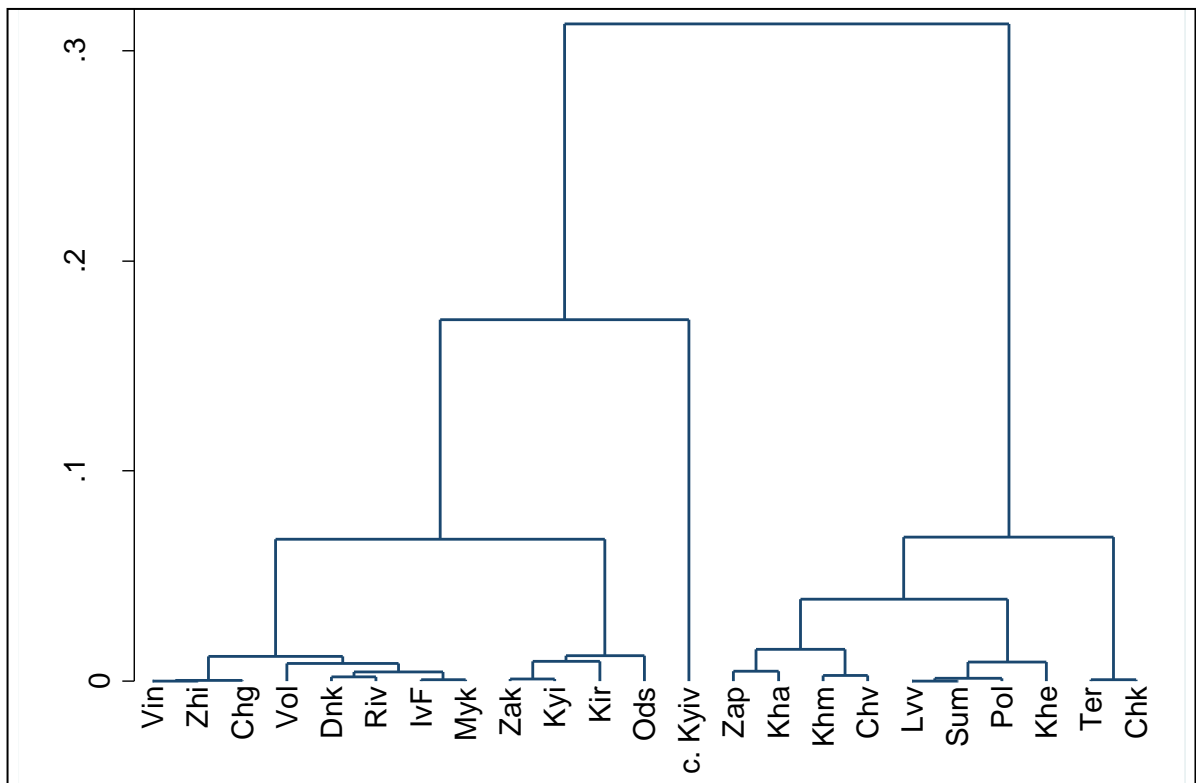


Рисунок 3.18 – Дендрограма ієрархічної кластеризації за рівнем ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ ( $X_3$ )

Таким чином, можемо спостерігати різне виділення кластерів для кожного окремого показника. Результативна дендрограма, що враховують комбінацію всіх трьох показників наведена на рисунку 3.15. Як бачимо, візуально спостерігається чітке виділення трьох кластерів.

Для перевірки якості кластеризації та оптимальної кількості кластерів в використовують критерії Дуда-Харта [29], що складається з двох показників – індексу Дуда (формула 3.1) та індексу псевдо- $t^2$  (формула 3.2):

$$Duda = \frac{Je(2)}{Je(1)} = \frac{W_k + W_l}{W_m} \quad (3.18),$$

$$pseudo\_t^2 = \frac{V_{kl}}{\frac{W_k + W_l}{n_k + n_l - 2}} \quad (3.19),$$

$$V_{kl} = W_m - W_k + W_l$$

де  $Je(2)$  – сума квадратів помилок у кластерах, коли дані розділені на два кластери;

$Je(1)$  – сума квадратів помилок у кластерах, коли дані розділені на один кластер;

$W_{k,l}$  – квадратів помилок у кластерах  $C_{k,l}$ ;

$n_{k,l}$  – кількість об'єктів в кластері  $C_{k,l}$ .

Результати розрахунку, отримані за допомогою програмного продукту STATA 12 наведено в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12 – Результати перевірки якості кластеризації за критеріями Дуда-Харта

Кількість кластерів	$Je(2)/Je(1)$	$pseudo\_t^2$
A	1	2
1	0.2040	81.93
2	0.2807	38.44
3	0.4372	6.12
4	0.2755	7.89
5	0.1483	10.30
6	0.2586	14.34

Продовження таблиці 3.12

A	1	2
7	0.0176	55.77
8	0.1872	13.02
9	0.1299	7.60
10	0.1643	13.40

Враховуючи умови, що оптимальний індекс Дуда повинен бути максимальним, а індекс псевдо- $t^2$  – мінімальним, доцільно використовувати три кластери для даного дослідження.

Таким чином, результати кластеризації дозволили згрупувати регіони наступним чином:

1. До кластеру 1 потрапили 6 регіонів із низькою готовністю до впровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ: 3 області з  $16,47 \leq X < 17,68$  (низький рівень), 3 області з  $17,68 \leq X_1 < 18,89$  (середній рівень); 6 областей з  $12,59 \leq X_2 < 13,53$  (низький рівень); 3 області з  $0,79 \leq X_3 < 0,85$  (низький рівень), 3 області з  $0,85 \leq X_3 < 0,90$  (середній рівень);

2. До кластеру 2 потрапили 11 регіонів із середньою готовністю до впровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ: 7 областей з  $16,47 \leq X < 17,68$  (низький рівень), 4 області з  $17,68 \leq X_1 < 18,89$  (середній рівень); 7 областей з  $12,59 < X_2 < 13,53$  (низький рівень), 6 областей з  $13,53 \leq X_2 < 14,46$  (середній рівень); 5 областей з  $0,79 \leq X_3 < 0,85$  (низький рівень), 5 областей з  $0,85 \leq X_3 < 0,90$  (середній рівень);

3. До кластеру 3 потрапили м. Київ і 5 областей із високою готовністю до впровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ: 5 областей з  $17,68 \leq X_1 < 18,89$  (середній рівень), 1 місто з  $18,89 \leq X_1 \leq 20,11$  (високий рівень); 1 область з  $12,59 \leq X_2 < 13,53$  (низький рівень), 4 області з  $13,53 \leq X_2 < 14,46$  (середній рівень), 1 область з  $14,46 \leq X_2 \leq 15,39$  (високий рівень); 3 області з  $0,79 \leq X_3 < 0,85$  (низький рівень), 2 області з  $0,85 \leq X_3 < 0,90$  (середній рівень) та 1 місто з  $0,90 \leq X_3 \leq 0,96$  (високий рівень).

Як бачимо з рисунку 3.15, регіони розділилися на три кластера, що характеризуються різним рівнем соціально-економічного розвитку та

розвитку СОВЖ. Незважаючи на це, основними соціально-економічними цілями будь-якого регіону, незалежно від рівня розвитку, при розробці стратегій ФЗ розвитку СОВЖ залишаються:

- оптимізація обсягу та підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами регіону;
- формування системи захисту економіки регіону від деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;
- забезпечення соціальних гарантій і добробуту населення регіону;
- формування запасу фінансової міцності економіки регіону [193].

На основі отриманих результатів було запропоновано наступні стратегії ФЗ розвитку СОВЖ:

– стратегія ініціалізації, яку рекомендовано використовувати для першого кластеру (Вінницька, Миколаївська, Івано-Франківська, Полтавська, Сумська, Черкаська області), тобто для регіонів з низькою готовністю до запровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ. Дана стратегія передбачає довгострокову трансформацію існуючої системи, першими кроками якої повинно бути формування нормативно-правового поля щодо регламентації форм та способів ФЗ розвитку СОВЖ в регіонах; актуалізацію освітніх потреб населення шляхом проведення комплексних досліджень попиту та пропозиції на ринку освітніх послуг, а також запуск так званих рекламних заходів щодо кращих вітчизняних та зарубіжних практик; залучення позадержавного сектору, а особливо представників місцевого бізнесу та громадськості до обговорення наявних проблем та пошуку шляхів їх вирішення; а також запуск державою пілотних проектів та програм, що використовують партисипативне фінансування тощо;

– стратегія інституалізації (кластер 2 – Волинська, Кіровоградська, Рівненська, Чернігівська, Житомирська, Хмельницька, Херсонська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська, Київська області), що передбачатиме поступове впровадження партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ протягом найближчих 2-3 років. На цьому рівні найбільш

необхідними кроками є визначення пріоритетів регіонального розвитку СОВЖ, на які будуть спрямовані елементи ФЗ. Не менш важливим є підтримка існуючих так званих сталих структур, що надають послуги зі сфери освіти впродовж усього життя адже вони є основою майбутніх освітніх кластерів, на розвиток і підтримку яких повинні бути направлені спільні зусилля на цьому етапі;

- стратегія випереджаючих інновацій, яка передбачає терміновий перехід (протягом року) на концепцію партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ. Її рекомендовано для кластеру 3, у який ввійшли м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Запорізька області. На цьому етапі передбачається орієнтація на міжнародні стандарти щодо розвитку СОВЖ, налагодження власного оптимального механізму партисипативного ФЗ та використання інноваційних його елементів.

Погоджуємося з Клименко Т. В., що загальними для всіх типів стратегій є заходи, що мають сприяти відновленню фінансової стійкості регіонів, інтенсифікації їх фінансових потоків і забезпеченню подальшого розвитку, та здійснюються в таких напрямках:

- нарощення власного фінансового потенціалу регіонів;
- оптимізація міжбюджетних відносин;
- стимулювання ділової активності підприємств і організацій, самозайнятості населення регіону;
- сприяння залученню інвестиційних ресурсів у розвиток регіону, в тому числі на умовах державно-приватного партнерства [193].

Вибір тієї чи іншої стратегії передбачає ґрунтовний аналіз наявного стану ФЗ розвитку не лише СОВЖ, а й СЕА також. Це і зумовлює доцільність використання даних стратегій в контексті наявних СРР, адже дозволяє врахувати сильні та слабкі сторони регіону та використати наявні можливості. Дані стратегії передбачають взаємодію центральних і місцевих органів влади, бізнес-спільноти та громадянського суспільства.

### Висновки до розділу 3

1. Побудований індекс регіонального розвитку СОВЖ дозволив оцінити та порівняти стан розвитку освітньої сфери в областях України у розрізі чотирьох вимірів, рекомендованих Міжнародною комісією ЮНЕСКО з питань освіти: вміння вчитися, працювати, жити разом, розвиватися. За результатами розрахунків було виявлено регіонів-лідерів по розвитку СОВЖ (м. Київ, Дніпропетровська та Харківська області,) та найбільш відсталі області (Чернівецька, Закарпатська та Кіровоградська області).

2. Для визначення ступеня готовності регіонів до впровадження запропонованої в роботі концепції партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ було проведено діагностику залученості різних стейкхолдерів до процесу ФЗ розвитку СОВЖ на основі GAP-аналізу та фронтірного стохастичного аналізу. Для цього був розрахований показник «розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ» як різниця між виключно бюджетним та партисипативним ФЗ.

3. Зазначимо, що партисипативне ФЗ розвитку СОВЖ передбачало розрахунок інтегрального показника як рівноважної середньої арифметичної нормалізованих значень бюджетних та позабюджетних коштів різних стейкхолдерів державного і позадержавного секторів. Так, найбільшим він виявився у м. Київ, Харківській і Дніпропетровській областях, а найменшим – у Херсонській, Тернопільській і Чернівецькій областях).

4. Розрахунок ефективності використання фінансових ресурсів по регіонам України за 2009-2015 рр. показав, що партисипативне ФЗ розвитку СОВЖ забезпечує кращі результати ніж виключно бюджетне (у середньому 85% при партисипативному ФЗ, 72% – при бюджетному).

5. На основі цього було розраховано розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ, який виявився найбільшим у Львівській, Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях, а найменшим у Хмельницькій, Кіровоградській, Тернопільській та Волинській області.



6. Формування регіональних стратегій ФЗ розвитку СОВЖ, що передбачали б запровадження концепції партисипативного фінансування, запропоновано здійснювати на основі кластеризації регіонів за параметрами: індекс регіонального розвитку СОВЖ; рівноважна середня арифметична нормалізованих значень обсягів бюджетного та позабюджетного ФЗ розвитку СОВЖ; рівень ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ. В результаті цього, було виділено три кластери із низькою, середньою та високою готовністю до впровадження партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ. Для кожного з цих кластерів сформульовано основні положення стратегій регіонального ФЗ розвитку СОВЖ: 1) стратегії ініціалізації; 2) стратегії інституціоналізації; 3) стратегії випереджаючих інновацій. Для кожної стратегії сформовано дорожню карту заходів та формалізовано ключові результати.

Основні положення даного розділу дисертаційної роботи опубліковано автором в роботах: [71, 144, 141, 140].

## ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення науково-прикладної задачі, що полягає в удосконаленні існуючих та обґрунтуванні ряду нових науково-методичних підходів і практичних механізмів ФЗ розвитку СОВЖ.

За результатами дисертаційної роботи зроблено такі висновки:

1. В основу трансформації ФЗ розвитку СОВЖ покладено концепцію партисипативного фінансування, що передбачає коригування комплексу форм та джерел фінансування, інструментів фінансового регулювання з метою більш ефективного використання наявних і залучення додаткових фінансових ресурсів стейкхолдерів різних рівнів на основі принципів партисипації, соціального партнерства, субсидіарності, розподілу тягаря витрат, адиціоналізму.

2. Основними проблемами ФЗ розвитку СОВЖ в Україні є: відсутність статистичного обліку фінансових потоків у сфері фінансування неформальної освіти та позабюджетного ФЗ галузі освіти; нераціональна структура існуючої системи ФЗ галузі освіти, що зумовлює: номінальне зростання витрат на освіту без суттєвих якісних змін щодо надання освітніх послуг, неготовність місцевих органів влади до повноцінного ФЗ розвитку СОВЖ, низький рівень фінансової підтримки позашкільної та післядипломної освіти.

3. Визначення потенційного обсягу позабюджетних фінансових ресурсів доцільно здійснювати допомогою інструментарію структурного моделювання. За 2002-2016 рр. в середньому обсяг бюджетного ФЗ галузі освіти складав близько 25%, а позабюджетного – близько 75% від їх загальної суми.

4. Визначення співвідношення бюджетних і позабюджетних коштів у контексті впровадження партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ доцільно здійснювати диференційовано на основі оцінювання відповідності освітніх послуг критеріям задоволення суспільних і приватних благ. Для

послуг базової освіти дане співвідношення повинно бути наступним: 90% бюджетного фінансування, 10% позабюджетного; для послуг професійної освіти – 60-70% та 30-40% відповідно; для послуг додаткової освіти – 20-40% та 60-80%.

5. Розрахунок показника фінансового потенціалу розвитку СОВЖ дозволив емпірично підтвердити, що його збільшення позитивно впливає на економічне зростання країни, підвищення рівнів її конкурентоспроможності та глобалізації, налагодження збалансованості на ринку праці у середньостроковій перспективі, зниження нерівномірності розподілу доходів населення та збільшення податкових надходжень. Натомість непідтвердженими залишилися гіпотези про вплив зростання витрат на освіту на показники міграційного руху населення та на сприйняття корупції та злочинності.

6. Порівняльний аналіз розвитку освіти в різних областях України слід здійснювати за індексом регіонального розвитку СОВЖ, за яким за 2009-2015 рр. в Україні лідерами є м. Київ, Дніпропетровська та Харківська області, а аутсайдерами – Чернівецька, Закарпатська та Кіровоградська області.

7. За сумарним обсягом бюджетних і позабюджетних коштів, спрямованих на розвиток СОВЖ у регіонах України за 2009-2015 рр., лідерами є м. Київ, Харківська та Дніпропетровська області, а аутсайдерами Херсонська, Тернопільська та Чернівецька області. Ефективність ФЗ розвитку СОВЖ при застосуванні партисипативного фінансування по всім регіонам України в середньому дорівнює 85%, що є вищим, ніж при фінансуванні лише за бюджетні кошти.

8. Оцінка залученості різних стейкхолдерів до фінансування освітніх потреб у кожному регіоні України за показником «розрив в ефективності методів ФЗ розвитку СОВЖ», свідчить, що в найбільшій мірі підготовленими до повноцінного впровадження запропонованої концепції партисипативного

ФЗ розвитку СОВЖ є м. Київ, Харківська, Одеська, Львівська та Запорізька області.

9. Регіональні стратегії ФЗ галузі освіти мають бути диференційованими залежно від рівня їх готовності до запровадження партисипативної концепції ФЗ розвитку СОВЖ. Здійснена кластеризація регіонів України ієрархічним методом, методом Уорда та за евклідовою відстанню між індексом регіонального розвитку СОВЖ, обсягом витрат на освіту, рівнем ефективності партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ дозволила виділити три кластери та для кожного з них розробити стратегію ФЗ розвитку СОВЖ: ініціалізації – для 6 регіонів, інституціоналізації – для 11 регіонів, випереджаючих інновацій – для м. Київ і 5 областей.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adawo A. M., Essien E. B., Ekpo N. U. Is Nigeria's Unemployment Problem Unsolvable? *Current Research Journal of Social Sciences*. 2012. No 4(6). P. 389- 395.
2. Aghion P, Boustan L, Hoxby C, Vandembussche J. The Causal Impact of Education on Economic Growth: Evidence from U.S. *Brookings Papers on economic activity*. Conference draft. 2009. 74 p.
3. Aigner D. J., Lovell C. A. K., Schmidt P. Formulation and Estimation of Stochastic Frontier Production Function Model. *Journal of Econometrics*. 1977. No 6. P. 21-37.
4. Ansell B. Traders, teachers, and tyrants: democracy, globalization and public investment in education. Cambridge: Weatherhead Center for International Affairs, 2006. 53 p.
5. Asheim B. Industrial districts as «learning regions». A condition for prosperity. The STEP Group, *Studies in technology, innovation and economic policy*. 2007. № 199503. P. 71-101.
6. Asongu S., Nwachukwu J.C. The incremental effect of education on corruption: evidence of synergy from lifelong learning. *Economics Bulletin, AccessEcon*. 2015. vol. 35(4). P. 2288-2308.
7. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social entrepreneurship and commercial entrepreneurship: Same, different, or both. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 2006. 300 p.
8. Barro R. J. Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth. *The Journal of Political Economy*. 1990. № 98(5). P. 103-125.
9. Becker G. S. *Human capital. A Theoretical and Empirical Analysis*. N.Y., 1994. 437 p.
10. Becker G. S. *Human Capital*. N.Y. : Columbia University Press, 1964. 187 p.
11. Becker G. S., Chiswick B. R. Education and the Distribution of Earnings. *The American Economic Review*. 1966. № 56(1/2). P. 358-369.

12. Beets S. D. 2005. Understanding the Demand-Side Issues of International Corruption. *Journal of Business Ethics*. 2005. № 57. P. 65-81.
13. Behr T., Christofides C., Neelakantan P. The Effects of State Public K-12 Education Expenditures on Income Distribution. National Education Association Research Department. 2004. 34 p.
14. Bexheti A., Mustafi B. Impact of public funding of education on economic growth in Macedonia. BERG Working Paper Series, Bamberg Economic Research Group. 2015. №98. 24 p.
15. Bourdieu P., Wacquant L. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press. 1992. 301 p.
16. Boyd S. Partnership working : European soial partnership models. STUC, 2002. 61 p.
17. Building Knowledge Economies : Advanced Strategies for Development. World Bank. WBI Development Studies. 2007. 212 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6853>.
18. *Cities and Regions in the New Learning Economy*. Paris: OECD Publishing, 2001. 149 p. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264189713-en>.
19. Coen-Pirani D. Immigration and spending on public education: California, 1970-2000. *Journal of Public Economics*. 2011. № 95(11). p. 1386-1396.
20. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1988. № 94. p. 95-120.
21. *Community-Based Lifelong Learning and Adult Education: Adult Skills and Competencies for Lifelong Learning*. UNESCO. 2016. 31 p.
22. Cooray A. The role of education in economic growth. *Proceedings of the 2009 Australian Conference of Economists*. 2009. №14-10. p. 1-27.
23. Dave R. H. *Foundation of Lifelong Education: Some Methodological Aspects*. Oxford : Pergamon Press, 1976. 344 p.
24. De Gregorio J., Jong-Wha L. Education and Income Inequality: New Evidence from CrossCountry Data. *Review of Income and Wealth*. 2002. №48 (3). p. 395-416.

25. Delors, J. et al. Learning: the treasure within : report to UNESCO of the International Commission on Education for the 21st Century. UNESCO. Paris, 1996. 46 p.
26. Docquier F., Marfouk A. International Migration by Educational Attainment (1990 and 2000). In C. Ozden, and M. Schiff eds. International Migration, Remittances, and the Brain Drain. New York: Palgrave Macmillan. 2006.
27. Draskovic V., Jovovic R., Draskovic M., Jereb B. Knowledge – keystone of the modern economy. SPH (Scientific Publishing Hub), 2013. 288 p. URL: <http://www.sphub.org/books/knowledge-keystone-of-the-modern-economy>.
28. Dreher A. Does Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalization. Applied Economics. 2006. № 38 (10). P. 1091-1110.
29. Duda R. O., Hart P. E. (1973). Pattern Classification and Scene Analysis. John Wiley & Sons. New York, 1973. 69 p.
30. Eling M., Luhnen M. (2008). Frontier Efficiency Methodologies to Measure Performance in the Insurance Industry: Overview and New Empirical Evidence. University of St. Gallen. Working Papers on Risk Management and Insurance. 2008. № 56. 48 p.
31. Eshbi U. R. (1959). Introduction to cybernetics. Moscow: Foreign Languages Publishing House 1959. 152 p.
32. Faure E. et al. (1972). Learning to Be: the world of education today and tomorrow. Paris: UNESCO, 1972. 346 p.
33. Florida R. Toward the learning region. Futures. 1995. № 27 (5). P. 527-536.
34. Friedman M., Friedman R. (1990). Free to Choose: A Personal Statement. Orlando, FL: Harcourt Inc, 1990 338 p.
35. Fulginiti L. E., Perrin R. K., Yu B. Institutions and Agricultural Productivity in Sub-Sahara Africa. Department of Agricultural Economics. 2003. №31 (2-3). P. 169-180. URL: <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2003/12/30/0000141688/029.pdf>

36. Global report on adult learning and education. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2010. 156 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001864/186431e.pdf>.
37. Glueck W. F., Jauch L. R. Business Policy and Strategic Management. New York: McGraw-Hill, 1988. 940 p.
38. Goodwin N. R. Five Kinds of Capital: Useful Concepts for Sustainable Development. Global development and environment institute. 2003. G-DAE Working Paper № 03-07. 15 p. URL: [http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working\\_papers/03-07sustainabledevelopment.PDF](http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/03-07sustainabledevelopment.PDF).
39. Gregorous A., Ghosh S. (2007). Fiscal Policy in an Endogenous Growth Model with Public Capital and Pollution. Japanese Economic Review. 2007. № 56(6). P. 67-84.
40. Guide to Financing for Social Enterprise / Western Economic Diversification Canada, 2013. 73 p.
41. Henrekson M. Wagner's Law – A Spurious Relationship. Public Finance. 1993. № 48(2). P. 406-415.
42. Heyneman S. P. Defining the Influence of Education on Social Cohesion. International Journal of Educational Policy, Research and Practice. 2003. № 3-4. P. 73-97.
43. Holden S., Sparrman V. Do Government Purchases Affect Unemployment?. Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research CESifo working papers. 2013. № 3482. 41 p.
44. Horobin G., Smyth R., Wiseman J. Vouchers for education, reply and counter-reply. Scottish Journal of Political Economy. 1960. Vol. 7. № 1. P. 41-53.
45. How's Life? 2015. Measuring Well-being. Paris: OECD Publishing, 2015. 267 p. URL: [http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-s-life-2015\\_how\\_life-2015-en#page4](http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-s-life-2015_how_life-2015-en#page4).
46. Human Development Report. United Nations Development Programme, Oxford University Press. 1990. 141 p.



47. Huther J. (1999). An Integrated Approach to Government Financial Policy. New Zealand Treasury. Working Paper. 1999. № 08. 12 p.
48. Jikia G., Vorontsova A., Petrushenko Yu. Measuring Efficiency of Financial Support in Lifelong Learning System: A Case Study of Ukrainian Regions. *Business Ethics and Leadership*. 2017. №1(4), p. 84-92.
49. Kaffenberger M. The effect of educational attainment on corruption participation in sub-Saharan Africa. Graduate School of Vanderbilt University. 2012. 52 p.
50. Kaufman R. R., Segura-Ubierno A. Globalization, domestic politics, and social spending in Latin America: A time-series cross-section analysis. *World Politics*. 2001. № 53. P. 553-587.
51. Keeley B. Human Capital How what you know shapes your life. OECD Publishing. 2007. 150 p.
52. Keser H. Y. Effects Of Higher Education On Global Competitiveness: Reviews In Relation With European Countries And The Middle East Countries. *Annals of the «Constantin Brancusi»*. 2015. vol. 1. P. 58-68.
53. Lindahl E. Just Taxation – A Positive Solution. In: Musgrave R. A., Peacock A. T. (eds) *Classics in the Theory of Public Finance*. 1958. P. 168-176.
54. Longworth N. *Learning Cities, Learning Regions, Learning Communities: Lifelong Learning and Local Government*. NY: Routledge, 2006. 230 p.
55. Mair J., Robinson J., Hockerts K. *Social entrepreneurship*. N. Y.: PALGRAVE MACMILLAN, 2006. 297 p.
56. *Making Lifelong Learning Tangible! The ELLI Index Europe 2010* / B. Hoskins, F. Cartwright, U. Schoof. Bertelsmann Stiftung. 2010. 60 p.
57. Meeusen W., van den Broeck J. Efficiency Estimation from Cobb-Douglas Production Functions With Composed Error. *International Economic Review*. 1977. № 18. P. 435-444.
58. Meisel K. Vorbemerkungen. In Matthiesen U. & Reuter G. *Lernende Region*. Bertelsmann, Bielefeld, 2003. p. 5-6.

59. Memorandum on lifelong learning. European Commission. 2000. URL: [http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum\\_on\\_Lifelong\\_Learning.pdf](http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf).
60. Molnar A. The Real Lessons of Milwaukee's Voucher Experiment. Education Week. Bethesda. 1978. 125 p.
61. Morgan K. The learning region: institutions, innovation and regional renewal. The Learning region: foundations, state of the art, future. 2007. P.101-127.
62. Nicolescu O., Nicolescu L. Economia, firma și managementul bazat pe cunoștințe. București : Ed. Economică, 2005. 296 p.
63. Nwosa P. I. (2014). Government expenditure, unemployment and poverty rates in Nigeria. Journal of Research in National Development. 2014. № 12 (1). P. 77-84.
64. Oreopoulos P., Salvanes K. G. How Large are Returns to Schooling? Hint: Money Isn't Everything. NBER Working Paper from National Bureau of Economic Research, Inc. 2009. № 15339. P. 159-184.
65. Overview of the Microcredit Sector in the European Union. European Microfinance Network. 2013. URL: [http://www.european-microfinance.org/docs/emn\\_publications/emn\\_overview/Overview2012-2013\\_Oct2014.pdf](http://www.european-microfinance.org/docs/emn_publications/emn_overview/Overview2012-2013_Oct2014.pdf).
66. Ozkok Z. Financing Education in Europe: The Globalization Perspective. Econ Polit. 2017. № 29. P. 69-90.
67. Palacios M. Options for Financing Lifelong Learning. World Bank Policy Research. 2003. Working Paper № 2994. 36 p.
68. Parts E. Social capital, its determinants and relations with economic growth: comparison of the Western European and Central and Eastern European countries. PhD dissertation, University of Tartu, 2009. 293p.
69. Parts E. The dynamics and determinants of social capital in the European Union and Neighbouring Countries. IAREG – Intangible Assets and Regional Economic Growth. 2013. Working Paper WP5/01. 27 p.
70. Petrushenko Y. M., Zamora O. M., Vorontsova A. S. Analysis of the impact of social sphere budget financing on economic development: case study of

Ukraine. Актуальні проблеми економіки (EBSCOhost, EconLit, ABI/Inform (by ProQuest)). 2017. № 4. С. 149-159.

71. Petrushenko Y., Kostyuchenko N., Smolennikov D., Vorontsova A. Impact of the participatory financing of international development projects on social capital of the local communities. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. № 15(3). С. 183-192.

72. Petrushenko Y., Zamora O., Vorontsova A. Decentralization of Social Services as a Precondition for Democratic Stability and Sustainability. *Chorzowskie Studia Polityczne (Index Copernicus)*. 2015. №9. P. 203-213.

73. Pirim Z., Owings W. A., Kaplan L. S. The Long-Term Impact of Educational and Health Spending on Unemployment Rates. *European Journal of Economic and Political Studies*, Fatih University. 2014. vol. 7(1), p. 49-69.

74. Policy Brief on Social Entrepreneurship Entrepreneurial Activities in Europe / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 22 p.

75. Porcelli F. Measurement of Technical Efficiency. A brief survey on parametric and non-parametric techniques. University of Warwick. 2009. №11. 27 p. URL: [http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/fporcelli/porcelli\\_dea\\_sfm.pdf](http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/fporcelli/porcelli_dea_sfm.pdf).

76. Putnam R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey : Princeton University Press,. 1993. 247 p.

77. Rickard S. J. The costs of risk: Examining the missing link between globalization and social spending. *Institute for International Integration Studies Discussion*. 2006. №185. 205 p.

78. Roland E. C. Eight Forms of Capital. *Permaculture*. No.68. 2009. P.58-61.

79. Sabah I. A., Wasif S. M. Does Public Education Expenditure Cause Economic Growth? Comparison of Developed and Developing Countries. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*. 2013. № 7(1). P. 174-183.

80. Saisana M. 2008, The 2007 Composite Learning Index: Robustness Issues and Critical Assessment. European Commission, JRC-IPSC. 2008. EUR Report 23274. 90 p.
81. Scrivens K., Smith C. Four interpretations of social capital: an agenda for measurement. OECD Publishing. 2013. №06. 70 p. URL: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/DOC\(2013\)6&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/DOC(2013)6&docLanguage=En).
82. Second Global Report on Adult Learning and Education (GRALE II). Rethinking Literacy. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2013. 163 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002224/222407E.pdf>.
83. Siegler V. Measuring Social Capital. Office for National Statistic. 2014. 23 p. URL: [http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171766\\_371693.pdf](http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171766_371693.pdf).
84. Sintomer Y., Herzberg C., Allegretti G., Röcke A. Learning from the South: Participatory Budgeting Worldwide – an Invitation to Global Cooperation. Bonn: InWEnt gGmbH. 2013. 86 p.
85. Spreckley F. Social Enterprise Planning Toolkit. Local Livelihoods, British Council, 2011. 71 p.
86. Steer L., Smith K. Financing Education: Opportunities for Global Action. Center for Universal Education, The Brookings Institution. 2012. 128 p.
87. Steiner G. A., Miner J. B., Gray E. R. Management Policy and Strategy – Text, Readings and Cases. New York: McMillan, 1982. 577 p.
88. Stewart T. A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organization. New York: Doubleday/Currency. 1997. 278 p.
89. Study on social services of general interest. Final report / European Commission. DG for Employment, Social Affairs and Inclusion, 2011. 332 p.
90. Sylwester K. Can Education Expenditures Reduce Income Inequality?. Economics of Education Review. 2002. №21. p. 43-52.
91. The 2010 Composite Learning Index: Five Years of Measuring Canada's Progress in Lifelong Learning. Ottawa : Canadian Council on Learning,

2010. 20 p. URL: [http://www.niagaraknowledgeexchange.com/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/2010CLI-Booklet\\_EN.pdf](http://www.niagaraknowledgeexchange.com/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/2010CLI-Booklet_EN.pdf).

92. The Belem Framework for Action: Harnessing the Power and Potential of Adult Learning and Education for a Viable Future. UNESCO Institute for Lifelong Learning: CONFINTEA VI. 2010. 38 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001877/187789m.pdf>.

93. The Global Competitiveness Report 2016-2017. / Ed. K. Schwab. World Economic Forum. 2016. 400 p. URL : [http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017\\_FINAL.pdf](http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf).

94. The Knowledge-Based Economy: A Set of Facts and Figures. Paris: OECD, 1999. 46 p.

95. The SIGMA guidelines. Putting sustainable development into practice – A guide for organizations. The British Standards Institution. URL: [www.projectsigma.com](http://www.projectsigma.com).

96. The social enterprise sector: a conceptual framework / Organisation for Economic Co-operation and Development, Local Economic and Employment Development Programme, 2014. 10 p.

97. Third Biennial Report on Social Services of General Interest / European Commission, 2013. 35 p.

98. Third Global Report on Adult Learning and Education (GRALE III). The Impact of Adult Learning and Education on Health and Well-Being; Employment and the Labour Market; and Social, Civic and Community Life. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2014. 158 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002459/245913e.pdf>.

99. Towards Knowledge-based Economies in APEC / APEC Economic Committee, 2000. 228 p.

100. Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN General Assembly. 2015. A/RES/70/1. 35 p. URL: [http://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution\\_A\\_RES\\_70\\_1\\_EN.pdf](http://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf).

101. Vakhitova G., Coupe T. The relations between education and migration in Ukraine. International Labour Organization. 2013. 112 p.

102. West M. R. Education and Global Competitiveness: Lessons for the United States from International Evidence. In K. Hassett, ed. Rethinking Competitiveness. Washington DC: American Enterprise Institute Press. 2012. p.68-94.

103. Winter I. Towards a Theorised Understanding of Social Capital. Australian Institute of Family Studies. 2000. Working Paper 21. 24 p.

104. World Conference on Education for All: Meeting Basic Learning Needs. UNESCO for the Secretariat of the International Consultative Forum on Education for All. 1990. 37 p.

105. Yang J., Valdes-Cotera R. Conceptual Evolution and Policy Developments in Lifelong Learning. Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning, 2011. p. 24-39.

106. Zoran T. Analysis of the Impact of Public Education Expenditure on Economic Growth of European Union and BRICS. Economic analysis. 2015. №48 (1-2). p. 19-38.

107. Абакуменко О. В., Воронцова А. С. Соціальна складова фінансової політики місцевого розвитку. Науково-практичний журнал «Вісник Української академії банківської справи» (Index Copernicus). 2014. Вип. 2 (37). С. 94-98.

108. Азаренкова Г. М. Фінансові потоки економічних агентів: методологія та організація управління : автореф. дис. ... д-р екон. наук.: 08.00.08. Суми, 2007. 36 с.

109. Алексеева Н. І., Котіна Г.М., Степура М. М. Особливості розрахунку вартості суспільних благ (від необхідного до бажаного): вітчизняні реалії та європейський. Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 7-19.

110. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ : КНЕУ, 2005. 292 с.

111. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів: Каменяр, 2000. 303 с.
112. Бабич А. М., Павлова Л. Н. Финансы: учебник. Москва : ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. 760 с.
113. Бабічев А. В. Впровадження концепції «потрійна спіраль+» для управління змінами в системі вищої освіти. Актуальні проблеми державного управління. 2017. №2(52). С. 1-7.
114. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О Державні фінанси : навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевич. Київ : Атіка, 2002. 368 с.
115. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента : учеб. пособие. Москва : Финансы и статистика, 1994. С. 512.
116. Бахрушин В. Є. Методи аналізу даних : навч. посіб. для студентів. Запоріжжя : КПУ, 2011. 268 с.
117. Башун О. В. Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек. Донецьк: УКЦентр, 1999. 204 с.
118. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент : учебное пособие. Киев : Эльга, Ника-Центр, 2005. 448 с.
119. Бланк И. А. Управление формированием капитала : науч. изд. Киев : Ника-Центр, Эльга, 2002. 512 с.
120. Боголіб Т. М. Освітній та науковий фандрайзинг в Україні. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. : Економічна. 2014. № 5. С. 11-17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdntu\\_ekon\\_2014\\_5\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdntu_ekon_2014_5_4).
121. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01. Науково-дослідний фінансовий ін-т при Міністерстві фінансів України. К., 2006. 38 с.
122. Богомолова Н. І. Проблеми формування системи видатків державного бюджету. Ефективна економіка. 2012. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2012\\_2\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_4).

123. Бойко А. Планування регіонального розвитку в Україні. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 1. С. 19-35. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu\\_2017\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2017_1_3).

124. Больч Б., Хуань К. Дж. Многомерные статистические методы для экономики / пер. с англ. Москва : Статистика, 1979. 317 с.

125. Боронос В. Г. Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2011. 310 с.

126. Боярко І. М., Дехтяр Н. А., Дейнека О. В. Державні видатки в економіці країни : монографія. Суми : Сумське видавництво ПВКП «Корпункт», 2013. 109 с.

127. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. Віче. 2008. № 5. С. 26-28.

128. Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. Економічний аналіз. 2012. Т. 10(2). С. 201-205.

129. Буреєва Н. Н. Многомерный статистический анализ с использованием ППП «STATISTICA». Учебно-методический материал по программе повышения квалификации «Применение программных средств в научных исследованиях и преподавании математики и механики». Нижний Новгород, 2007. 112 с.

130. Бюджет участі: як втілюють свої ідеї українські міста? Український центр європейської політики. URL: <http://ucerp.org.ua/doslidzhennya/byudzhet-uchasti-yak-vtilyuyut-svoyi-ideyi-ukrayinski-mista.html>.

131. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI р. Дата оновлення: 01.11.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/paran82#n82>.

132. Бюджетний менеджмент: підручник / за ред. В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред. В. Федосова. Київ: КНТЕУ, 2004. 864 с.

133. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2003. 570 с.



134. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 406 с.
135. Вдовенко Л. О., Сушко Н. М., Фаюра Н. Д. Фінанси: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 152 с.
136. Виханский О. С. Стратегическое управление : ученик. Москва : Экономист, 2004. 296 с.
137. Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д. та ін. Економіко-математичне моделювання: навч. посібник / за ред. В. В. Вітлінського. Київ : КНЕУ, 2008. 536 с.
138. Власюк В. Є., Бик Л. І. Особливості забезпечення реалізації соціально-економічних інтересів регіонів України за допомогою фінансових механізмів. Проблеми економіки. 2013. № 4 С. 192-197. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рekon\\_2013\\_4\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рekon_2013_4_25).
139. Волкова О. М. Экономика предприятия: учебник. Москва : ИНФРА-М, 2000. 601 с.
140. Воронцова А. С. Оцінка фінансового забезпечення системи освіти впродовж усього життя в регіонах України. Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 25 листопада 2017 р.). Суми, 2017. С. 12-16.
141. Воронцова А. С. Розвиток та управління системою освіти впродовж усього життя в умовах економіки знань. Менеджмент розвитку соціально економічних систем в новій економіці : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19 жовтня 2017 р.). Полтава, 2017. С. 12-16.
142. Воронцова А. С. Моделі фінансового забезпечення соціальної сфери. Транскордонне співробітництво як форма розвитку міжнародної інтеграції: тези V Міжнародного науково-практичного семінару (м. Луцьк, 19 травня 2015 р.). Луцьк, 2015. С. 26-29.

143. Воронцова А. С. Особливості функціонування системи соціального захисту населення в Україні. Стан та перспективи розвитку фінансів, обліку та підприємництва в умовах трансформації економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8-9 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 97-99.

144. Воронцова А. С. Партисипативне бюджетування як альтернативне джерело фінансового забезпечення соціально-культурної сфери. Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 23-24 листопада 2016 р.). Суми, 2016. С. 12-16.

145. Воронцова А. С. Порівняльна характеристика фінансового забезпечення сфери надання соціальних послуг. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». (Index Copernicus). 2015. Вип. 4 (63). С. 184-189.

146. Воронцова А. С. Розвиток соціального капіталу як передумова надання якісних соціальних послуг у місцевих громадах. Місцевий розвиток за участі громади. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст: монографія. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 141-155.

147. Воронцова А. С. Розвиток соціального підприємництва: позитивні та негативні фактори. Проблеми сучасної економіки : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 13-14 лютого 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 34-35.

148. Воронцова А. С. Соціальне підприємництво як альтернативна форма фінансування соціальних послуг. Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 12-13 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 213-216.

149. Воронцова А. С., Мунтян В. В. Розвиток соціально-культурної сфери через бюджетне грантування інститутів громадянського суспільства. Галицький економічний вісник. 2016. №1 (50). С. 146-155.

150. Воронцова А. С., Сапожнікова М. В. Мікрофінансування як джерело фінансового забезпечення соціальних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. (Index Copernicus). 2015. Вип. 12. С. 171-174.

151. Геец В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний. Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д.э.н. Л.Г. Мельника. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. 430 с.

152. Гендина Н. И., Колкова Н. И., Скипор И. Л., Стародубова Г. А. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях : уч.-метод. пособ., 2-е изд., перераб. Москва : Школьная б-ка, 2003. 296 с.

153. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / сост. В. В. Соколов ; пер. с латин. и англ. Н. Федорова и А. Гутермана. Москва : Мысль, 1989-1991. 215 с.

154. Горячук В. Ф. Інвестиції у людський капітал та віддача від них. Економіка: реалії часу. 2012. № 1(2). С. 34-39.

155. Грабовецький Б. Є. Виробничі функції: теорія, побудова, використання в управлінні виробництвом : монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. 137 с.

156. Григорська О. С. Сутнісна характеристика фінансової політики держави. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2016. № 2 (30). С. 51-54.

157. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : моногр. Київ : «Знання», 2001. 254 с.

158. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2014. № 1. С. 34.

159. Громадянське суспільство в Україні : звіт за результатами дослідження / Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій та ін.; упоряд.: Л. Паливода. Київ : БФ «Творчий центр ТЦК», 2016. 74 с.

160. Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.

161. Гулевська-Черниш А. Сучасні підходи до визначення фонду громади. Вісник фондів громад України. 2010. Випуск 1. URL: [http://ngo.zp.ua/index.php?option=com\\_content&task=view&id=614&Itemid=58](http://ngo.zp.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=614&Itemid=58).

162. Дедушек Г. І. Фінансовий механізм як складова державного регулювання національної економіки. Глобальні та локальні проблеми соціально-економічного розвитку: нові виклики та рішення : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (6-7 квітня, 2012 р.). Харків. 2012. С. 95-98.

163. Демкович О. Аналіз нерівності розподілу доходів населення України за допомогою декомпозиції коефіцієнта Джині. Вісник Львівського університету. 2015. Випуск 52. С. 261-265.

164. Дерев'янка О. Г. Фінансово-кредитний механізм в системі стратегічного управління. Фінанси України. 1998. № 7. С. 28-34.

165. Дерій Ж. В. Модифікація методів оцінювання людського капіталу. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2012. № 4. С. 15-22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue\\_2012\\_4\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2012_4_5).

166. Дехтяр Н. А., Люта О. В., Пігуль Н. Г. Фінансовий механізм діяльності суб'єктів господарювання : монографія. Суми : Університетська книга, 2011. 181 с.

167. Діденко Є. О., Невмержицька С. М. Теоретико-методичні засади державної фінансової політики. Ефективна економіка. Дніпропетровськ : ДДАЕУ, 2017. № 2. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5440>.

168. Діденко Н. Г., Тодоров І. Я., Чугріна О. Р., Міхеєва О. К. Європейська політика і соціальне партнерство в ЄС: довідник / за заг. ред. Н.Г. Діденко. Донецьк: ДонДУУ, 2012. 150 с.

169. Дікань Л. В., Голуб Ю. О. Фінансове забезпечення діяльності підприємства: сутність та джерела. Економіка розвитку. 2007. № 3 (43). С. 65-68.

170. Длугопольский А. В., Чекаловская Г. З. Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины). Теоретическая экономика. 2013. № 3. С.32-39 URL: <http://www.theoreticaleconomy.info/articles/721.pdf>.

171. Длугопольський О. Патронатні, мериторні та суспільні блага: проблеми розмежування та фінансування. Світ фінансів. 2014. Вип. 1. С. 68-75. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin\\_2014\\_1\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2014_1_9).

172. Длугопольський О. В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в умовах глобалізаційних змін : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01. Київ, 2013. 443 с.

173. Дмитрів В. Фінансове регулювання інноваційного розвитку економіки України. Світ фінансів. 2012. Вип. 4. С. 136-141. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin\\_2012\\_4\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2012_4_17).

174. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 560 с.

175. Друкер П. Ф. Практика менеджмента : пер. с англ. Москва : Издавничий дім «Вільямс», 2008. 400 с.

176. ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. [Чинний від 2007-09-03]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 35 с.

177. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 7-ме вид. Київ: Знання-Прес., 2008. 719 с.

178. Економічний аналіз: навч. посібник / за ред. М. С. Ніконенко. Київ, 2003. 679 с.

179. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / за ред. І. Я. Чугунова. Київ: Акад. фін. упр., 2009. С. 59.

180. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с.

181. Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. Фінанси : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2008. 247 с.
182. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку. Київ, 2010. 356 с.
183. Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии: монография / пер. с англ. под ред. А. Ф. Уварова. Томск: Том. гос. ун-т систем упр. и радиоэлектроники, 2010. 237 с.
184. Інструкція щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12>.
185. Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1. С. 24-36. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse\\_2017\\_1\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_1_4).
186. Капелюшников Р. И. Теория человеческого капитала. Московский либертариум, 1993. 154 с.
187. Касьянов Г. Освітня система України 1990-2014 : аналітичний огляд. Київ : ТАКСОН, 2015. 52 с.
188. Каталог соціальних підприємств України 2013 р. / Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2013. 80 с.
189. Каткова Н. В. Економетричні методи аналізу ефективності діяльності підприємств. Вісник Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва. 2009. № 11. С.11-19.
190. Кватернюк К. Ю. Концептуальні засади формування фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 6. Т. 3. С. 106-111.
191. Кессиди Ф. Х. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. 830 с.

192. Кириленко В. В. До питання про суть і функції фінансової політики держави. Світ фінансів. 2007. Вип. 4 (13). С. 94-99.

193. Клименко Т. В. Стратегічні напрями зміцнення фінансового потенціалу розвитку регіону. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2013. №5 (24). С. 43-49.

194. Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов. Москва : Финансы и статистика, 1998. 144 с.

195. Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси: навч. посібник. Львів : «Новий Світ-2000», 2006. 568 с.

196. Козарезенко Л. В. Бюджет участі в системі державного фінансового регулювання розвитку людського потенціалу. Економічний вісник університету. 2016. Вип. 28(1). С. 180-189. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu\\_2016\\_28\(1\)\\_\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2016_28(1)__25).

197. Козарезенко Л. В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2016. 35 с.

198. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна ефективність функціонування сфери освітніх послуг : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". К., 2009. 230 с.

199. Козарезенко Л. В. Фінансова політика розвитку людського потенціалу : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 411 с.

200. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. НЛТУ. 2008. № 18.9. С. 223-229.

201. Козьменко О. В., Кузьменко О. В. Економіко-математичні методи та моделі (економетрика) : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2014. 406 с.

202. Колодізєв О. М., Лебідь О. В., Зуєва О. В. Оцінювання фінансового потенціалу залучення коштів фізичних осіб банками України. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 2. С. 260-268. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape\\_2017\\_2\\_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_2_31).

203. Комарова О. А. Теоретичні аспекти вивчення економічної сутності освітнього потенціалу. Бізнес Інформ. 2017. № 2. С. 22-30.

204. Комишан А. І. Фінансове право як нормативне забезпечення фінансової політики. Управління розвитком. 2014. №13. С. 136-139.

205. Концепція регіону, що навчається (Запорізька область) / укл. Прийма С. М. Мелітополь: МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 24 с.

206. Корицкий А. В. Влияние человеческого капитала на экономический рост : учеб. пособие. Новосибирск : НГАСУ (Сибстрин), 2013. 244 с.

207. Корицкий А. В. Человеческий капитал как фактор экономического роста регионов России: монография. Новосибирск: Сибирский университет потребительской кооперации, 2010. 368 с.

208. Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала.- Воронеж: ЦИРЭ, 2009. URL: <http://www.lerc.ru/books/articles/0003/0022/>.

209. Котіна Г. М., Степура М. М., Батюта А. Ю. Альтернативні технології бюджетного забезпечення територіального розвитку: імплементація світового досвіду у вітчизняну практику. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 24. С. 84 -88.

210. Кочума І. Ю. Соціальний капітал як чинник підвищення ефективності використання економічного потенціалу. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. Вип. 40. С. 146-154. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu\\_2014\\_40\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2014_40_18).

211. Крупка А. Теоретичні засади фінансової політики держави у галузі культури і мистецтва. Світ фінансів. 2013. Вип. 4. С. 50-57. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin\\_2013\\_4\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2013_4_8).

212. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : монографія. Львів : Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 607 с.



213. Крупкин А. В., Литвинова Н. П., Маркушева В. В., Иванова Л. А. Обучающийся регион как мировой феномен URL : [http://oldsite.despb.com/2007/05/blog-post\\_1.html](http://oldsite.despb.com/2007/05/blog-post_1.html)

214. Крупський Т. Пошук ресурсів для діяльності організації (Fund Rasing). Київ : Коаліція «Свобода вибору», 2005. 10 с.

215. Круш П. В., Мастюк Д. О. Еволюція теоретичних підходів визначення сутності капіталу підприємства. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2015. № 12. С. 198-206. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi\\_2015\\_12\\_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_31).

216. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.

217. Лабенко О. М. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств та її фінансування : авторефер. дис. ... к.е.н. 08.00.04. Київ, 2008. 22 с.

218. Лазебник Л. Л. Сутність та компоненти фінансової політики. Фінанси України. 2006. №1. С. 66-73.

219. Лазоренко О. О., Колишко Р. А. Аналітичний звіт дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська область. Київ, 2010. 84 с.

220. Лайко П. А., Мних М. В. Фінанси підприємств: підручник для студ. вузів. Київ : Знання України, 2004. 428 с.

221. Лосев А. Ф. Платон. Собрание сочинений в 4 т. / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; примеч. А. Ф. Лосева, А. А. Тахо-Годи; пер. с древнегреч. Москва : Мысль, 1993. 528 с.

222. Лук'яник М. М. Сутність інвестицій як економічної категорії // Вісник Сумського нац. аграрн. ун.-ту. Серія: Фінанси і кредит. 2003. №2. С. 107-110.

223. Лук'янова Л. Б. Модель розвитку регіонів, що навчаються та траєкторії її реалізації. Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр. 2016. Вип. 2 (11). С. 6-13.

224. Львовичкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання : монографія. Київ : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. 431 с.

225. Любицкая Т. В. Финансовая политика государства : текст лекцій. Красноярск, 1995. 61 с.

226. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 1998. 18 с.

227. Малишко В. В. Фінансове забезпечення соціального розвитку в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 7. С. 280-284. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape\\_2015\\_7\\_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_7_38).

228. Малишко В. В., Пучко А. О. Фінансова політика України на сучасному етапі. Траєкторія науки. 2017. Т. 3, № 1. С. 4.1-4.8.

229. Маніфест про Навчання Дорослих у XXI столітті. Європейська Асоціація Освіти Дорослих. Брюсель. 2016. 16 р. URL : [http://www.eaea.org/media/policy-advocacy /manifesto/manifesto\\_ukrainian](http://www.eaea.org/media/policy-advocacy /manifesto/manifesto_ukrainian).

230. Марениченко В. В. Соціальний ефект від державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу. Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. 2013. №2. С. 220-223.

231. Маршал А. Принципы экономической науки Москва : Прогресс, 1993. Т. 1 594 с.

232. Масгрейв Р., Масгрейв П. Государственные финансы: теория и практика. Москва : Бизнес Атлас, 2009. 716 с.

233. Маслова С. О., Опалов О. А. Фінансовий ринок: навч. посіб. Київ : Каравела, 2004. С. 26.

234. Матвійчук А. С. Основні способи взаємодії громадських організацій із державою. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2011. №15. С. 214-223.

235. Матюк Т. В. Соціальний характер освітніх послуг та економічна політика держави. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2015. № 3. С. 61-67.

236. Менгер К. Избранные работы. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. 496 с.

237. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1993. 702 с.

238. Методика вимірювання регіонального людського розвитку: рішення Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 р. № 123. URL : [https://ukrstat.org/uk/metod\\_polog/metod\\_doc/2012/123\\_m/metod\\_123\\_m.zip](https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2012/123_m/metod_123_m.zip)

239. Методологія планування регіонального розвитку в Україні. Інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації. Проект Європейського Союзу «Підтримка регіонального розвитку України. 159 с.

240. Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук 08.04.01. Київ, 2001. 16 с.

241. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.

242. Найман Е. А. Становление концепции «обучающегося региона» в западной науке. Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2013. № 1(9). С. 81- 91.

243. Настич Т. П. Фінансове забезпечення освітньої діяльності вищих навчальних закладів. Науковий вісник Чернігівського державного інституту

економіки і управління. Серія 1 : Економіка. 2013. Вип. 3. С. 141-147. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu\\_2013\\_3\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_3_22).

244. Національні рахунки освіти України у 2015 році: Статистичний бюллетень. Державна служба статистики України. URL : [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2017/bl/02/bl\\_NRO15\\_pdf.zip](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/02/bl_NRO15_pdf.zip)

245. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. К.: Фенікс, 2011. 336 с.

246. Немашкало Т. Р. Теоретико-методичне забезпечення оцінки функціонування соціального капіталу : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Харків. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. Харків, 2015. 320 с.

247. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997.

248. Носик О. М. Форми людського капіталу: головні підходи до визначення. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 3. С. 149-158.

249. Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики. Представительство Всемирного банка в России и Центр мониторинга человеческих ресурсов Академии народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации. Серия «Актуальные вопросы развития образования». Москва : «Алекс», 2006. 264 с.

250. Овсиенко Л.В. Непрерывное образование и модель «обучающегося региона». Высшее образование в России. 2009. № 2. С. 96-99.

251. Огородник С., Федосов В., Опарин В. Финансово-кредитные методы повышения эффективности промышленного производства : монография / под. ред. С. Огородник. Киев : Изд-во «Техника», 1990. 238 с.

252. Олейникова О. Н., Муравьева А. А., Аксенова Н. М. Обучение в течение всей жизни как инструмент реализации Лиссабонской стратегии. Москва: РИО ТК им. Коняева, 2009. 131с.

253. Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва : дис... канд. екон. наук: 08.04.01. Київ, 2003. 205 с.

254. Основы фандрайзинга: учеб. пособ. Екатеринбург: Федеральное агентство по образованию, 2008. 230 с.

255. Отрошко О. В. Суспільні блага: уявні та дійсні відмінні риси. Теоретичні та прикладні питання економіки. Київ. Випуск 26, 2011. С. 70-74.

256. Офіційний сайт «Велика ідея». URL : <https://biggggidea.com>. (дата звернення: 15.11.2017).

257. Офіційний сайт Open Aid Ukraine. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL : <http://openaid.gov.ua/uk>. (дата звернення: 15.11.2017).

258. Офіційний сайт Центру філантропії. URL : <http://www.philanthropy.org.ua/>. (дата звернення: 15.11.2017).

259. Пасінович І. І. Фінансові потоки структурних перетворень та необхідність їх державного регулювання. Економічний аналіз. 2015. Том 22. № 1. С. 41-47.

260. Педченко Н. С., Ігнатенко В. Ю. Генезис визначення поняття «фінансовий механізм формування бюджетного потенціалу регіонів». Фінансова безпека та економічне зростання: домогосподарство, підприємство, регіон, держава : збірник тез доповідей міжнар.-наук.-практ. конф. (м. Полтава, 6-7 жовт. 2011 р.). Полтава, 2011. С. 294-298.

261. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні : монографія. Київ : Лібра, 1998. 392 с.

262. Петрушевська В. В. Фінансова політика держави та її вплив на економічну активність суб'єктів господарювання. Економічний простір. 2014. № 85. С. 82-93.

263. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С. Співвідношення між податковим навантаженням та забезпеченістю соціально-культурної сфери. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». (Index Copernicus). 2017. Вип. 4. С. 195-200.

264. Петрушенко Ю. М. Фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми, 2015. 39 с.

265. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С. Джерела формування місцевих бюджетів: вітчизняний та зарубіжний досвід. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України (Index Copernicus). 2014. Вип. 40. С. 226-233.

266. Петрушенко Ю. М., Дудкін О. В. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2014. № 1. С. 172-182. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi\\_2014\\_1\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2014_1_19).

267. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. Вісник Національного банку України. 2015. № 1. С. 30-35.

268. Подъяблонская Л. М. Государственные и муниципальные финансы: учебник. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 559 с.

269. Посібник з економічного регулювання природних монополій / Є. Ахтирко та ін. Київ : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2005. 53 с. URL : [http://old.icps.com.ua/files/articles/38/90/ZKH\\_regulations\\_manual.pdf](http://old.icps.com.ua/files/articles/38/90/ZKH_regulations_manual.pdf).

270. Прийма С. Концептуальні засади регіональної освітньої політики. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. 2015. № 1. С. 56-61.

271. Прийма С. Глобальна мережа ЮНЕСКО міст, що навчаються: аналіз нормативно-правового забезпечення. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. 2016. № 2. С. 153-160. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu\\_2016\\_2\\_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2016_2_27).

272. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. Дата оновлення: 06.11.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. (дата звернення: 15.11.2017).

273. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.11.2017).

274. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 15.11.2017).

275. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. Дата оновлення: 06.08.2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 15.11.2017).

276. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету : Наказ Міністерства Фінансів України від 12.03.2012 р. № 333. Дата оновлення: 04.04.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12> (дата звернення: 15.11.2017).

277. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. № 916. Дата оновлення: 17.01.2014. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-%D0%BF>.

278. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. Дата оновлення: 25.06.2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.11.2017).

279. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII. Дата оновлення: 23.05.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 15.11.2017).

280. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 05.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran149#n149> (дата звернення: 15.11.2017).

281. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 15.11.2017).

282. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. Дата оновлення: 05.03.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.11.2017).

283. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. Дата оновлення: 26.02.2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення: 15.11.2017).

284. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2850-15?info=1> (дата звернення: 15.11.2017).

285. Проект «Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр. Стратегічна дорадча група «Освіта» (СДГ «Освіта»). 2014. URL : [http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt\\_koncepc.pdf](http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf).

286. Прокоф'єва К. В. Теоретична сутність економічної категорії «ефективності діяльності підприємства». Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2013. Т. 2, Вип. 6. С. 255-258.

287. Радіонов Ю. Д. Фінансова політика та проблеми ефективності її реалізації в Україні. Наукові праці НДФІ. 2014. № 4 (69). С. 20-26.

288. Радіонова І. Ф. Освітні інститути та потенціал української економіки знань. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 27. С. 119-125. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu\\_018\\_2015\\_27\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_27_18).



289. Радіонова І. Ф., Ткаченко Н. О. Аналіз екстерналій освітньої сфери. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 10. С. 36-45. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape\\_2013\\_10\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_10_5).

290. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1996. 496 с.

291. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики : аналіт. звіт / К. Меддок та ін.; Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». Київ : б. в., 2014. 416 с. URL: [http://surdp.eu/uploads/files/Analytical\\_Report\\_Main\\_part-UA.pdf](http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf).

292. Рогатенюк Э. В. Финансовая политика государства: сущность, направления и виды. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2009. № 1 (2). С.40-44.

293. Розвиток соціального підприємництва та створення нових робочих місць / Фонд Східна Європа. URL : <http://www.eef.org.ua/ua/mistsevyi-ekonomichnyi-rozvytok/340-rozvytok-sotsialnoho-pidprijemnytstva-ta-stvorennia-novykh-robochykh-mists.html>.

294. Романова Т. Ф. Финансовая политика государства, ее роль в формировании и регулировании финансового механизма. Финансовые исследования. 2001. №4. С. 67-77.

295. Романовський О. О. Роль моделі «потрійної спіралі» Г. Іцковіца і підприємницьких ВНЗ у розвитку інновацій. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 1. С. 32-43.

296. Рубинштейн А. Я. К теории рынков «опекаемых благ» (научный доклад). Москва : Институт экономики РАН, 2008. 63 с.

297. Рябков К., Покідіна В. Ендавмент у вищій освіті: світова практика і українське сьогодні. Проект «Популярна економіка: ціна держави». 2015. №34. 18 с.

298. Савицька О. І. Розвиток фінансової політики з урахуванням особливостей формування зовнішньоторговельного обороту регіонів країни : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2016. 258 с.

299. Савченко К. Фінансовий механізм реалізації стабілізаційної політики держави. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2013. № 1. С. 77-85.

300. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика / ред. пер с англ. Л. С. Тарасевич, А. И. Леусский. Москва : БИНОМ ; КноРус, 1997. 800 с.

301. Сафонова Т. В. Теорія людського капіталу як інтегральна концепція розвитку соціальної та економічної сфери. Соціоекономіка: Зб. наук. пр. Донецьк: ІЕП НАНУ, 2009. С. 134-144.

302. Сацик В. І. Навчання для всіх: інвестиції в знання і навички людей задля сприяння розвитку»: оновлена глобальна стратегія Світового банку щодо розвитку освіти до 2020 року. Університетська освіта. 2011. №1. С. 5.

303. Сацик В. І. Якісне економічне зростання в Україні: сучасний стан і шляхи забезпечення. Ефективна економіка. 2011. № 3. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek\\_2011\\_3\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_3_9).

304. Свечникова Н. Ю. Сравнительный анализ уровней развития малого предпринимательства в регионах РФ и странах с развитой рыночной экономикой. Вестник Самарского государственного экономического университета. 2008. №8. С. 84-89.

305. Світлична В. Л. Теоретичний базис нової парадигми суспільства – економіки знань. Економіка: реалії часу. 2015. № 3. С. 184-193.

306. Севастьянова Е. А., Веретенникова А. Ю. Институциональное развитие локальных общественных благ. Вестник ЮРГТУ (НПИ). 2016. № 6. С. 18-29.

307. Сенчагов В. К. Финансовый механизм и ее роль в повышении эффективности производства. Москва : Изд-во «Финансы», 1979. 61 с.

308. Сінанович Д. Е. Теоретичні підходи до визначення економічної сутності поняття «фінансові ресурси». Управління розвитком. 2014. № 10. С. 87-89.

309. Сіташ Т. Д. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика. Академічний огляд. 2015. № 1. С. 29-34. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao\\_2015\\_1\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2015_1_6).

310. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. 799 с.

311. Смирнов С. О., Корнеєв М. В. Вплив фінансового механізму на соціально-економічний розвиток регіональної економічної системи. Вісник Дніпропетровського університету. 2008. С. 37-42.

312. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. ; предисл. В. Афанасьева. Москва : Эксмо, 2009. 651 с.

313. Сокирська І. Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства. Фінанси України. 2003. № 1. С. 89-93.

314. Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси: навч. посіб. / за ред. О. Я. Стойка. Київ : Алерта, 2017. 432 с.

315. Стрілець Є. М. Ефективність як економічна категорія. Запоріжжя : КПУ, 2013. С. 9-14.

316. Сунцова О. О. Оцінка податкової конкуренції як чинника регіонального розвитку. Теория и практика экономики и предпринимательства : материалы V Юбилейной Международной научно-практической конференции (Алушта, 5-7 мая 2008 года). Алушта, 2008. С. 91-92.

317. Сунцова О. О. Фінансові методи в регулюванні економічного розвитку країни. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 2. С. 29-33.

318. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. Киев : МАУП, 2003. 368 с.

319. Теліженко О. М., Боронос В. Г. Узгодження основних складових реалізації фінансової політики в Україні. Вісник Сумського державного університету. 2013. № 1. С. 35-44.

320. Теорія фінансів : навч. посібник / заг. ред. О.Д. Василик. Київ : Центр навч. літ-ри, 2005. 480 с.

321. Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

322. Тимошенко О. В. Особливості реалізації фінансового механізму системи вищої освіти України. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2009. № 1. С. 123-130.

323. Тоффлер Э. Третья волна. Пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2004. 698 с.

324. Тропіна В. Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні. Фінанси України, 2008. №5. С. 15-31.

325. Тропіна В. Б. Фіскальне забезпечення реалізації соціальної функції держави в Україні : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00. Академія фінансового управління, Науково-дослідний фінансовий ін-т. К., 2009. 36 с.

326. Туроу Л. К. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / пер.с англ. А. И. Федоров. Новосибирск : Сибирский хронограф, 1999. 432 с.

327. Управління освітою / за науковою ред. В. П. Беха. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 546 с.

328. Усик В. І., Гиренко Х. В. Бюджет участі як ефективний інструмент місцевого самоврядування. Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє : тези наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 3 берез. 2017 р.) Київ, 2017. С. 143-147.

329. Фандрайзинг: навч. посіб. / Центральноукраїнський регіональний навчальний центр. Партнерство громад фундація «Україна- США» (USAID) 2003. 95 с.

330. Федоренко В. Г. Інвестиційний менеджмент : навчальний посібник. Київ : МАУП, 1999. 191 с.

331. Финансовая политика России / под ред. Р. А. Набиева, Г. А. Тактарова, Р. К. Арыкбаева. Москва : Финансы и статистика, 2008. 400 с.

332. Финансово-кредитный словарь: в 3 т. / гл. ред. Н. В. Гаретовский. Москва : Финансы и статистика, 1988. Т. 3. 511 с.
333. Финансы / В. М. Родионова и др.; под ред. В. М. Родионовой. Москва : Финансы и статистика, 1993. 432 с.
334. Финансы : учебник / под ред. В. В. Ковалева. Москва : Проспект, 2001. 640 с.
335. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика : пер. с англ. 2-го изд. Москва : Дело ЛТД, 1993. 549 с.
336. Фінанси (теоретичні основи) : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Грідчина, та ін.; за ред.: М. В. Грідчина, В. Б. Захожай. Київ : Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2004. 312 с.
337. Фінанси : навч. посібн. / О. П. Близнюк та ін., за ред. І. В. Оспіщева. Київ : Знання, 2006. 415 с.
338. Фінанси : практикум. І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 218 с.
339. Фінанси підприємств : підручник / А. М. Поддєрьогін та ін.; наук. ред. А. М. Поддєрьогін. Київ : КНЕУ, 2000. 458 с.
340. Фінанси підприємств : учебное пособие / під заг ред. Г. Г. Кірейцева. Київ : ЦУЛ, 2002. 268 с.
341. Фінанси: вишкіл студії / С. І. Юрій та ін.; за аг. ред. С. І. Юрій. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 357 с.
342. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.
343. Фінансова діяльність підприємства: підр. для студ. вищ. навч. закл. / Бандурка О. М. та ін. Київ : Либідь, 2002. 384 с.
344. Фридман М. Капитализм и свобода / пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2006. 111 с.
345. Фукуяма Ф. Соціальний капітал. Незалежний культурологічний часопис «І». 2008. № 53. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>.

346. Харчук Ю. Ю. Фандрайзинг як один із шляхів забезпечення економічної безпеки ДВНЗ України в контексті загострення конкуренції між ними. Інвестиційно-інноваційна складова фінансово-економічної безпеки на національному, регіональному та мікрорівні в контексті сталого розвитку, (м. Київ, 20 березня 2015 р.). Київ, 2015. С. 279-281.

347. Чекаловська Г. З. Суспільне благо освітніх послуг в системі стимулювання розвитку «нової економіки»: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2016. 249 с.

348. Черничко Т. В. Теоретичні аспекти дослідження змісту стабілізації фінансово-кредитних відносин. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2010. Вип. 4. С. 309-313.

349. Чернявська О. В., Соколова А. М. Фандрайзинг : навч. посіб. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

350. Чечель О. М. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування людського капіталу. Економіка та держава. 2010. № 3. С. 86-88.

351. Чорба П. М., Владыка М. В., Гулько А. А. Финансовая политика : учеб. пособ. / под ред. П. М. Чорба. Москва : Граница, 2010. 288 с.

352. Шаповалова Т. В. Вплив соціального капіталу на економічне зростання. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2013. Том 14. №1. С. 167-175.

353. Шевченко Л. С. Безперервність як основний принцип реформування сучасної системи освіти. Соціально-економічні трансформації сучасного світу : матеріали наук.-практ. конф. виклад., аспір. і студ. НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» (м. Харків, 15 трав. 2013 р.). Харків, 2013. С. 83-86.

354. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку. Львів : Інститут регіо-нальних досліджень НАН України, 2014.

355. Шевчук І. Б. Моделі компонентного та факторного аналізу розвитку системи дитячого оздоровлення в Україні. Сталий розвиток економіки. 2013. № 3. С. 12-17.

356. Шерайзина Р. М., Александрова В. М. Обучающийся регион как фактор развития карьеры человека. Человек и образование. 2006. № 8-9. С. 70-72.

357. Шуляк П. Н., Белотелова Н. П. Финансы : учеб. пособие. Москва : Издат.-торг. корпорация «Дашков и Ко», 2002. 456 с.

358. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту та економічного циклу. пер. з англ. В. Старка. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 242 с.

359. Шутєєва О. Ю. Теоретичні засади визначення сутності фінансового забезпечення функціонування ринку цінних паперів. Фінансовий простір. 2013. № 3. С. 118-122.

360. Экономика народного образования: учеб. для студ. пед. вузов // В. А. Жамин, С. Л. Костанян, В. К. Розов, В. Н. Усанов. Москва : Просвещение, 1986. 336 с.

361. Энциклопедический словарь бизнесмена: Менеджмент, маркетинг, информатика / под общ. ред. М. И. Молдованова. Киев : Техніка, 1993. 856 с.

362. Юрій С. І., Федосов В. М., Алексеєнко Л. М. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.

363. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування : підруч. Київ : Кондор, 2004. 464 с.

364. Юхименко П. І. Сучасні тенденції та стратегія фінансової політики України. Фінанси України. 2005. №10. С. 101-111.

365. Ястремский О. І., Гриценко О. І. Основи мікроекономіки. Київ : Знання, КОО, 1998. 714 с.

## ДОДАТКИ

## ДОДАТОК А

Таблиця А.1 – Основні підходи до трактування поняття «фінансова політика»

Автор /Джерело	Визначення поняття
А	1
Боронос В. Г. [125]	Об'єднує в собі об'єктивні фінансові відносини та, конкретизовані у вигляді загальнодержавних планів і програм, управлінські рішення, які виникають в процесі формулювання і впровадження в дію стратегії функціонування і розвитку державних фінансів
Василик О. Д. [133]	Доволі складна сфера діяльності законодавчої та виконавчої влади, яка охоплює заходи, методи й форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного і соціального розвитку
Григорська О. С. [156]	Напрямок діяльності держави в сфері формування, розподілу, перерозподілу, використання фондів фінансових ресурсів, та управління фінансовими потоками, що спрямовуються на реалізацію стратегічних і тактичних цілей та завдань соціального, економічного, політичного та духовного розвитку суспільства, а також передбачає вжиття заходів із досягнення запланованих результатів із застосуванням сукупності інструментів, з урахуванням поточного стану фінансової системи та механізму її функціонування, а також внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на процес розробки та здійснення
Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благуни І. Г., Чуй І. Р. [181]	Політика держави та інших суб'єктів господарювання у сфері фінансів; складова частина економічної політики держави; сукупність фінансових заходів, які здійснюються відповідними суб'єктами через фінансову систему
Зимовець В. В. [182]	Складна сфера діяльності законодавчої і виконавчої влади, яка включає заходи, методи і форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного і соціального розвитку
Кириленко В. [192]	Система об'єктивно необхідних заходів щодо використання фінансових відносин для здійснення функцій прямого і непрямого державного управління з метою розв'язання соціальних проблем, забезпечення справедливого, інноваційного, конкурентного і ефективного розвитку економіки, подолання різних перешкод, які не можна подолати через механізм саморегуляції
Комишан А. І. [204]	Комплекс державних заходів, що забезпечують ефективне функціонування фінансів і фінансової системи, що, у свою чергу, стимулює розвиток матеріального виробництва і створює економічний ґрунт для здійснення державою покладених на неї функцій і завдань



## Продовження таблиці А.1

А	І
Лазебник Л.Л. [218]	Сукупність законодавчих і нормативних актів, бюджетно-податкових та інших фінансових інструментів, інститутів і заходів державної влади, котрі згідно із законодавством мають повноваження щодо формування й використання фінансових ресурсів держави та регулюють фінансово-кредитні потоки у секторах економіки відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики
Лондар С. І., Тимошенко О. В. [336]	Визначений урядом напрям діяльності, що передбачає цілісну сукупність організаційних, правових, інформаційних, інших заходів, спрямованих на ефективне формування фінансових ресурсів держави, їх розподіл, раціональне використання й контроль відповідних фінансових потоків за допомогою використання потенціалу фінансової системи та забезпечення функціонування фінансових механізмів
Малишко В. В., Пучко А.О. [228]	Сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо формування й ефективного використання фінансових ресурсів країни, які містять у собі ресурси її окремих регіонів, секторів економіки, підприємств і домогосподарств, для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку на основі використання відповідних фінансових і монетарних важелів та створення відповідного інституційного середовища, котрі сприяють реалізації цієї політики
Маслова С. О., Опалов О. А. [233]	Комплекс державних заходів, котрі забезпечують ефективне функціонування фінансів і фінансової системи
Петрушевська В. В. [262]	Сукупність рішень, які приймаються суб'єктами господарювання у зв'язку з формуванням і використанням фондів фінансових ресурсів, відповідно до їх стратегічних і оперативних завдань
Радіонов Ю. Д. [287]	Стратегічний курс розвитку державних інституцій та органів, які націлені на формування доходів і ефективне використання фінансових ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку країни
Романова Т. Ф. [294]	Сукупність науково розроблених і проведених в життя напрямків, заходів і шляхів по повному та ефективному використанню фінансового механізму в реалізації програм і завдань економічного і соціального розвитку суспільства
Хатер Дж. [47]	Управлінням фінансовими ризиками держави як своєї корпорації, що має активи і зобов'язання, вважаючи найважливішим завданням такої політики визначення оптимального рівня резервів в умовах гнучкого валютного курсу
Юрій С. І., Федосов В. М. [342]	Сукупність розподільних і перерозподільних заходів, які держава здійснює через фінансову систему, щодо організації і використання фінансових відносин з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту і підвищення добробуту всіх членів суспільства
Юхименко П.І. [364]	Складова частина фінансової науки, специфікою якої є її прикладний характер та імперативні засоби розвитку і є сферою відносин, пов'язаних з імперативним перерозподілом частини вартості чистого продукту суспільства, створенням і використанням на основі цього фондів грошових ресурсів держави та її органів

## ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1 – Підходи до трактування поняття «фінансовий механізм»

Автор / Джерело	Визначення
А	1
<b>Інструментарний підхід</b>	
Базилевич В., Баластрик Л. [114], Василик О.М. [320]	Сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення і використання фондів фінансових ресурсів із метою забезпечення потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення
Балабанов І.Т [115]	Система фінансових важелів впливу на організацію, планування й стимулювання фінансових ресурсів
Гаретовський Н. В. [332]	Сукупність форм й методів, за допомогою яких забезпечується діяльність широкої системи розподільчих і перерозподільних відносин, утворення доходів і накопичень, виробництво і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів та котрий включає фінансове планування, управління фінансами, фінансові важелі і стимули, фінансові показники, нормативи, ліміти, фінансові резерви
Кірейцев Г.Г., Опарін В.М., Романенко О.Р.[340]	Сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства
Шуляк П.Н., Белотелова Н.П. [357]	Сукупність форм організації фінансових відносин, методів формування і застосування фінансових ресурсів, які використовує суспільство з метою створення сприятливих умов для економічного й соціального розвитку
Юрій С.І. [341]	Сукупність фінансових форм, методів та важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення через формування та використання доходів та фондів грошових засобів, можливих завдяки розподільчій функції фінансів
<b>Організаційний підхід</b>	
Дехтяр Н.А. [166]	Цілісна система управління фінансами підприємства, призначена для організації взаємодії об'єктів і суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин, формування та використання фінансових ресурсів, забезпечення ефективного впливу фінансової діяльності на кінцеві результати роботи підприємства
Под'яблинська Л. М. [268]	Сукупність способів управління фінансовими відносинами, що складається із способів створення державних бюджетних фондів (загальнодержавних і регіональних), методів створення державних цільових позабюджетних фондів, видів платежів до бюджету та цільових позабюджетних фондів, фінансового планування та прогнозування, фінансового контролю
Поддєрьогін А.М. [339]	Засіб фінансового менеджменту, система управління фінансами, що призначена для організації взаємодії фінансових відносин і грошових фондів та включає фінансові методи і важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення
Родіонова В. М. [333], Любицька Т. В. [225]	Сукупність способів організації фінансових відносин, застосовуваних з метою забезпечення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку

## ДОДАТОК В

Таблиця В.1. – Розмежування коштів на освіту між бюджетами різних рівнів за Бюджетним кодексом України [131]

Рівень бюджету	Елемент освіти	Характеристика
А	1	2
Державний бюджет	Загальна середня освіта	Спеціалізовані школи (школи-інтернати), ліцеї (гімназії) – інтернати) державної власності згідно з переліком, визначеним КМУ, загальноосвітні школи соціальної реабілітації
	Позашкільна освіта	Позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми згідно з переліком, затвердженим КМУ
	Професійно-технічна освіта	На оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації державної власності, а також за професіями загальнодержавного значення, згідно переліку, затвердженим КМУ
	Вища освіта	На оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (університетах, академіях, інститутах) державної власності
	Післядипломна освіта	На оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах державного замовлення у навчальних закладах державної власності
	Інші заклади та заходи освіти	Інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим КМУ
Бюджет АРК і обласні бюджети	Загальна середня освіта	Для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні ЗНЗ для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, ЗНЗ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри
	Позашкільна освіта	Заходи і заклади національного, державного, республіканського АРК та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми
	Професійно-технічна освіта	На оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах регіонального замовлення у професійно-технічних та інших навчальних закладах державної та/або комунальної власності
	Вища освіта	На оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного та/або регіонального замовлення у вищих навчальних закладах державної та/або комунальної власності;
	Післядипломна освіта	На оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення
	Інші заклади та заходи освіти	Інші державні освітні програми

## Продовження таблиці В.1

А	1	2
Бюджети міст республіканського АРК та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад	Дошкільна освіта	–
	Загальна середня освіта	ЗНЗ (у тому числі: ЗНЗ усіх ступенів, спеціалізовані школи (школи-інтернати), ліцеї (ліцеї-інтернати), гімназії (гімназії-інтернати), колегіуми (колегіуми-інтернати), вечірні (змінні) школи); навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»)
	Позашкільна освіта	–
	Професійно-технічна освіта	З бюджетів міст обласного значення – обласних центрів (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах регіонального замовлення у професійно-технічних та інших навчальних закладах державної та/або комунальної власності, які розташовані на території зазначених міст)
	Вища освіта	На оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів
Інші державні освітні програми	У т.ч., навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, ЗНЗ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (якщо не менше 70% кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів припадає на територію відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї та сім'ї патронатних вихователів	
Освітня субвенція	На оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників у таких типах навчальних закладів:	1) ЗНЗ усіх ступенів; 2) шкільні відділення навчально-виховних комплексів "дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад", "загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад"; 3) спеціалізовані школи (школи-інтернати), включаючи школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей в галузі науки і мистецтв, фізичної культури і спорту, інших галузях, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; ліцеї (ліцеї-інтернати); гімназії (гімназії-інтернати); колегіуми (колегіуми-інтернати); 4) вечірні (змінні) школи; 5) ЗНЗ для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; спеціальні загальноосвітні школи-інтернати; ЗНЗ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей та сімей патронатних вихователів); 6) спеціальні ЗНЗ для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, навчально-реабілітаційні центри; 7) ПТНЗ державної та комунальної власності в частині забезпечення видатків на здобуття повної загальної середньої освіти.

## ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1. – Основні підходи до визначення поняття «соціальний капітал»

Автори	Визначення
Бурдьє П. [15]	Сума ресурсів, фактичних або потенційних, які отримують індивіди чи групи на основі володіння міцною мережею з більш або менше інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання
Колеман Дж. [20]	«Різноманітність різних сутностей», певний тип ресурсу, доступний учасникам соціально-економічної діяльності, що виникає у соціальних структурах та полегшує дії їх учасників
Путнам Р. [76]	Включає в себе різні форми міжособистісних мереж (зв'язки на робочому місці і неформальна соціалізація), соціальну активність (політична, громадська і релігійна участь), норми і цінності (взаємність, довіра і альтруїзм)
ОЕСР [45]	Мережі, поєднані спільними нормами, цінностями і уявленнями, які сприяють співробітництву в рамках певних груп
Світовий банк [17]	Інститути, відносини і норми, які формують якість і кількість соціальних взаємодій в суспільстві
Вінтер І. [103]	Соціальні відносини взаємної вигоди, що характеризуються нормами довіри і взаємності
Партс І. [68]	В широкому сенсі, відноситься до внутрішньої соціальної та культурної узгодженості суспільства на основі довіри, норм і цінностей, які визначають взаємодію між людьми, мережами та установами, в яких вони задіяні
Фукуяма Ф. [345]	Інституціональна неофіційна норма, що сприяє співробітництву між двома або більше особами
Ханіфан Л. [51]	Матеріальні активи, на які люди переважно розраховують у повсякденному житті, а саме: доброзичливість, спілкування, співчуття та інші соціальні відносини серед окремих соціальних одиниць

Таблиця Г.2 – Ключові характеристики складових соціального капіталу

Складова соціального капіталу	Ключові характеристики
А	І
Особисті відносини	<ul style="list-style-type: none"> <li>– джерела, тобто місця і контекст, через який люди зустрічаються один з одним (наприклад, за рахунок добровільних чи спортивних заходів, або через веб-сайти соціальних мереж тощо);</li> <li>– склад: «сильні зв'язки» описують відносини індивіда з їх найближчим оточенням родичів і друзів; «слабкі зв'язки» описують відносини зі знайомими, наприклад, колегами по роботі або сусідами; «комплексні зв'язки» – відносини людини з іншими, що мають вищий статус, або належать до органів влади;</li> <li>– розмір мережі людей, наприклад, число близьких друзів;</li> <li>– різноманітність: частка друзів різного віку, статі, релігії, етнічної групи, рівня освіти і доходу;</li> </ul>

## Продовження таблиці Г.2

А	І
	<ul style="list-style-type: none"> <li>– тип контакту: особистий, по телефону, листом або електронною поштою, через соціальні медіа;</li> <li>– частота контакту;</li> <li>– якість (або сила) особистих відносин людей і почуття людей про нього</li> </ul>
Мережа соціальної підтримки	<ul style="list-style-type: none"> <li>– сприйнята підтримка, яка люди можуть сприйняти з їх відносин;</li> <li>– отримана підтримка, у тому числі емоційна, практична або фінансова підтримки, поради та рекомендації, спілкування;</li> <li>– надана підтримка, у тому числі у вигляді неоплачуваної роботи або волонтерства, яка надається іншим (наприклад, догляд за людьми похилого віку, за дитиною тощо);</li> <li>– частота підтримки (доступна в необхідний час або в період кризи)</li> </ul>
Громадянська активність	<ul style="list-style-type: none"> <li>– формальне волонтерство, тобто витрачання свого часу, навичок або послуг в певній асоціації(наприклад, участь у політичних партіях чи профспілках, професійних асоціаціях, релігійних організаціях, спортивних, культурних або соціальних заходах);</li> <li>– політична участь, що відноситься до активної політичної ангажованості (наприклад, участь у демонстрації, політичних зустрічах, підписаннях певних петицій тощо);</li> <li>– частота офіційного волонтерства та політичної активності;</li> <li>– інші суспільно-корисні види діяльності: пожертви для благодійних організацій чи некомерційних організацій; донорство крові; участь громадських заходах, таких як свята, шоу і т.д.);</li> <li>– інші суспільні погляди і переконання</li> </ul>
Довіра суспільні норми	<ul style="list-style-type: none"> <li>– довіра державним чи місцевим владним установам, таким як уряд, парламент, поліція, судова система, преса і т.д.;</li> <li>– загальна довіра іншим людям, їх словам та діям;</li> <li>– наявність соціальних норм і цінностей, необхідних для співпраці: солідарність, готовність допомогти, чесність, щедрість, ввічливість, справедливість, терпимість і відсутність дискримінації або інші подібні характеристики</li> </ul>

Джерело: розроблено автором на основі [81], [83].

## ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1 – Групування основних провайдерів (постачальників) послуг освіти за кодом Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО)

Код ступеня освіти за МСКО (Міжнародна стандартна класифікація освіти)	Опис коду для групування провайдерів за ступенями освіти відповідно до МСКО (Міжнародна стандартна класифікація освіти)	Опис коду для групування провайдерів за типом навчальних закладів, які в Україні забезпечують отримання відповідного ступеня освіти
Початкова загальна освіта		
0	Допочаткове навчання	Дошкільні навчальні заклади
1	Початкова освіта/ Перший етап базової освіти	Середні загальноосвітні навчальні заклади 1 ступеня (1-3 (4) класи денних загальноосвітніх навчальних закладів)
Середня освіта		
2	Перший етап середньої освіти/Другий етап базової освіти	Середні загальноосвітні навчальні заклади 2 ступеня (5-9 класи денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів)
3 (3В)	Другий етап середньої освіти	Середні загальноосвітні навчальні заклади 3 ступеня (10-11 (12) класи денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів), ПТНЗ, учні (слухачі) яких здобувають повну загальну середню освіту і кваліфікацію "кваліфікований робітник"
Післясередня освіта		
4 (4В)	Післясередня, не вища освіта	ПТНЗ, учні (слухачі) яких після отримання повної загальної середньої освіти здобувають кваліфікацію "кваліфікований робітник"
Вища освіта		
5А 5В	Перший етап вищої освіти	ВНЗ III-IV рівнів акредитації ВНЗ I-II рівнів акредитації
5В	Вища освіта у ВНЗ I-II рівнів акредитації	ВНЗ I-II рівнів акредитації
5А	Вища освіта у ВНЗ III-IV рівнів акредитації	ВНЗ III-IV рівнів акредитації
6	Другий етап вищої освіти (аспірантура, докторантура) та освіта, не розподілена за ступенями/післядипломна освіта	ВНЗ та наукові установи, що мають аспірантури, докторантури/ ВНЗ та інші навчальні заклади післядипломної освіти

Джерело: [244].

## ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1 – Основні складові Композитного Індексу Навчання (CLI)

Основні блоки	Індикатори	Засоби виміру
Вміння вчитися (Learning to Know)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– рівень грамотності молоді;</li> <li>– відсів середньої школи;</li> <li>– участь в післясередній освіті;</li> <li>– університетські досягнення;</li> <li>– доступ до навчальних закладів</li> </ul>	Середні оцінки серед молоді по математиці, читанню, навички рішення проблем; кількість молоді, що не закінчило старшу школу; кількість дорослих, що закінчили ВНЗ; середній час, щоб дібратися до таких місць тощо
Вміння працювати (Learning to Do)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– учать у навчальних заходах, пов'язаних з роботою;</li> <li>– учать у навчальних заходах, пов'язаних з роботою за певний час;</li> <li>– доступність навчання на робочому місці;</li> <li>– доступ до участі в пов'язаних з роботою навчальних заходах</li> </ul>	Кількість роботодавців, що надають приміщення для навчання працівників; кількість осіб, що брали участь у пов'язаних з роботою навчальних заходах; середній час, щоб дібратися до таких місць тощо
Вміння жити разом (Learning to Live Together)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– участь в соціальних клубах і організаціях;</li> <li>– вивчення інших культур;</li> <li>– волонтерство;</li> <li>– доступ до закладів (час, щоб добратися)</li> </ul>	Кількість населення, що спілкуються з представниками інших культур на постійній основі; витрати домогосподарств на соціальні клуби; кількість населення, що займаються волонтерством; середній час, щоб дібратися до таких місць тощо
Вміння розвиватися (Learning to Be)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– вплив ЗМІ;</li> <li>– навчання через спорт;</li> <li>– навчання через культуру;</li> <li>– доступ до швидкісного Інтернету;</li> <li>– доступ до можливостей навчання</li> </ul>	Витрати домогосподарств на послуги Інтернету та паперові засоби ЗМІ, на культурні та на спортивні заходи; середній час, щоб дібратися до таких місць тощо

Джерело: складено автором на основі [91].



## ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1 – Основні складові Європейського індексу навчання впродовж життя (ELLI)

Основні блоки	Індикатори	Засоби виміру
Вміння вчитися (Learning to Know)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– участь у дошкільній освіті;</li> <li>– випуск осіб з середньою освітою;</li> <li>– участь в післясередній освіті</li> <li>– університетські досягнення;</li> <li>– доступ до навчальних закладів</li> </ul>	Відсоток дітей у віці від 4 до шкільного віку, які відвідують офіційні установи освіти; успішність учнів в читанні, математиці, науці (PISA); частка осіб віком від 30 до 34 років з вищою освітою; рівень участі дорослих в формальній освіті; загальний обсяг державних витрат на освіту, % від ВВП
Вміння працювати (Learning to Do)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– випуск з формальних освітніх програм, пов'язаних з професійною діяльністю;</li> <li>– участь у неформальних освітніх програмах, пов'язаних з професійною діяльністю;</li> <li>– пропозиція неформальних освітніх програм, пов'язаних з професійною діяльністю;</li> <li>– інтеграція навчання в робоче середовище</li> </ul>	Квота випускників з професійних навчальних програм; участь працівників в тривалих професійних курсах (ТПК), витрати на навчання в рамках політики на ринку праці; число годин ТПК; компанії, що забезпечують ТПК; відносна вартість ТПК; компанії, що забезпечують будь-яку іншу форму навчання (не ТПК); вивчення нових речей на роботі; виконання монотонних завдань на роботі чи складних завдань на роботі; співробітники, що використовують Інтернет для роботи
Вміння жити разом (Learning to Live Together)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– активна громадянська позиція;</li> <li>– толерантність, довіра і відкритість;</li> <li>– включення в соціальні мережі</li> </ul>	Участь в роботі добровільних або благодійних організацій; членство в політичній партії; опитування щодо питання, що культурне життя в країні збагачено/занепадає через іммігрантів; відношення до сексуальних меншин в країні; довіра до інших людей; частота зустрічей з друзями, родичами або колегами тощо
Вміння розвиватися (Learning to Be)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– участь в спортивних та розважальних закладах;</li> <li>– навчання через ЗМІ;</li> <li>– навчання через культуру;</li> <li>– участь в додаткових освітніх заходах;</li> <li>– збалансованість роботи та відпочинку</li> </ul>	Участь в спорті, танцях, опері, кіно, концертах та інших подібних заходах; відвідування музеїв / галерей; участь в освіті протягом життя; використання Інтернету та доступ до нього; відповідність робочих годин з сімейними обов'язками

Джерело: складено автором на основі [56].

## ДОДАТОК И

Таблиця И.1 – Основні складові індексу регіонального розвитку СОВЖ  
(*RLLI*)

Назва блоку	Засоби виміру (індикатори)	Позначення показника
A	1	2
Вміння вчитися ( <i>LKnow</i> )	<ul style="list-style-type: none"> <li>– охоплення дітей дошкільними навчальними закладами;</li> <li>– охоплення дітей загальноосвітніми навчальними закладами;</li> <li>– кількість загальноосвітніх навчальних закладів;</li> <li>– кількість учнів в загальноосвітніх навчальних закладах;</li> <li>– кількість професійно-технічних навчальних закладів;</li> <li>– кількість студентів професійно-технічних навчальних закладів;</li> <li>– кількість вищих навчальних закладів;</li> <li>– кількість студентів вищих навчальних закладів;</li> <li>– випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами (II та III ступеня);</li> <li>– кількість випускників 9-х класів, які продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти;</li> <li>– обсяг державних витрат на формальну освіту</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li><math>x_1</math></li> <li><math>x_2</math></li> <li><math>x_3</math></li> <li><math>x_4</math></li> <li><math>x_5</math></li> <li><math>x_6</math></li> <li><math>x_7</math></li> <li><math>x_8</math></li> <li><math>x_9, x_{10}</math></li> <li><math>x_{11}</math></li> <li><math>x_{12}</math></li> </ul>
Вміння працювати ( <i>LDo</i> )	<ul style="list-style-type: none"> <li>– випуск студентів професійно-технічними навчальними закладами;</li> <li>– кількість студентів професійно-технічних навчальних закладів віком 25 років і старше;</li> <li>– кількість студентів, що здобувають другу вищу освіту;</li> <li>– випуск студентів вищих навчальних закладів (I-IV рівня);</li> <li>– кількість випускників, які отримали направлення на роботу;</li> <li>– кількість випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію;</li> <li>– середньомісячні витрати на робочу силу;</li> <li>– користування послугами Інтернету на роботі ;</li> <li>– кількість студентів віком 25 років і старше у коледжах, технікумах, училищах професійно-технічних навчальних закладах та ВНЗ;</li> <li>– обсяг державних витрат на професійну освіту</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li><math>x_{13}</math></li> <li><math>x_{14}</math></li> <li><math>x_{15}</math></li> <li><math>x_{16}, x_{17}</math></li> <li><math>x_{18}</math></li> <li><math>x_{19}</math></li> <li><math>x_{20}</math></li> <li><math>x_{21}</math></li> <li><math>x_{22}, x_{23}</math></li> <li><math>x_{24}</math></li> </ul>
Вміння жити разом ( <i>LLive</i> )	<ul style="list-style-type: none"> <li>– кількість громадських організацій (ГО);</li> <li>– кількість членів ГО;</li> <li>– кількість проведених мітингів, демонстрацій, мирних зібрань;</li> <li>– кількість проведених лекцій (зустрічей);</li> <li>– кількість проведених семінарів;</li> <li>– обсяг державного фінансування ГО;</li> <li>– обсяг фінансування ГО з інших джерел;</li> <li>– витрати ГО на соціальні проекти, у т.ч. освітні;</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li><math>x_{25}</math></li> <li><math>x_{26}</math></li> <li><math>x_{27}</math></li> <li><math>x_{28}</math></li> <li><math>x_{29}</math></li> <li><math>x_{30}</math></li> <li><math>x_{31}</math></li> <li><math>x_{32}</math></li> </ul>

## Подовження таблиці И.1

А	1	2
Вміння розвиватися ( <i>LBe</i> )	<ul style="list-style-type: none"> <li>– обслуговування населення бібліотеками;</li> <li>– обслуговування населення клубними закладами;</li> <li>– обслуговування населення кінотеатрами ;</li> <li>– кількість відвідувань музеїв;</li> <li>– кількість відвідувань театрів;</li> <li>– кількість осіб, що займаються фізичною культурою і спортом;</li> <li>– річний тираж газет;</li> <li>– кількість видань книг та брошур;</li> <li>– використання Інтернету загалом та з метою освіти та навчання;</li> <li>– кількість відвідувань концертів;</li> <li>– обсяг державних витрат на духовний і фізичний розвиток людини</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li><i>x33</i></li> <li><i>x34</i></li> <li><i>x35</i></li> <li><i>x36</i></li> <li><i>x37</i></li> <li><i>x38</i></li> <li> </li> <li><i>x39</i></li> <li><i>x40</i></li> <li><i>x41, x42</i></li> <li> </li> <li><i>x43</i></li> <li><i>x44</i></li> </ul>
Соціально-економічні результати ( <i>SER</i> )	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Валовий Регіональний Продукт (ВРП) на одну особу ;</li> <li>– загальні доходи населення;</li> <li>– рівень зайнятості населення;</li> <li>– рівень безробіття населення;</li> <li>– кількість злочинів у суспільстві;</li> <li>– середня очікувана тривалість життя;</li> <li>– рівень розвитку соціального середовища;</li> <li>– комфортність життя;</li> <li>– загальний рівень добробуту;</li> <li>– задоволення працею</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li><i>y1</i></li> <li><i>y2</i></li> <li><i>y3</i></li> <li><i>y4</i></li> <li><i>y5</i></li> <li><i>y6</i></li> <li><i>y7</i></li> <li><i>y8</i></li> <li><i>y9</i></li> <li><i>y10</i></li> </ul>

Джерело: складено автором.

## ДОДАТОК К

Таблиця К.1 – Розподіл регіонів за рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ

Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1	2	3
2009 рік		
м. Київ	Запорізька, Полтавська, Київська, Харківська, Одеська, Львівська, Дніпропетровська області	Тернопільська, Кіровоградська, Черкаська, Чернівецька, Волинська, Житомирська, Хмельницька, Херсонська, Чернігівська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Закарпатська, Миколаївська, Вінницька області
Межі: 11,76 : 12,83	Межі: 12,83 : 13,91	Межі: 13,91: 14,98
2010 рік		
м. Київ	Київська, Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська області	Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Житомирська, Черкаська, Кіровоградська, Волинська, Чернігівська, Івано-Франківська, Хмельницька, Сумська, Рівненська, Миколаївська, Закарпатська, Вінницька, Запорізька, Полтавська області
Межі: 12,14 : 13,15	Межі: 13,15 : 14,16	Межі: 14,16: 15,18
2011 рік		
м. Київ	Запорізька, Львівська, Дніпропетровська, Миколаївська, Чернігівська області	Чернівецька, Сумська, Хмельницька, Херсонська, Кіровоградська, Черкаська, Івано-Франківська, Вінницька, Житомирська, Рівненська, Київська, Полтавська, Тернопільська, Закарпатська, Харківська, Одеська, Волинська області
Межі: 12,44 : 13,40	Межі: 13,40 : 14,37	Межі: 14,37: 15,33
2012 рік		
м. Київ	Запорізька, Харківська, Львівська, Одеська, Дніпропетровська області	Тернопільська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська, Чернівецька, Волинська, Херсонська, Хмельницька, Кіровоградська, Рівненська, Івано-Франківська, Сумська, Миколаївська, Київська, Закарпатська, Полтавська, Вінницька області
Межі: 12,56 : 13,52	Межі: 13,52 : 14,49	Межі: 14,49: 15,45
2013 рік		
м. Київ	Запорізька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська, Одеська області	Тернопільська, Чернігівська, Чернівецька, Херсонська, Житомирська, Черкаська, Рівненська, Волинська, Хмельницька, Кіровоградська, Сумська, Івано-Франківська, Закарпатська, Миколаївська, Вінницька, Полтавська, Київська області
Межі: 12,66 : 13,61	Межі: 13,61 : 14,55	Межі: 14,55: 15,50

## Продовження таблиці К.1

1	2	3
2014 рік		
м. Київ	Львівська, Дніпропетровська, Одеська, Харківська області	Чернівецька, Тернопільська, Житомирська, Чернігівська, Херсонська, Волинська, Кіровоградська, Рівненська, Черкаська, Хмельницька, Сумська, Миколаївська, Закарпатська, Полтавська, Івано- Франківська, Вінницька, Київська, Запорізька області
Межі: 12,79 : 13,71	Межі: 13,71 : 14,62	Межі: 14,62: 15,54
2015 рік		
м. Київ	Львівська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська області	Чернівецька, Херсонська, Тернопільська, Чернігівська, Кіровоградська, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Сумська, Рівненська, Миколаївська, Закарпатська, Київська, Полтавська, Івано-Франківська, Вінницька, Запорізька, Житомирська області
Межі: 13,00 : 13,92	Межі: 13,92 : 14,84	Межі: 14,84: 15,76

## ДОДАТОК Л

Таблиця Л.1 – Розподіл регіонів за рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ

Регіони	2009			2010			2011			2012		
	EF (1)	EF (2)	GAP	EF (1)	EF (2)	GAP	EF (1)	EF (2)	GAP	EF (1)	EF (2)	GAP
Вінницька	80,8	46,2	34,6	85,1	63,1	22,0	83,2	76,9	6,3	87,7	79,8	7,9
Волинська	78,2	66,3	11,9	83,2	72,3	11,0	91,9	86,8	5,1	84,1	80,8	3,3
Дніпропетровська	82,3	51,2	31,1	84,2	51,7	32,5	83,2	53,5	29,7	86,2	57,6	28,6
Житомирська	78,2	67,1	11,1	81,8	71,6	10,3	90,7	88,1	2,6	82,9	76,8	6,1
Закарпатська	81,4	56,9	24,5	86,4	72,6	13,8	88,2	82,0	6,2	87,4	76,8	10,6
Запорізька	77,2	43,8	33,4	81,0	57,8	23,2	82,0	70,6	11,4	85,8	73,2	12,6
Івано-Франківська	81,6	59,3	22,3	82,0	64,2	17,8	85,2	75,3	9,9	84,7	76,2	8,6
Київська	85,1	55,6	29,4	92,9	62,0	30,9	81,0	72,2	8,9	89,5	71,3	18,2
Кіровоградська	80,5	70,6	9,9	83,9	78,6	5,3	85,8	80,1	5,7	87,4	82,6	4,8
Львівська	81,1	57,0	24,1	83,7	65,6	18,1	81,3	62,9	18,4	83,6	57,4	26,1
Миколаївська	82,4	61,5	20,9	83,8	69,4	14,4	91,3	80,8	10,5	83,7	77,4	6,3
Одеська	85,2	36,5	48,7	86,8	40,0	46,8	82,2	56,4	25,8	88,8	58,1	30,7
Полтавська	79,7	49,7	30,0	82,9	55,3	27,6	81,0	67,5	13,4	84,4	70,6	13,8
Рівненська	80,2	48,2	32,0	84,7	70,5	14,2	88,5	83,3	5,1	84,7	83,0	1,7
Сумська	81,1	51,0	30,1	83,0	62,3	20,7	77,2	70,4	6,8	86,4	83,2	3,1
Тернопільська	69,1	48,4	20,7	76,9	74,1	2,8	89,7	85,4	4,4	79,1	73,1	6,0
Харківська	78,8	49,2	29,6	82,4	54,6	27,8	76,2	51,7	24,5	82,1	49,2	32,9
Херсонська	81,1	74,5	6,6	78,5	72,7	5,7	84,3	78,3	6,0	84,5	76,7	7,8
Хмельницька	78,1	72,2	5,9	80,4	76,3	4,0	79,2	74,9	4,4	81,6	80,4	1,2
Черкаська	74,0	52,8	21,1	76,4	57,5	18,8	80,9	72,6	8,3	79,8	74,2	5,6
Чернівецька	77,5	61,9	15,7	80,7	69,4	11,3	79,9	78,9	1,1	83,8	81,7	2,1
Чернігівська	81,7	63,6	18,1	82,9	74,2	8,6	98,6	84,1	14,5	81,8	72,2	9,6
м. Київ	91,5	82,9	8,7	93,6	85,3	8,4	96,5	87,4	9,1	96,7	89,1	7,5

Таблиця Л.2 – Розподіл регіонів за рівнем партисипативного ФЗ розвитку СОВЖ

Регіони	2013			2014			2015		
	EF (1)	EF (2)	GAP	EF (1)	EF (2)	GAP	EF (1)	EF (2)	GAP
Вінницька	86,8	79,7	7,1	86,8	78,0	8,8	89,1	86,4	2,7
Волинська	84,4	80,6	3,8	84,2	81,5	2,7	86,6	85,5	1,1
Дніпропетровська	85,5	59,8	25,6	86,2	63,0	23,2	89,2	65,4	23,8
Житомирська	84,0	76,6	7,4	83,4	77,3	6,1	98,4	89,6	8,8
Закарпатська	87,1	79,4	7,7	88,1	80,4	7,7	91,1	86,1	5,0
Запорізька	83,4	70,9	12,5	83,2	70,9	12,3	85,6	79,6	6,0
Івано-Франківська	86,8	78,4	8,4	87,7	79,0	8,6	90,3	86,3	3,9
Київська	90,1	72,9	17,2	89,4	76,2	13,2	81,1	80,7	0,4
Кіровоградська	87,4	87,0	0,4	88,6	87,4	1,3	90,7	89,2	1,5
Львівська	83,4	58,2	25,2	82,9	62,5	20,4	86,2	73,1	13,0
Миколаївська	85,5	80,6	5,0	84,6	81,0	3,5	86,5	84,8	1,7
Одеська	89,4	56,1	33,4	89,8	60,0	29,7	92,4	76,2	16,1

## Продовження таблиці Л.2

Полтавська	84,0	67,9	16,0	83,7	68,3	15,4	85,9	77,3	8,6
Рівненська	84,3	83,6	0,7	84,9	83,9	1,1	87,9	87,1	0,8
Сумська	84,0	80,9	3,2	84,3	80,1	4,1	86,2	84,6	1,6
Тернопільська	80,4	79,6	0,8	81,3	81,0	0,3	83,6	80,1	3,5
Харківська	82,4	48,9	33,6	85,1	53,8	31,2	88,1	64,9	23,2
Херсонська	85,3	78,0	7,3	86,5	77,6	9,0	86,2	79,7	6,6
Хмельницька	81,3	79,3	2,0	83,9	81,2	2,7	86,6	83,3	3,3
Черкаська	80,1	71,7	8,3	83,7	77,0	6,7	85,0	83,9	1,1
Чернівецька	82,0	78,4	3,6	81,4	78,7	2,7	83,9	81,1	2,9
Чернігівська	82,1	72,3	9,8	83,8	81,6	2,2	88,7	85,4	3,3
м. Київ	97,2	88,2	8,9	97,1	89,7	7,4	97,5	91,9	5,6

## ДОДАТОК М



Громадська організація  
«Українська асоціація міст, що навчаються»  
e-mail: info@ualc.org.ua  
www.ualc.org.ua  
код за ЄДРПОУ 41108275  
р/р 26009558799  
у ПАТ «Райффайзен банк АВАЛЬ» м. Київ МФО 380805

Вих. № 91 від 16.10.2017 р.

До спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06  
Сумського державного університету

**ДОВІДКА**  
**про впровадження результатів дисертаційного дослідження**  
**Воронцової Анни Сергіївни**  
**на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти**  
**впродовж усього життя»**

Проблема моніторингу освіти упродовж усього життя актуальна у контексті теорії і практики законодавчого, організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення освітньої регіональної політики України. Дисертаційна робота Воронцової Анни Сергіївни, подана до спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 Сумського державного університету на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, актуальна у руслі зазначеної проблеми та вказує на необхідність упровадження нових підходів до розрахунку індексу розвитку системи освіти впродовж усього життя в регіонах України.

Особливу зацікавленість викликає низка наукових положень дослідження Воронцової А.В., присвячених розробці науково-методичного підходу до розрахунку індексу розвитку системи освіти впродовж усього життя в регіонах України, що дозволяє оцінити та порівняти стан розвитку освіти впродовж життя через призму соціально-економічних показників. Індекс розвитку освіти упродовж всього життя є критерієм для подальшого розроблення стратегій її фінансового забезпечення в регіонах, містах, громадах тощо.

Зазначені положення дисертаційної роботи були використані в діяльності Громадської організації «Українська асоціація міст, що навчаються» під час визначення поточного стану розвитку системи освіти упродовж усього життя в українських міста – членах Глобальної мережі ЮНЕСКО міст, що навчаються.

Голова  
Громадської організації  
«Українська асоціація міст,  
що навчаються»,  
доктор педагогічних наук



С.М. Прийма



Продовження додатку М



ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ  
ПІВНІЧНО – СХІДНИЙ ОФІС ДЕРЖАУДИТСЛУЖБИ  
УПРАВЛІННЯ ПІВНІЧНО – СХІДНОГО ОФІСУ ДЕРЖАУДИТСЛУЖБИ  
В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Покровська площа, 11, м. Суми, 40000, тел. 687001, факс 687028  
E-mail: sumy@dkrs.gov.ua Код СДРПОУ № 40478572

22.06.2017р. №101

До спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06  
Сумського державного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
Воронцової Анни Сергіївни  
на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього  
життя».

Ознайомлення з основними науковими результатами, викладеними в дисертаційній роботі Воронцової Анни Сергіївни на тему: «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя», поданої в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06 Сумського державного університету на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, дозволяє дійти висновку, що вона містить наукові положення, які можуть бути використані у роботі Управління Північно-східного офісу Держаудитслужби в Сумській області.

Результати дослідження Воронцової А.С. містять науково обґрунтовані результати щодо методичних засад оцінювання ефективності методів фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя, які розраховано на засадах фронтірного стохастичного аналізу, що безсумнівно має практичну цінність для установи.

Розробки Воронцової А.С. стосовно моніторингу ефективності використання бюджетних коштів в закладах освіти враховані в поточній діяльності Управління Північно-східного офісу Держаудитслужби в Сумській області.

Начальник управління



Н.В.Шевченко

## Продовження додатку М



**Сумська обласна державна адміністрація  
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ**

вул. Прокоф'єва, 38, м. Суми, 40016, тел./факс (0542) 36-10-97, тел. 63-51-00  
E-mail: sumy005@gmail.com Код ЄДРПОУ 39399524

10.07.2017. № 01-14/140

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

До спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06  
Сумського державного університету

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО  
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Здійснена спеціалістами Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації оцінка доцільності, практичного впровадження наукових результатів, отриманих аспірантом Сумського державного університету Воронцовою Анною Сергіївною, при підготовці дисертаційної роботи на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя», поданої в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, свідчить, що положення цього дисертаційного дослідження мають високий потенціал для практичної апробації.

Так, зокрема, у процесі розгляду та затвердження комплексних освітніх програм та положень на рівні регіону, враховуються запропоновані Воронцовою А.С. рекомендації щодо формування регіональних стратегій фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя, що ґрунтуються на запровадженні партисипативної концепції фінансування та переходу до концепції «регіони, що навчаються». Використання запропонованої методики дозволить підвищити ефективність надання освітніх послуг в громаді та регіоні, сприятиме вирішенню проблем на ринку праці та припливу інвестицій.

Директор Департаменту освіти і науки



В.П. Грובה

## Продовження додатку М



Education for Everyone. Worldwide.  
Lifelong.

Представництво німецької  
(неурядової) організації «Німецьке  
об'єднання народних університетів»  
(DVV International) в Україні  
вул. Костьольна, 4, оф. 16  
м. Київ, Україна, 01001

тел.: +38 (044) 278 86 13  
факс: +38 (044) 279 13 86  
[info@dvv-international.org.ua](mailto:info@dvv-international.org.ua)  
[www.dvv-international.org.ua](http://www.dvv-international.org.ua)

*Вих. № 80/1  
Вр 17.10.2017 р.  
м. Київ*

До спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06  
Сумського державного університету

**ДОВІДКА**  
**про впровадження результатів дисертаційного дослідження**  
**Воронцової Анни Сергіївни**  
**на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж**  
**усього життя»,**

Фахівцями Представництва Інституту міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (Deutscher Volkshochschulverband e.V.), що працює в Україні з 2010 року, були розглянуті результати наукового дослідження Воронцової Анни Сергіївни, яке заплановано подати в спеціалізовану вчену раду Д 55.051.06 Сумського державного університету на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Особливий інтерес з боку працівників DVV International викликав ряд наукових положень дисертаційної роботи, присвячених методичним засадам формування структури фінансового забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя, що передбачають визначення оптимального співвідношення бюджетного та позабюджетного фінансового забезпечення для груп освітніх послуг.

Окрім того, результати оцінювання стану фінансового забезпечення регіонів України щодо розвитку системи освіти впродовж усього життя, планується використати в процесі визначення пріоритетів фінансування освітніх проектів в різних регіонах України.

Директор Представництва  
DVV International в Україні



О.К. Смірнов



Продовження додатку М

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
БІЗНЕС-ТЕХНОЛОГІЙ «УАБС»



**АКТ**

про впровадження результатів дисертаційної роботи  
Воронцової Анни Сергіївни  
на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього  
життя» у навчальний процес ННІ БТ «УАБС» Сумського державного  
університету

від «19» вересня 2017 р.

м. Суми

Акт складено комісією у складі:

- Голова: Зав. кафедри фінансів, банківської справи та страхування,  
д.е.н., проф. Школьник І.О.
- Члени комісії: 1. Професор кафедри фінансів, банківської справи та  
страхування, д.е.н., проф. Рекуненко І.І.  
2. Доцент кафедри фінансів, банківської справи та  
страхування, к.е.н. Дехтяр Н.А.

Комісія провела роботу з визначення фактичного впровадження результатів дисертаційної роботи Воронцової Анни Сергіївни на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя» у навчальний процес ННІ БТ «УАБС» Сумського державного університету

Комісія розглянула такі матеріали:

1. Дисертаційну роботу Воронцової Анни Сергіївни на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя».
2. Робочі навчальні програми дисциплін:
  - 2.1 «Публічні фінанси» (викладається для студентів денної та заочної форми навчання освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»;
  - 2.2 «Місцеві фінанси» (викладається для студентів денної та заочної форми навчання освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.030508 «Фінанси та кредит» та для студентів денної форми навчання освітнього ступеня

«бакалавр» напряму підготовки 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (освітні програми «Фінанси та страхування», «Фінанси та банківська справа»)

2.3 «Бюджетна система» (викладається для студентів денної та заочної форми навчання освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» (Фінанси та Банківські технології і процеси)

3. Видані навчально-методичні матеріали для вивчення перелічених дисциплін.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Розроблені Воронцовою Анною Сергіївною в дисертаційній роботі на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя» теоретичні положення та методичні підходи використані з метою удосконалення викладання наступних тем:

1.1. «Публічні фінанси». Теми: «Державний бюджет України», «Місцеві фінанси», «Соціальні позабюджетні фонди», «Публічні фінанси розвинених країн світу»;

1.2. «Місцеві фінанси». Теми: «Фінансова політика місцевих органів влади», «Система видатків місцевих бюджетів»;

1.3. «Бюджетна система». Теми: «Система видатків бюджету», «Видатки бюджету на соціальний захист населення і соціальну сферу».

2. Застосування у навчальному процесі кафедри фінансів, банківської справи та страхування Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» матеріалів дисертаційної роботи Воронцової Анни Сергіївни на тему «Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя» дало змогу адаптувати перелічені дисципліни до сучасним економічних умов, поглибити їх теоретичні та практичні основи, а в кінцевому підсумку – підвищити якість підготовки фахівців фінансового профілю.

Голова комісії

Члени комісії:



І.О. Школьник

І.І. Рекуненко

Н.А. Дехтяр

## ДОДАТОК Н

*Список публікацій здобувача*

*в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Воронцова А. С. Розвиток соціального капіталу як передумова надання якісних соціальних послуг у місцевих громадах. Місцевий розвиток за участі громади. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст: монографія / [за заг. ред. к.пол.н. Г. І. Мелеганіч, д.е.н. Ю. М. Петрушенка]. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 141-155. (0,58 друк. арк.).
2. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С. Джерела формування місцевих бюджетів: вітчизняний та зарубіжний досвід. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України (Index Copernicus). 2014. Вип. 40. С. 226-233 (0,58 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено континентальну модель ФЗ та управління місцевими бюджетами (0,28 друк. арк.).*
3. Абакуменко О. В., Воронцова А. С. Соціальна складова фінансової політики місцевого розвитку. Вісник Української академії банківської справи (Index Copernicus). 2014. Вип. 2 (37). С. 94-98 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено сутність ФЗ розвитку місцевих громад як складового елементу фінансової політики (0,17 друк. арк.).*
4. Воронцова А. С. Порівняльна характеристика фінансового забезпечення сфери надання соціальних послуг. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент» (Index Copernicus). 2015. Вип. 4 (63). С. 184-189 (0,37 друк. арк.).
5. Воронцова А. С., Сапожнікова М. В. Мікрофінансування як джерело фінансового забезпечення соціальних послуг. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. (Index Copernicus). 2015. Вип. 12. С. 171-174 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено сутність мікрофінансування як інструменту ФЗ галузей соціальної сфери (0,17 друк. арк.).*
6. Воронцова А. С., Мунтян В. В. Розвиток соціально-культурної сфери через бюджетне грантування інститутів громадянського суспільства.

Галицький економічний вісник. 2016. №1 (50). С. 146-155 (0,51 друк. арк.).  
*Особистий внесок: досліджено сутність бюджетного грантування як інструменту ФЗ галузей соціальної сфери (0,25 друк. арк.).*

7. Петрушенко Ю М., Воронцова А. С. Співвідношення між податковим навантаженням та забезпеченістю соціально-культурної сфери. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». (Index Copernicus). 2017. Вип. 4. С. 195-200 (0,38 друк. арк.).  
*Особистий внесок: досліджено зв'язок між податковим навантаженням та якістю суспільних послуг в Україні (0,19 друк. арк.).*

8. Petrushenko Y. M., Zamora O. M., Vorontsova A. S. Analysis of the impact of social sphere budget financing on economic development: case study of Ukraine. Актуальні проблеми економіки (EBSCOhost, EconLit, ABI/Inform (by ProQuest)). 2017. № 4. С. 149-159 (0,41 друк. арк.).  
*Особистий внесок: формалізовано вплив витрат на соціальну сферу на ВВП України (0,14 друк. арк.).*

9. Petrushenko Y., Kostyuchenko N., Smolennikov D., Vorontsova A. Impact of the participatory financing of international development projects on social capital of the local communities. Problems and Perspectives in Management (Scopus). 2017. № 15(3). С. 183-192 (0,72 друк. арк.).  
*Особистий внесок: досліджено механізм впливу партисипативного ФЗ на соціальний капітал громад (0,18 друк. арк.).*

10. Petrushenko Y., Zamora O., Vorontsova A. Decentralization of Social Services as a Precondition for Democratic Stability and Sustainability. Chorzowskie Studia Polityczne (Index Copernicus). 2015. №9. Р. 203-213 (0,45 др. арк.).  
*Особистий внесок: досліджено механізм партисипативного партнерства державного та недержавного секторів (0,15 друк. арк.).*

*які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

11. Воронцова А. С. Розвиток соціального підприємництва: позитивні та негативні фактори. Проблеми сучасної економіки : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 13-14 лютого 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 34-35 (0,11 друк. арк.).

12. Воронцова А. С. Моделі фінансового забезпечення соціальної сфери. Транскордонне співробітництво як форма розвитку міжнародної інтеграції: тези V Міжнародного науково-практичного семінару (м. Луцьк, 19 травня 2015 р.). Луцьк, 2015. С. 26-29 (0,14 друк. арк.).

13. Воронцова А. С. Соціальне підприємництво як альтернативна форма фінансування соціальних послуг. Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 12-13 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 213-216 (0,16 друк. арк.).

14. Воронцова А. С. Особливості функціонування системи соціального захисту населення в Україні. Стан та перспективи розвитку фінансів, обліку та підприємництва в умовах трансформації економіки : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8-9 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 97-99 (0,11 друк. арк.).

15. Воронцова А. С. Партисипативне бюджетування як альтернативне джерело фінансового забезпечення соціально-культурної сфери. Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 23-24 листопада 2016 р.). Суми, 2016. С. 12-16 (0,13 друк. арк.).

16. Воронцова А. С. Розвиток та управління системою освіти впродовж усього життя в умовах економіки знань. Менеджмент розвитку соціально економічних систем в новій економіці : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19 жовтня 2017 р.). Полтава, 2017. С. 219-222 (0,11 друк. арк.).